

DŽIAUGSMAS LIETUVIŲ PRIGIMTYJE IR KULTŪROJE

Viktorija DAUJOTYTĖ

Viktorija Daujotytė Prigimtinės kultūros seminare. 2020 m. Viktorijos Lankauskaitės nuotrauka

■ PRAE SCRIPTUM

Ėjo trečia karantino savaitė, kai iš Šimonių girios paskambino Giedrė Šmitienė, viena iš devynioliktojo Prigimtinės kultūros seminaro¹ organizatorių, – kalbėsime apie džiaugsmą ir jo apraiškas; nežinome, kaip bus, ar galėsime vasarą rinktis, bet rengtis turime. Taip, turime. Balandžio pradžioj ir pradėjau galvoti, svarstyti, mąstyti. Maždaug tuo pačiu metu „Bernardinuose“ perskaičiau Ostino Aiveri (Austen Ivereigh) pokalbį su popiežiumi Pranciškumi: pasisakė išgyvenęs didelio netikrumo metą. Suklusau, kad katalikų hierarchas leido sau viešai prasitarti apie netikrumą. Galbūt tas prasitartas netikrumas reiškė ir tikrumo, jo atnamų ieškojimą. Pokalbyje pasiremta Vergilijaus „Eneida“. Didžiausio senovės Romos poeto, mirusio 19-tais metais pr. Kr., poemoje pasakojama apie Enėją, likusį gyvą po Trojos karo ir po daugelio įvykių, sunkių nelaimių įkūrusį (ar atkūrusį) Romą. Likęs gyvas, nepalaužtas nelaimių,

1 Jau XIX Prigimtinės kultūros seminaras „Gebėjimas džiaugtis ir laimė gyvenimo“ vyko 2020 m. liepos mėn. 2–5 d. Juodonių k. Rokiškio r. Išsamiau žr.: www.prigimtine.lt

herojus įgyja galių gyvenimo, jo didžiųjų formų kūrimui, atkūrimui. Gyvenimas turi nuolat atsinaujinti, prasitęsti. Žmonija, gyvendama neat-sakingai, pandemijos galėjo tikėtis, jei būtų buvusi savikritiškesnė, jei būtų labiau įsiklausyta į perspėjimus. Bet gal dar galima susiimti, įveikti nelaimę, iš jos pasimokyti. Ir lietuviai savo prigimtyje, prigimtinėje kultūroje turi būdų išbūti, išgyventi, pakilti. Ir gal vienas iš tų išbuvimo būdų ir yra gebėjimas džiaugtis, patirti džiaugsmą net sunkiausiomis aplinkybėmis. Net jei iš lašo, iš trupinio. Nėra gyvenimo apimties kaip išankstinės duotybės. Apimtis *randasi* – iš džiaugsmo gal intensyviausiai. Dar iki rūpesčio pranešimu galvojau apie tai, kad džiaugsmas priklauso pačioms atspariausioms emocijoms, kad yra nesunaikinamas. Kad džiaugsmas visada įmanomas. Kad skausmas kūną daro sunkų, o džiaugsmas – lengvą; taip, džiaugsmas sparnuotas, sena ir tiksli metafora. Tokia tonacija medžiagą būsimam pokalbiui ir sutelkiau. Iš anksto žinojau, kad džiaugsmas (kaip ir laimė) yra subjektyvus, kintantis, tokios struktūros. Takiosios sąmonės struktūros sunkiausiai prieinamos mokslui.

* * *

Taigi, kiek džiaugsmo lietuvio prigimtyje? Gal ir ne perteklius, jei vis vienas kitą raginam – bent šventes linksniau, džiugiau švęskim. Pabandom, šūktelime kartą kitą garsiau, treptelime, ir vėl – „daina graudyn ir įstabyn“ (Jonas Aistis „Lorelei“).

Galvojant apie lietuvių *būdą*, apie patiriamas būsenas, sunku būtų matyti džiaugsmo persvarą, džiaugsmingo, atviro santykio, išreiškiamo ir kūnu, judesiais, persvarą. Džiaugsmo *pertekliaus* gal ir nepatiriame. Bet džiaugsmo *trūkumą, stoką* – tikrai. Liūdesį, melancholiją galime suvokti kaip džiaugsmo pasigedimą. Gali būti, kad mūsų prigimtinėje kultūroje vaikų gyvenimas per ilgai buvo griežtai tvarkomas, vaikai dažnai nėra gavę pakankamai dėmesio. Bet, aišku, veikė ir istorinės aplinkybės, ir prigimtinis šiaurietiškumas, atšiaurumas. Bent jau tarp žemaičių. Ir visgi net savo ankstyvajame gyvenime išskiriu mažo, dažniausiai su koku daiktu ar tik daikteliu susijusio džiaugsmo buvimą². Kad ir mažičiai ankstyvojo džiaugsmo (gal tiksliau būtų sakyti – *apsidžiaugimo, nudžiugimo*) trupinėliai ar kristalėliai yra palikę pėdsaką, išlikę gyvi, gauname lyg kokių paliudijimų – bet tik tokiais atvejais, jei esame įgudę (ar tiesiog turime polinkį) save stebėti.

Negalime užmiršti ir *žaidžiančiojo džiaugsmo* – netgi programiškai jaučiamo Jurgio Mačiūno „Fluxus“ judėjime, ypatingoje poeto Jono Meko ar filosofo Algio Mickūno laikysenoje, kūno dalyvavimo kūryboje, kūno kūrybiškumo skatinimuose.

Šios vasaros Prigimtinės kultūros seminaras vyko Vaižganto krašte, prie Juodžiaus; prisiminkime:

Dažniausiai gi Juodžiaus kelmas su savo Beraigi ir Dviragiu (ežerais) vien liūdi, rūkai apsigaubę. Ne iš širdies skausmo, tik kad toks jų būdas. Jei ir verkia, tai tyliai, ramos ašarėlėmis.

2 Apie džiaugsmo trupinį. Pas senučius Daujočius – laukiam abiejų grįžtant iš turgaus ar iš bažnyčios. Išbėgam su broliuku į kiemą. Babūnė ištraukia iš savo *karzinkos* po languotą sąsiuvinį (tokia pilkšvai žalsva spalva) ir po du pieštukus: po vieną paprastą ir po vieną spalvotą, drožiamą iš abiejų galų: mėlynas ir raudonas. Broliuko lauktuvės nesudomino, padėjo ant suolo ir nubėgo. O mane verte pervėrė džiaugsmas, radęsis iš dovanos svarbumo. Tas popieriaus ir grafito kvapas, kuris išliko iki šiol: atsiverčiu seną mokyklinį sąsiuvinį, drožiu pieštuką, ir kažkoks ypatingas kvapas grąžina į tą dieną. Ir pajuntu norą kažką užrašyti. Atrodo, kad tą pavakarę, kai gavau tuos pieštukus ir sąsiuvinius ir pajutau džiaugsmą, kad juos turiu, gavau ir savo gyvenimo programą.

Nei didelių džiaugsmų, nei didelių priepuolių. Jie vieni kitus pakeičia taip nežymiai, taip iš palengvo, jog nė nebeatskirsi, kame džiaugsmas baigiasi ir liūdesys prasideda ar liūdesys baigiasi, džiaugsmas prasideda.

Taip slenka ištisi amžiai tai – Lietuvos gamtai. („Juodžiaus kelmas“) (Vaižgantas 1969: 171–172).

Atrodo, kad Vaižgantas kalba apie žmonių džiaugsmą ar liūdesį. O iš tiesų – apie gamtą, apie ištisus jos amžius. Vaižgantas nujautė – lietuviai jausmų yra mokęsi ir iš savo gamtos. Iš jos lietuvių prigimtyje ir ta neaiški riba tarp džiaugsmo ir liūdesio. Ar šiandien besame gamtos taip stipriai veikiami, sunku pasakyti. Prigimtis juk iš giliau nei tik ši diena, dažnai telpanti į ekraną. Bendrinti, bet ir bandyti liudyti atskiras džiaugsmo patirtis. Abejoju, ar besu patikima liudininė, – skaidresnis ankstyvasis laikas, vėlesniame jau daugiau literatūros, žinių, žinojimo – kaip kas yra, gali ar turi būti.

Ir iš patirties žinome, kad dažniau tariame *džiaugiuosi* (ir gana kasdieniškai: džiaugiuosi, kad susitikome, džiaugiuosi, kad atėjai ir t. t.), *džiaugsmą* minime rečiau. Bet visi gerai žinome, ką šis žodis-sąvoka reiškia. Pirmiausia – gerumą, mažą, didesnį, kartais ir neaprepiamą. Neaprepiamą, nes džiaugsmas mus išdidina, kaip niekas kitas išdidindamas ir mūsų gebėjimus jausti, atverdama mus mums patiems. J. V. Gėtė amžininkai apibūdino kaip šviesų, harmoningą žmogų, tad neabejotinai turėjusį gebėjimų patirti džiaugsmą, aišku, lygia dalimi ir skausmą, kančią. Negailėstinga J. V. Gėtės nuomone, žmogus esąs tamsi būtybė, nežinąs, nei iš kur atėjęs, nei kur eina, menkai tepažįstąs pasaulį, o menkiausiai save patį. Tik kančia ir džiaugsmas leidžia žmogui bent iš dalies save pažinti ir suprasti, ko jam ieškoti, o ko vengti (Eckermann 1999: 266).

Išskiriami kančia ir džiaugsmas – susiję, natskiriami. Būsenos, tarsi atkreipiančios žmogaus akis į save patį.

Bendriausiu žvilgsniu žvelgiant, galima sakyti, kad *džiaugsmo* skalė plati: nuo paprasto, kasdieniško *džiaugiuosi* iki aukšto ir sunkiai aprepiamo turinio, kurį netikėtai galėtų liudyti ne tik J. V. Gėtė, bet ir mintis iš devynioliktus metus einančio Mamerto Indriliūno (jaunas žus rezistencinėje kovoje) straipsnio „M. K. Čiurlionis“:

Čiurlionies *džiaugsmas* – tai ne paprastas, kasdieninis. Tai *praregėjimo džiaugsmas*, džiaugsmas suvokus gyvenimo paslapties didybę, suvokus, kaip iš chaoso susikūrė dieviška tvarka,

kuri paslaptingu būdu supa kiekvieną mūsų žingsnį. Todėl ir „Jūros“ sonatos finale lig padingių iškilusi banga mus ne liūdesiu nuteikia, o kažkokiu slaptingu žavesiu, kaip ir kiekviena stichija. Ji mus žavi, aukštai iškėlusį savo baltų putų keterą, ir mes širdy džiaugiamės, kad ji nepertrauks savo eigos dėl tų mažyčių akimirčių, mūsų žemiškojo gyvenimo (Indriliūnas 2019: 35).

Tai labai aukšta mintis – kažkokio, jei mums ir nesuprantamo tikslingumo, kažko aukštesnio už mus kaip žmones, suvokimas. Aukšta būties banga, kuri „nepertrauks savo eigos“ dėl akimirčių, kurios ištinca mūsų žemiškąjį gyvenimą, jei ir sunkios. Jaunam straipsnio autoriui žinoma, kad yra ir kitas džiaugsmo poliūs – *paprastas, kasdieninis*. Galima tokio džiaugsmo ir nepajusti, bet galima ir intensyviai išgyventi. Čia ir iškyla pirmasis slenkstis – džiaugsmo jautimas priklausomas nuo gebėjimo just, jausti. Gebėjimas džiaugtis priklauso nuo prigimties, nuo anksti pasirodančio džiugumo branduolio. Džiugus kūdikis, džiugus vaikas – tik pažvelgi ir junti, kad jam smagu gyventi, gera būti. Ir ne tik todėl, kad gyvas, sveikas, sotus, bet ir dar dėl kažko, ką labai sunku nustatyti. Paprastas, kasdienis džiaugsmas yra pagrindinė ir pati svarbiausia džiaugsmo forma, labiausiai žmogui reikalinga. Praregėjimo arba aukštieji džiaugsmas reti, retai sutinkami. Bet dažniau liudijami nei kasdieniai, paprastieji. Paprastam, kasdieniškam džiaugsmui ir lemta ištirpti kasdienybėje. Labiau išlieka, įsitvirtina tai, kas susiję su skausmu.

Džiaugsmo, neatskiriama nuo skausmo, skliautas mano sąmonėje pirmiausia yra susidaręs iš Jurgio Baltrušaičio, iš jo ankstyvosios autobiografijos:

<...> Griežtai sakant, savo gyvenime aš težinau vieną vienintelį nepaprastą įvykį: tą mano žmogiškąjį gyvenimą nuo lopšio iki karsto, šitą paslaptinę minčių ir aistrų, žinojimo, tikėjimo ir vilties audinį, kur buvo, yra ir bus per daug skausmo, kur buvo, yra ir bus per daug džiaugsmo... (Baltrušaitis 1967: 318).

Gyvenimas prasideda skausmu (gimstame iš savo motinų skausmo), skausmas eina pirma džiaugsmo, bet gyvenimas išlygina – ir vieno, ir kito – per daug... Savirefleksijos išgaubta gyvenimo akimirka: esu, esu ir gyvendamas gyvenimą, kuriame per daug skausmo, bet ir per daug džiaugsmo. Ne pertekliaus problema. Bet ir ne trūkumo, stokos. Kito lygmens – galime ištarti džiaugsmo trūkumą, bet ne skausmo. Skausmo – *amžinas*,

sklidinas pilnis; vėl pagal Baltrušaitį, jei ir kita reikšme. Džiaugsmo kaip būties sando, neatskiriama nuo skausmo, filosofija. Ir kartu – paprasta aritmetika. Džiaugsmo per maža, o skausmo per maža nebūna.

Džiaugsmas, kursai *ištinka*, – mintis, staiga kažką esmingo suvokus: kaip M. Indriliūno Čiurlionio interpretacijoje. Arba: po didelio pavojaus, kurio pavyko išvengti, po sunkios ligos, staiga nušvitęs sąmonei: gyvensi dar, nemirsi. Vaižgantas „Pragiedruliuose“: kaip iš ilgos ligos patalo pakyla Taučiuvienė, mažo Aleksiuko mama, kaip išėina į gonkeles. Vaikas persigąsta, kai jo motutė „kadgi pasleis verkti, o ašaros čiurkšle jai ant kelių byrėti. <...> – Dievuliau, stebuklas!.. dangus atsivėrė...“ (Vaižgantas 1969: 44). Džiaugsmo ašaros – iš labai aukštos dvasinės pagavos. Džiaugsmas po sunkaus buvimo, po fizinio skausmo, kuris staiga atlėgsta. Staigus pasikeitimas išgaubia būsenos kraštus. Suvokiame džiaugsmą kūnu ir siela – kažkas įvyko, pasikeitė. Bet yra ir džiaugsmas, kuris gali užplūsti nei iš šio, nei iš to. Džiaugsmą pažįstame, nors pasakyti, kas jis yra, sunkiau, nei aptarti jo brolių skausmą. Gal ir dėl to, kad skausmo šaknys giliau suleistos į kūną. Skausmas pastovesnis, ilgiau tveriantis, kančia – tas pats skausmas, tik dar gilesnis, sunkesnis.

Džiaugsmas yra kultūros sandas. Sielos turinys, susidarantis iš aukštesnių jausmų. Ir todėl galima kalbėti apie pažinimo džiaugsmą, juolab apie *estetinį džiaugsmą*, kylantį iš meno veikimo. Kultūros kūryba nuo pradžių pradžios yra veikiamą estetikos, pasaulį neįjuntamais būdais harmonizuojančio jautimo. Džiaugsmas yra jautimas, neatskiriama nuo žmogiškosios konkretybės, kartais ir nuo instinktyvaus linksmumo, pasitenkinimo, ko nors geidžiamo įgijimo, pasiekimo. Bet gali būti ir neapčiuopiamas, efemeriškas – toks *smilgiškas*: siūbuoji vėjuje, ir gera, džiugu tau siūbuoti. Džiaugsmo negalima pasiekti specialiomis priemonėmis – tik džiaugsmo surogatus, simuliacijas. Pavojus džiaugsmo tikrumui – vis dažnesnis: *sukelti* džiaugsmą, suvaidinti. Nesilaikyti *saiko*. Gryniausiu pavidalu džiaugsmas yra dvasios įvykis, jei ir mažytis, *vos vos*.

Džiaugsmo, kaip ir kitų į archetipinę sąmonės gilumą grimztančių sąvokų, turinys susidaro per amžius, per amžius ryškėja ir jo atskiresni bruožai. Kiek džiaugsme (kaip ir liūdesyje ar baimėje) to atskirumo, specifiskumo, kurį galėtume sieti su lietuvių prigimtimi ir prigimtinė kultūra? Klausimas, į kurį nebus konkrečiau atsakyta. Džiaugsmo supratimo lietuviškieji šaltiniai nėra gausūs, seniausi (kaip ir kitais atvejais) – pati

kalba. Džiaugsmas, kad *džiaugsmo* žodis paliudytas Mikalojaus Daukšos „Postilės“: „Kurie sėja su verksmu, pjauna su džiaugsmu.“ Atpažįstama Psalmė (126): „Kurie ašarodami sėja, tie su džiaugsmu pjauna.“ Kristijonui Donelaičiui svarbus *džiaugsmas*, netgi *džiaugsmi*. Ką savitesnio dar randame didžiajame Lietuvių kalbos žodyne? Gal tai būtų džiaugsmo ir darbo imperatyvinė sąsaja: „Tik dirbk – džiaugsmas pats atsiras.“ Džiaugsmo ir akių ryšys: „Akys džiaugsmu nušvito.“ Džiaugsmo ir ašarų: *verkti iš džiaugsmo*. Džiaugsmo, išreikšto kūnu – gyvūnėlio, bet ir vaiko: *šokinėti iš džiaugsmo*. Ir ne tik – džiaugsmui atviriau atsiduoda kūrybingos sielos. Esu mačiusi dailininkę Gražiną Didelytę – santūri, greičiau minoriškos nei džiaugšmingos prigimties, ji įkvėptai šoko tuščioje salėje prieš savo parodos atidarymą, džiaugėsi kūnu.

Tautosakoje, dainose, daugiau *pasidžiaugimo* negu *džiaugsmo*, daugiau *konkretumo*, džiaugsmo motyvacijos: „Linelius roviau, / Rankelėm ploju: / Džiaugė mano širdelė, / Kad prisrausiu linių, / Prisdarysiu drobelių“ („Oi, žinau žinau“). Pirminis *džiaugsmo* būsenos kelias – džiaugtis dėl to, kad: kad įvyko tai arba tai, kad pasidariau, kad pamačiau... Kuo aukštesnė džiaugsmo kartelė, tuo silpnesnė priežastinė motyvacija. Kaip banga užplūstantis džiaugsmas – be motyvacijos.

Individualią kūrybą *džiaugsmas* pasiekia keliais takais, būdais. Gal ir pirmiausia kaip *džiaugsmas* kurti. Kūrybos džiaugsmą tvirtina ir Biblija. Apaštalas Paulius „Laiške galatams“ tarsi nurodo ir aukštą hierarchinę *džiaugsmo* vietą – po *meilės*. „Dvasios vaisiai yra meilė, džiaugsmas, taika, kantrybė, malonumas, gerumas, ištikimybė, romumas, susivaldymas“ (5, 22). Arti šio biblinio konteksto yra Jonas Biliūnas – alegorijoje „Laimės žiburys“ nusakomas stebuklas, įvykęs po to, kai didelių aukų kaina žiburys buvo pasiektas:

Ir rados stebuklas! <...> Tos šalies žmonės stauga pajuto savo laukuose, namuose ir pirkiose ypatingą malonią šviesą, savo širdyse ir galvose – neapsakomą ramumą. Akies mirksniu sutrupėjo nelaisvės pančiai, išnyko tarp žmonių neapykanta ir visokios skriaudos ir neteisybės, visi pasijuto esą lygūs ir laimingi, visi gerbė artimą ir jo teises. Atsirado tarp žmonių laimė... (Biliūnas 1980: 138).

Laimė yra ir džiaugsmo motina, ir sesuo. *Maloni šviesa* išorėje ir *neapsakomas ramumas*, juntami širdyse ir galvose. Iš tų pirminių jūtimų pasaulis persitvarko – atsiranda tarp žmonių laimė. Ir džiaugsmas – neatskiriamai. J. Biliūnas

teikia galimybių mąstyti ir apie socialinį, bendruomeninį džiaugsmą. Bendrinantį jūtimą, sutelkiantį. Džiaugsmas, kylantis iš bendrumo su kitais, iš bendrų idealų. Iš siekio jiems pasiaukoti. Bendruomeninis džiaugsmas patiriamas kaip žiūrėjimas ta pačia kryptimi, tų pačių rūpesčių, lūkesčių, netgi idealų jūtimas. Baltijos kelias yra patirtas ir kaip aukšta bendruomeninio džiaugsmo banga... Ten, kur tėvynė, kur keliai į ją, ten ir bendruomeninio, bendrojo džiaugsmo pėdsakai. Ten ir *pasiaukojimo džiaugsmo*, tragiškojo džiaugsmo, pėdsakai. Džiaugsmas, jau tarsi iš kitos, ne kiekvienam ir prieinamos dvasinės aukštumos, savitai permąstytas Alfonso Nykos-Niliūno, vienukart ir instinktyvus, ir sąmoningas, retai teptiriamas ir teišgyvenamas, bet gilios archetipinės šaknies, dar iš antikos: *Dulce et decorum est pro patria mori* (Horacijus)³.

1995 metų A. Nykos-Niliūno įrašas:

Šiandien aš beveik šventvagiškai galvoju, kad Lietuvos miškų partizanai neliko visai neatlyginti, nes jie bent trumpam patyrė ir išgyveno tą su jokiais smulkaus kasdienio gyvenimo džiaugsmais nepalyginamą jausmą neišduoti instinktų ir ginti savo namus, kurio aš taip ir nepatyrčiau (nors *žadėjau*) (Nyka-Niliūnas 1999: 585).

Žadėjau kursyvas nurodo į J. Aisčio eilėraštį „Vienas kraujo lašas...“: „Nors visi žadėjom mirti už tėvynę – / Liko netesėti mūsų pažadai.“ Tragiškasis džiaugsmas – ištikimybės aukštiesiems idealams. Džiaugsmas, kuris gali tvykstelti ir gęstančioj sąmonėj: esu idealų pasirinktas, jų gyvybei patvirtinti ir pratęsti.

Džiaugsmo pulsavimas, kilimas, leidimasis, išnykstant ir vėl pasirodant. Gal panašus ir džiaugsmo reflektavimo kelias. Aukšta viršūnė ir vėl kasdienis takas. Džiaugsmą suteikia pagalba kitam, dovanojimas, be abejonės, atsakas į gera. Tradicinės didelės šeimos, kur kartu augo vyresni vaikai, dažnai jau ir suaugę, ir maži. Turėti gerą vyresnę seserį ar brolių – koks tai džiaugsmas, kokia atrama⁴. Džiaugtis brolio ar sesers pasisekimu, jei ir mažu, parodyti, kad džiaugiesi, pasakyti. Ne visada tai įgimta – reikia ugdyti vaikų gebėjimą džiaugtis kitų pasiekimais – savųjų, bet ir tų, su kuriais gyvenimas suveda. Nesavanaudiškas džiaugsmas

3 Lot. *Malonu ir garbinga yra mirti už tėvynę* – red. past.

4 Gražus J. Z. paliudijimas apie savo vyresnę seserį: ji man ir pirmą liemenėlę pasiuvo, ir pasakė, kad su ja bus gražiau, ir suknelę numezgė, ji man apie gyvenimą viską paaiškino ir kaip moterims viskas yra <...>, kai jau dirbo, vis man ką nors nupirkdavo, parnešdavo – kiek džiaugsmo...

Laimės slėnis, kuriame trykšta Sveikatos versmė, prie Narkūnų piliakalnio (Utenos r.). 2010 m. Daivos Vaitkevičienės nuotrauka.

kito džiaugsmu. Džiaugtis kito džiaugsmu yra aukšta pasija. Nesavanaudiškiausio džiaugsmo atsargų, be abejonės, gali turėti motina. Turėtų pajėgti turėti. Abipusis džiaugsmas, kaip pasidalinimas; taip, pasidalintas džiaugsmas yra dvigubas džiaugsmas. Atitinkamai: pasidalintas skausmas – dvigubai mažesnis: vėlgi kita aritmetika.

Mąstant apie atskirą džiaugsmą, galima sakyti, kad *džiaugsmas* yra būseną; tai, ką žmogus gali justti, jausti. Džiaugsmo prigimtis jutiminė, susieta su jūslėmis, bet nei su viena konkrečiai. Bet gal esame girdėję: *mano akių džiaugsmas* (iš-tarta senelio apie mažą dukraitę, besisukiojančią prieš akis); rega gal ir labiausiai iš visų jutimų gali sukelti džiaugsmą. Džiaugsmas matyti – matymu tiesti kelią dvasiai.

Džiaugsmas – patirties būdu pasiekiamas jautimas. Bet dar iki patirties žmogui tarsi duotas jautimas, kad yra šita buvimo viršūnė, žemesnė ar aukštesnė, kuri ir yra džiaugsmas. Kad reikia jo siekti. Praradęs džiaugsmo galimybę, žmogus ima jaustis praradęs ir prasmę. Glausta formule, bet kartu ir poetiškai tai išsakyta egzistencinės filosofijos pradininko Soreno Kierkegoro: „Mane apleido ne žmonės, dėl to aš taip nesikankinčiau, nuo manęs nusigrėžė laimingieji džiaugsmo genijai...“ Prarastas gebėjimas džiaugtis – gal dėl aplinkybių,

bet gal labiau dėl neįskaitomų sąmonės vingių, atskiriančių nuo gyvenimo. Mintis, kuri buvo artima pirmajam S. Kierkegoro vertėjui į rusų kalbą – Jurgiui Baltrušaičiui, šis citavo ją viename savo laiškų. Iš ten ir įsidėmėjau – apie 1970-uosius – visam laikui. Gyventi, kad užsitarnautum nors pačių mažiausių *džiaugsmo genijų* palankumą.

Nepajėgti patirti džiaugsmo reiškia ir nutolti nuo prasmės. Kai džiaugsmo malonė nebepasiekia širdies, tolsta ir gyvenimas. Džiaugsmo, kartu ir prasmės trūkumą kartais bandoma kuo nors kompensuoti. Dirbtinės kompensacijos trumpalaikės. Yra tokia metafora – *kabintis į gyvenimą...* Išskentėti.

„Du dalykai moko žmogų apie visą jo prigimtį – instinktas ir patirtis,“ – sakė Blezas Paskalis (Pascal 1997: 120). Instinktai veikia savaime. Patirtis įgyja ir sąmoningųjų pradų. Žmogus suvokia, kad jis tarsi susitinka su *dingstimi* džiaugtis, kad *dingstis* – visada netikėta. Berods, Vydūnas pirmasis taip ir paaiškino dingstį: *mintis, kuri ūmai atsiranda*; bet ji juk turi turėti tą galimumą atsirasti. Gyvenimo mokytojai, rašytojai, poetai tvirtina žmogui džiaugsmo galimybę, formuoja džiaugsmo skalę. Kūrybingas žmogus susitinka su grožiu, su iš grožio kylančiu džiaugsmu; šią aukštą džiaugsmo pakopą galima vadinti

suvokimo džiaugsmu: akimirka, kai kažkas staiga lyg atsiskleidžia, pasirodo. Panašų džiaugsmą kelia ir mąstymas, kai aiškėja mintis, kuri leidžia pasakyti, suformuluoti.

Džiaugsmo prigimtis susijusi su žmogiškumu, su emocijomis, jutimais, jausmais. Būseną galima suprasti kaip bendrinamąjį sąmonės turinį: emocijos, jutimai, jausmai tarsi sueina į vienį, apima žmogų. Džiaugsmas – lyg visu kūnu gertum kokį stebuklingą gėrimą. Vinco Mykoliaičio-Putino džiaugsmo metafora iš jo ekstatiškojo rinkinio „Tarp dviejų aušrų“, iš eilėraščio „Pavasario saulėj“ – iš pavasario ir jaunystės atitikimo-susitikimo: „Nei *sprogstančio džiaugsmo*, nei žydinčios meilės / Pavasario saulėj jaunatvei nestinga“; „Ir gersi apsvaigęs gyvenimo džiaugsmą / Pavasario saulės laimingas svetys“. *Sprogstantis džiaugsmas* – aiški metafora, reikšmės perkėlimas nuo sprogsančio pumpuro į pavasario būseną žmoguje. O gyvenimo džiaugsmas? Ne, ne metafora, ne iš išorės perimama reikšmė, o vidujybė, vidinis turinys.

Iš gyvenimo džiaugsmo, iš jo *momentinio pertekliaus* pirmoji Salomėjos Nėres knyga „Anksiti rytą“ (1927). „Pasauli, džiaukis! Niekas, niekas / Jaunatvės juoko nenutildys!“ („Velykų rytą“). *Džiaugsmas* yra pagrindinė Salomėjos Nėres pasija, jos pradimas dramatiškiausiai išgyvenamas. Formulė eilėraštyje „Per lūžtantį ledą“: „Aš troškau vien džiaugsmą pavyti / Pasauliui ir sau – – –“; *Džiaugsmas aistringas* – aukščiausia jutiminio džiaugsmo pakopa, ekstatinio jausmo priartinimas, galimas iš bendresnės gyvenimo meilės: „Aš myliu gyvenimo džiaugsmą aistringą“ („Gyvenimo giesmė“).

Bandydami suvokti prigimtinės kultūros dvasinius turinius, būsenas, turime remtis ir prigimtąja literatūra, poezija. Ir tais atvejais, kai norime suvokti prasmų transformacijas, pasikeitimus.

Justino Marcinkevičiaus eilėraštis „Džiaugsmas su tavimi“ (1976 m., rinkinys „Būk ir palaimink“). Nesunku pajusti, kad už triskart kartojamą formulės – *džiaugsmas su tavimi* – slypi sakralinio veiksmo, sakralinio teigimo atrama. Ne, ne keitimas, ne profanavimas, o žmogaus akių atkreipimas į patį save – kad ir kas įvyktų gyvenime, įskaitant laisvės ribojimus, draudimus, kad ir ką tektų žmogui pakelti ar liūdėti, nusiminti, džiaugsmas budi, *džiaugsmas su tavimi* galiausiai yra džiaugsmas iš tavęs, ir kiekvieną akimirką jis gali nušvisti kaip spindulys. Iš toliau: tarp rudens ir žiemos, tarp dienos ir nakties; ir iš didžiosios artumos: tarp manęs ir tavęs. Ir sakraliniai kreipiniai, kaip malonės teikimai, galiausiai atsiliepia žmoguje jo būsenai: bereikšmis veiksmas, jei jis

neatsiliepia, neatsišaukia tavyje džiaugsmu, malone, kad tau leista, kad tu gali tai patirti. Šv. Mišių pagrindinės dalys pažymimos kunigo kreipiniu: „Viešpats su jumis!“ Tikintysis laukia malonės, kad kreipinys ir jame atsilieps – džiaugsmu, lyg patikinimu, kad *tai* ir jį pasiekia. Bet pasiekia atskirai – lyg eilėraščio eilute: *džiaugsmas su tavimi*.

Galingieji džiaugsmo tonai, lyg kylančios, plūstančios bangos. Romantizmo epochos gėnių – Fr. Šilerio „Odė džiaugsmui“, tarsi į kitą žmogaus būties krantą pernešta L. van Bethoveno muzikos. Džiaugsmas, pasiekiamas pačia aukščiausia patirtimi, aukščiausiu išgyvenimu – tarsi apglėbiant gyvenimą. Kūrybos džiaugsmas iškelia žmogaus sielą į tokį aukštį, kur ji kitaip negali, nepajėgia būti. Lietuvių kultūroje prie Europos žodinės ir melodinės *odės džiaugsmui* labiausiai yra priartėjęs V. Mykolaitis-Putinas, didžiuoju „Parafrazių“ ciklu, parašytu 1957–1958 metais, sunkiu, tamsiu bendruoju laiku. Epigrafas iš L. van Bethoveno: „Kas perpranta mano muziką, turi išsivaduoti iš sielvarto, kankinančio žmones“. *Paraphrasis* – atpasakojimas; V. Mykoliaičio-Putino „Parafrazės“ ir yra L. van Bethoveno muzikos, iš esmės IX simfonijos motyvo – ir perteikiančio sielvartą, ir laisvinančio iš jo – *poetinis perteikimas*, atpasakojimas. Būtis kaip nuolatinis bangavimas:

*Ir buvo gera man
Budėt tarp širdgėlos ir džiaugsmo,
Pakilti ligi mėlynų padangių
Ir grimzt ligi tamsiųjų gelmenų.*

V. Mykolaitis-Putinas į lietuvių poeziją, tad ir į lietuviškąją kalbinę patirtį, įveda džiaugsmo ir sielvarto paralelę ir priešpriešą. Sielvartas aukščiau pakelia džiaugsmo kartelę. Kas pajėgia pakelti didį sielvartą, patiria ir aukštąją džiaugsmo bangą. Putiniškoji sielvarto ir džiaugsmo jungtis: „Kuri viena / Man buvo sielvartas ir džiaugsmas“. Bet ir džiaugsmo, kaip didžiojo donio, kaip pasidalinimo su kitu ir kitais, atskirybė: „Aš ašarų daugel išspaudžiau, / O suteikiau džiaugsmo mažai“. Tamsiu, nelaisvu laiku „Parafrazėmis“, paremtomis laisvinančia L. van Bethoveno muzika, Putinas kūrė ontologinę laisvės apoteozę. Gebėjo išsilaikyti aukštame abstrakcijų lygmenyje, negalėjo būti kokia politine konkretybe apkaltintas: „Tačiau nėra tokių pasaulių varžtų, / Kurie pasmaugtų laisvės troškuli“; „Ir paukščiai skrisdami čiulbės, / Kad nėra pasaulių laimės didesnės / Kaip laisvė!“ Tik laisvė, tik laisvės troškimas suteikia atramą giliajai džiaugsmo ontologijai. Džiaugsmo, kuris niekam atskirai nepriklauso,

bet kuris pasiekia ir patį atskiriausią. Pasiekia ir sielvarto keliu. „Parafrazės“ baigiamos dviem akcentais: sielvarto pripažinimu ir džiaugsmo (arba žmogaus) atradimu žmonėse („Sielvartui“). Odė sielvartui, atveriančiam, nuplaunančiam:

*Būki palaimintas, sielvarte skausme!
Tau atveria širdį visi pasmerktieji.
Į juodą bedugnę – krūtinę bejausmę
Tu vienas gyvybės ir galios įlieji*

*Ir mano vienatvės įdiržusį kiautą
Tu trupini ašarų karštu srautu,
Ir vėl savo širdį nuo dumblo nuplautą
Atgimusią meilei ir džiaugsmui juntū.*

*Ir vėl man aptemusios akys nušvito,
Ir vėl atsidaro apkurtus klausa,
Ir šviesą regiu prablaivėjusio ryto,
Džiaugsmingai suskambo padangė visa.*

*Ir pats įsilieju į plaukiančią minią,
Ir žmogų randu žmonėse, –
Ir laimė, ir džiaugsmas sprogdina krūtinę.
Ir veržias į laisvę dvasia.*

„Džiaugsmui“ parašytas džiaugsminga, pergalinga intonacija: „Riedėkite, neramos jūros bangos, / Laisvai, plačiai!“, „Pakilkite į dangų, trimitai – / Sugriaudėkit, būgnai, timpanai!“ Džiaugsmas kyla kaip galinga, užliejanti banga, kelianti, svaiginanti:

*Ir aš tartum paukštis skrendu
Šviesių sužavėtas vaizdų,
Ir džiaugsmą širdį pajutau,
Kad visą pasaulį matau.*

*Kad žemės aidiją girdžiu
Kaip arfą buitės šimtastygę.
Kuri stebuklingais garsais
Suvienija kapą ir vygę.*

Paskutinis „Parafrazių“ posmas tiesiogiai parafrazuoja F. Šilerio „Odė džiaugsmui“:

*Bučiuokitės, broliai!
Gaivinkite džiaugsmo jausmus!
Skaidrėja pakalnės ir toliai,
Ir saulėm nušvito dangus.*

V. Mykolaitis-Putinas sukūrė aukštąjį džiaugsmo ontologijos skliautą, sąmoningai orientuodamasis į švytinčias Europos kultūros viršūnes, labiausiai iš L. van Bethoveno (jau buvo apkurtęs, kai kūrė IX simfoniją) perimdamas džiaugsmo ir sielvarto jungtį, be abejonės, susijusią ir su

laiko nelaisve, su pralietu pokario krauju, bet ir su džiaugsmo viltimi. Kai matome aukštąjį džiaugsmo skliautą, galime atidžiai žvelgti ir į mažesnes, smulkesnes, dalines džiaugsmo apraiškas.

Nebesusitikdamas su tuo, kas teikia džiaugsmą, žmogus gali būti perimtas nerimo ir baimės. Baimė *kausto*. Nerimas *gnuždo*. Abiem veiksmažodžiais išreiškiami fiziniai veiksmai, nukreipti į ribojimą, spaudimą prie žemės. Baimė apriboja kūną, suspaudžia, nerimas sugniaužia. Džiaugsmas kūną laisvina, plečia ribas, kelia nuo žemės. Jaunam netgi atrodo, kad iš džiaugsmo jis skrenda, kad sparnai išauga. Juokas – džiaugsmas labiausiai atveria juoką, duoda juokui balsą, melodiją, intonaciją. *Užkrečiantis juokas* – tai apie gražų, džiaugsmingą, savimi pasidalinti trokštantį juoką.

Tik paviršiuje skausmas (artimai ir liūdesys) – džiaugsmo priešprieša. Skirstome ar skirstomės: esame liūdni arba linksmi. Psichinių būsenų linijos nėra tiesios, o susiraizgiusios, susipynusios. Kas atrodo nutolinta į priešingą polių, gali staiga priartėti: džiaugsmas pereiti į liūdesį ir atvirkščiai. Dar daugiau – kas gali liūdeti, tas geba ir džiaugtis. Abi būsenos rodo gebėjimą giliau reaguoti. Liūdesys džiaugsmą labiau pridenčia negu džiaugsmas liūdesį. Džiaugsmas atviresnis. Liūdesys uždaresnis, užsidaręs. Saugu džiaugsmui, ypač jaunam, liūdesio saugomam.

Dar palyginti jauno Jono Aisčio laiškas bičiuliui ir jo poezijos kritikui Antanui Vaičiulaičiui – 1937 metais, bandant pasiaiškinti ir dėl savo poezijos liūdnumo:

Poezijoje ir muzikoje mes, gali sakyti, teskiriame: šit liūdna, o anava linksma arba džiaugsminga, vadinasi, mes jaučiam, suprantam, numanom tik du priešingu galu ir gal dar kelis tarpus tarp liūdna ir linksma, o daugiau lieka spręsti iš dalykų eigos, perėjimų iš liūdno į linksma, arba, anot Aristotelio, perėjimų iš nelaimės į laimę arba atvirkščiai <...>.

Vadinasi, rupiuos dalykuos daugis neklysta, sakysime, apie mane: visi kaip į būbną muša – liūdnas (pesimistas), o man priešingai atrodo, kad mano žodyje pirmukart mūsųose taip suskamba džiaugsmas, o tyras, kaip kūdikio juokas, kaip rasa, tik žinoma, ne linksmumas <...> (Aistis 2004: 35).

Džiaugsmas, sako J. Aistis, *tyras džiaugsmas*, ne linksmumas. Greičiausiai įmanu bendrinti: poezijos džiaugsmas, neatskiriamas ir nuo dvidalio estetinio džiaugsmo (ir kuriančio, ir kūrybiškai suvokiančio) siekia ne tik būsenos, bet ir kalbinio tyrumo. Ir lieka arčiau liūdnumo negu linksmumo.

J. Aistis yra archetipinis liūdesio poetas, liūdesio, kurio gilumoj glūdi tyrojo, giedriojo džiaugsmo nuojauta, taikoma ir mirčiai; tik šio poeto ištarta: „<...> skaudžia ir giedra mirtim jis numirė“ (Aistis 2004: 126). Apie save ir dukrai galėjo pasakyti: „Mano sieloje daug liūdesio...“ Ir čia pat pridurti: „<...> aš būnu itin liūdnas, kai esu laimingas. O šiandien aš labai laimingas. Pati gyvenimo esmė yra liūdna, žmogaus mintys liūdnos, bet argi dėl to gyvenimas dažnai nėra gražus ir poetiškas“ (Aistis 2004: 622). Galima būtų pratęsti – džiaugsmo kupinas. Ir – dėl paties gyvenimo ir dėl prigimtinio kūrybingumo. Jau į gyvenimo pabaigą J. Aistis lyg grįžo į pirminę kūrybos situaciją, į liūdną savo parašytos lopšinės džiaugsmą – raminantį ir tuo, kad ji buvo parašyta: „Kai man liūdna, aš visada pradedu sau dainuoti lopšinę: ‘Tu mik, o sapne tau drugeliai sapnuosis...’“ (Aistis 2004: 610). Prasitęsimai, pratęsiniai, kai bandoma suvokti, iš kur tai, kas dabar manyje ar mumyse. Tik liūdesio šviesoj, atsiminimo, galima grįžti prie pirmosios „Lopšinės“ („Intymios giesmės“, 1935) eilutės.

Bet kas yra ta galia, kuri leidžia patirti ir liūdesyje slypintį nusiramino džiaugsmą? Iš kur ta šviesa, kuri staiga tarsi viską apšviečia? J. Aistis bando atsakyti laiške Mikalinai Aleksandravičiūtei: „Iš kur gi ta šviesa imas, jei ne iš žmogaus vidaus, o iš kur viduje atsirastų, jei nebūtų duota...“ (Aistis 2004: 610). Bet čia ratas ir užsidaro; toks ir yra hermeneutinis ratas: kad galėtum patirti, turi turėti galimybių tai padaryti. Ir palikti nepanai- kintą oksimoroną *liūdnas džiaugsmas*.

A. Nykos-Niliūno žingsnis – lyg ir J. Aisčio keliu, kai ištaria *katarsinį džiaugsmą*. Iš knygų „bado“ tas džiaugsmas. Ne pokariu, o 1994 metais. Yra ko, bet nėra ką skaityti. Daug kas nebepaskaitoma – banalu, nuobodu. Ir tada prisimenamas *katarsinis džiaugsmas*, kai įdomiausia lektūra buvo prancūzų literatūros istorijos (Nyka-Niliūnas 1999: 568). Aukšta būseną – iš gilaus literatūrinio intereso, apimančio ne tik literatūrą, bet ir literatūros istoriją. J. Aisčio eilėraštyje „Katarsis“ – *katarsio* (taurus, dažniausiai estetinio džiaugsmo patyrimas ir iš skaudžių situacijų) metafora: „Trupučiuką džiaugsmo sopuliu suteikti / Ir į tavo širdį pereit nejučiom...“ *Estetinio džiaugsmo* patyrimas paprastu, elementariu būdu – vėlyvas prisiminimas kaip būsenos pasikartojimas:

Staiga tiksliai pasikartojusi juslinė patirtis, kaip man vieną kartą (prieš daugelį metų) atrodė gera gyventi (buvo žiemos vakaras, temo ir tru-

putį snyguriavo) vien dėl to, kad yra Tolstojaus „Karas ir taika“ ir Anderseno pasaka „Mergaitė su degtukais“ (Nyka-Niliūnas 1999).⁵

Tokios būsenos, kur jusliškumas pereina į estetiškumą, susidaro iš ankstyvo jautrumo melinei kalbai. A. Nyka-Niliūnas yra paliudijęs, ką buvo girdėjęs iš namiškių: vaikystėje buvęs gyvas, kartais ir nesuvaldomas, kiek palepintas, kai visi gailėję dėl sužeidimo. Norėdamas nuraminti kurris iš vyresniųjų brolių paimdavo J. Biliūną ir pradėdavo skaityti:

Tai buvo balta, nedidelė katytė. Nuo lietaus ir purvo jos plaukai...“ Arba: „Prie diendaržio durių, ant spalių krūvos, guli senas Brisius...“ Pirmieji du „Kliudžiau“ arba „Brisiaus galo“ sakiniai mane visiškai nutildydavo, o nuo trečio imdavau nenumaldomai verkti, lyg aš būčiau kaltas dėl sulytos katytės ir seno Brisiaus likimo, jausdamasis ir pats bejėgis prieš pasaulio neteisybes, nuskriaustas ir totaliai pralaimėjęs... Tėvams ir broliams iškildavo nauja problema: kaip dabar mane nuraminti... (Nyka-Niliūnas 1999: 170).

Estetinio džiaugsmo ankstyvosios kainos – vaikiškas įsigyvenimo į sakinį sopulys. A. Nyka-Niliūnas liudija vaikystę kaip laiką, kai būsenos pereina viena į kitą, viena iš kitos prisipildo. Kūrybinga sąmonė visada jaučia pirminį transcendencijos taką: *tada–dabar*; Kūčios, viskas paruošta: „Berenikė papuošė eglaitę. Sudėjo dovanas. Visi namie. Tuoj prasidės Kūčių vakarienė.“ Bet vienas *namie* yra kitur: „O aš vis dar tebeinu prietemoj apsnigta dvaro alėja, spindėdamas širdyje netelpančiu džiaugsmu, kad gyvenimas toks pilnas, didelis, neišsemiamas, kad viskas prieš akis <...>“ Ir atodūsis – „kaip dabar viskas tuščia, išsemta, nusinešioję“ (Nyka-Niliūnas 1999: 243).

Lyg ženklas, kad anksti, ankstyvuojau laiku, turi būti patirtas pirminis džiaugsmas – elementaraus pavidalo, bet *netelpantis į širdį*, kad būseną

5 To *gera gyventi* kaip džiaugsmo atpažinimas iš kokių 1959 metų, buvau keturiolikos ar penkiolikos, vėlyvo, žvarbaus rudenio pavakarę, snyguriuojant, grįžau iš mokyklos (jau vidurinės), buvo šalta ir alkana, galvojau, kad šįvakar laukia džiaugsmas, pas mus ateis babūnėlė, liks nakvoti, mama virs ką skanesnio, gal ką keps, ilgai vakarosim, tėvai kalbės su babūnėle, aš tyliai sėdėsiu prie lempos ir skaitysiu knygą, kurią dabar nešuoši: godusis laikas, kai pats skaitymas buvo svarbesnis už tai, ką skaitai. Man teikdavo džiaugsmą, kai galėdavau būti su savaisiais kartu, bet atskirai, viena. Knyga man reikė ir būti atskirai. Dar – džiaugsmas, kuris yra ir džiaugsmo laukimas. Ir tą savo būseną atsiminiau iš A. Nykos-Niliūno: lyg nuėjo kūnu tas *temo ir truputį snyguriavo*...

galėtų skleistis, šakotis, komplikuo­ti­. Kad vis iš­kiltų atminty. Net jei tai antrinis patyri­mas, bet sužadintas to, kas įvyko *dabar*:

Stasio telefonas iš Clevelando: mirė Ona – paskutinis mano vaikystės džiaugsmas ir ilge­sys; lyg ji man paskutinį kartą tolimu ir vos girdimu balsu būtų ištarusi: *Alpuk* (Nyka-Ni­liūnas 1999: 575).

Prigimtinių namų džiaugsmas – iš namų vardo, iš jo formos, priesagos, tarimo. Atskirojo, *namų vardo* džiaugsmas – būti pašauktam. Žinoti, kas šaukia. Atsiliepti. Jei ir tik atminty. Niekur kitur taip pašauktas nebūsi. Niekam ir neatsiliepsi.

Dar grįžti į patirtį, bandyti paliudyti – vieną *ankstyvojo džiaugsmo gūšį*, vis budėjusį, stiprinusį, perėjusį ir į intelektualinį taką.

Maždaug 1954, 1955-ieji. Aštuonerių, gal devynerių. Kaip būna dažnai, o gal ir visad, mama nenorėjo būti vienoje virtuvėje su anyta, tėvui ankštoka buvo uošvijoje. Susikraustė į buvusį dvarą (jau dvi šeimos ten gyveno), kadaise irgi priklausiusį Šliogeriams, tėvo motinos protėviams. Laikiniai – guodėsi. Savininkai išvežti. Bet jau prieš mus gyventa, jau nugyventa, išvogta, išnešta, nebebuvo to kito gyvenimo skaudumo: jau skurdas ant skurdo. Tą pavasarį Velykos turėjo būti vėlyvos, nes šilta ir žalia. Visą Didžiąją savaitę su broliukais ir kaimynukais lakstėm basi. Pasidūriau koją (dažnai taip būdavo „basų kojų“ kultūros augintiniams), padukas patino, galiausiai pasirodė ir besiformuojančio pūlinio vieta. Mat, tai, giliai pradurta, gal kas ir įlindę – nusprendė kaimynė. Smilkė skuduro, kailio karštais dūmais, tvarstė su medum ir trauklapiu, – nieko. Labai skaudėjo. Jau tik sėdėjau sūpuodama koją. Didįjį šeštadienį mama šlavėsi, tvarkėsi, kepė tamsias pikliuotų miltų bandas, į *cibulijų* lukštus merkė kiaušinius, pamargintus vašku. Niekuo nesidomėjau, nepadėjau. Skaudėjo. Iš trobos mama atidarė užkabintas duris į mažą kamarėlę, užgrioztą visokiais rakandais, nešė juos į svirną. Šlavė, plo­vė, nuvalė ir mažą langelį. Įtempė siaurą, žaliai dažytą *tapčaną* (toks medinis suolas su atkalte), prikimšo *šieniką*. Iš tos kamarėlės pakvipo vėsa, švara. Vakare mama pernešė mane į tą kamarėlę, apklostė, matysi, praeis, neverk. Bet vis vien verkiau – Velykos, o man skauda, tėvas vienas iš­ėjo iš vakaro į Varnius – budėti prie Dievo kapo, žinojau. Mama virtuvėje prisišildžiusi vandens maudė broliukus, pritilusius, išsigandusius. Suguldė. Vėl įėjo, įnešė liepžiedžių arbatos su plytele cukraus. Neužmigau, varčiausi. Girdėjau, kad ir mama nemiega.

Prigimtinės kultūros seminare. 2020 m. V. Lankauskaitės nuotrauka

O rytą nubudau staigiai, džiaugsmingai. Koją tik maudė, nebeskaudėjo. Ak, juk šiandien Velykos – džiaugsmas, lyg tvinksnis paširdžiuose. Mama už durų tarškino indus, dėjo ant stalo ir pusbalsiu giedojo: *linksmą dieną apturėjom, Jėzų kėlusį regėjom...* Paukščių balsai. Pro mažą rytinį langelį, vos pravertą, švietė jau pro sodno medžius kylanti saulė, špokas čirškavo ant šakos. Žiūrėjo į ant palangės padėtus du gražiai numargusius kiaušinius. Pasigrėžiau – siena, prie kurios gulėjau, buvo išlipinta *abitais* – žinojau šį žodį – smulkiom mėlynom gėlytėm su žaliais lapeliais, gražiai ant jų mirguliavo vyšnių šakų šešėliai. Ir toks gerumas perėmė mane visą, kaip man čia gerai, toje kamarėlėje, gal pirmą naktį viena atskirai. Toks džiugumas kūnu – išsitiesti, ištiesti koją. Gera yra gyventi. Mano ankstyvojo džiaugsmo sala – *savas kambarys*. Kai gilinsiuosi į moteriškąją kultūros problemiką, kai skaitysiu Virdžinijos Vulf „Savą kambarį“, regėsiu tolimoj atminty tą šviesų rytą,

tą *abitą*, tą žalią *tapčaną*, jusiu motinos gerumą: pavargusi nuo darbų, ruošos, nuo mažų mano brolių, ji norėjo savo vyriausiąją, sūpuojančią geliančią koją, ankstyvą pavasarį jau subraižytą, subadytą, kuo nors pradžiuginti. Žinojo, suprato. „Pažiūrėjau jau tavo kojelę, jau *suaugo*, miegojai, nejutai, medum aptepiau, perrišau, jau pūliai matyti, atleido, juk jau nebeskauda,“ – šypsojosi tarpdury mano mama, gal dar neturinti nė trisdešimties. *Džiaugsmas su tavimi* – tarsi girdėjau, bet labiau jaučiau kūnu, menku, vaikišku.

* * *

Patirtis kaupiasi (jei kaupiasi) savaime, jos negalima sugalvoti. Ryškiausius jos momentus galima atsimiti ir po penkiasdešimties ar šešiasdešimties metų. Ir tas pirmo „savo kambario“ epizodas yra kelis kartus atminties „perrašytas“, bet iš esmės nepasikeitęs. Velykos. Kamarėlė, žalias *tapčanas*, langelis su įspindusia saule, švilpaujantis špokas, gėlėto *abito* siena, vietom apiplyšusi, atlėgęs skausmas ir mama, lyg budinti virš to ankstyvojo džiaugsmo, – ne, nieko nepakeičiau, jei ir viskas pasikeitė. Džiaugsmas įgijo formą ir *vietą* – po širdimi, – dabar galvoju, kad visos džiaugsmo patirtys galėjo pildytis iš to pirmojo stebuklingo tvinksnio. Atminties vieta – po užmerktais vokais, džiaugsmo – po širdim. Kas mažas nepatyrė džiaugsmo, kieno sieloje nepasirodė pirminės džiaugsmo formos, to gyvenimas gali ir likti bedžiaugsmis, aplenkta *džiaugsmo genijų*. Džiaugsmas eis pro šalį, neišskleistas glėbys jam pasitikti, susiimti. Galvoju, kad su džiaugsmu susiję net patys mažiausi patirties momentai yra gajesni, keliantys, stiprinantys.

Pirminiai, ankstyvieji patyrimai nėra reflektuojami. Tik matomi, juntami, suvokiami. Refleksija prasideda atsimenant, grįžtant. Kartais ir ieškant motyvacijos, paaiškinimo. Žmogaus dvasinė branda suintensyvėja patiriant intymių išgyvenimų, kai sieloje ima įsigyventi *kitas, kita*, kai ieškoma kalbos, kaip pasakyti apie tai, ko ligi šiol nebuvo, kur rasti kalbos išteklių. Kai formuojasi *intymus raštas* (užrašas ant nuotraukos, laiškas, dienoraščio įrašas). Paaštrėjęs matymas, juslės (jautrumas kvapui) tarsi atgaivina pieštuko kvapą, popieriaus langučius, o gal labiausiai *džiaugsmą* kaip tvinksnį paširdžiuose, patį jutmą – gyventi yra gera, gražu, laimė yra patiriama, vadinasi, ji yra. Tad ir tokia bendrinanti, bet neapibendrinanti mintis: ankstyvieji, vaikiški *džiaugsmo* patyrimai stiprina kūrybingumą, padeda natūraliau pereiti į intymų laiką, jo išgyvenimams

suteikia patikimų pirminių formų. Kuo anksčiau sužinome, kas yra džiaugsmo tvinksnis po širdimi, tuo tvirtesni jaučiamės gyvenime.

Dar sykį Vaižgantas:

Esu romantikas, be to, dabar apsiskaitęs Vydūnu – dar didesniu romantiku, tai visas gyvenimas man rodos tiek tevertas, kiek mes juo džiaugiamės – saikėtai. Pasaulis per turtingas; juo visu neprisidžiaugsi; tai nors ta dalelyte, kuri tenka mums arčiausia. (Vaižgantas 2019: 168).⁶

Džiaugsmas iš artumos – *saikėtai*, saikingai.

POST SCRIPTUM

Lyg būčiau staiga sugrąžinta prie popiežiaus Pranciškaus prisipažinimo, kad jis išgyvenęs didelio netikrumo metą. Taip, didelio netikrumo metas, kurio jutimo negali išvengti joks sąžiningiau mąstantis, juolab *kalbantis*, o ne tik kalbos žaidimus žaidžiantis. Iš ko kyla tas ontologinis netikrumas? Iš nebegalėjimo pasikliauti žmogaus galimybėmis. Kažkas grėsmingo tvyro virš žmogaus, kartu ir virš Dievo pasaulio, jei kalbame apie svarbiausią katalikų asmenį. Kažkas, kas kiekvieną akimirką gali įgyti neįveikiamą galią. Ir viena įveika gali atverti naują tos galios variantą, jei iš pirmo žvilgsnio ir visai skirtingą. Klausimas, kuris vis aiškiau pasigirsta: ar po vienokio ar kitokio laipsnio pandemijos, jei ir įveiktos, nesustiprės žmonių segregacija, ar ji neįsitvirtins kaip norma, ar dalis žmonių kaip *nenaudingi* (kad ir vadina moji *rizikos grupė*, juolab *neįgalieji*) bus vis labiau išstumiami, galiausiai *eutanazijuojami*, dargi prisdengiant koku nors rūpesčiu jų pačių „gerove“. Juk negali likti be pėdsako sąmonėje patirtis gydytojų, kai kuriose šalyse priverstų atrinkti negydytinus, paliktinus likimo valiai. Ar negrįžtamai nesunaikinami moraliniai profesinio džiaugsmo resursai: kokia sėkmė, kokia pagalba uždengs tą juodą sąmonės skylę? Kaip džiaugtis, kaip atgauti savivertę tam, kurio tėvas, motina, artimasis mirė be pagalbos, neatsisveikinęs ir neatsisveikintas, mirė, nors būtų galėjęs dar gyventi? Kaip nejausti kaltės? Visi esame priversti persvarstyti vieną iš svarbiųjų humanizmo atramų, kad *kiekviena gyvybė yra svarbi*. Ir ne vertinga kuriuo nors požiūriu, o pati savaime, svarbi be išlygų ir be lyginimo su kuo nors kitu. Ir gal ne gyvybė, o tiesiog – žmogus. Kartą išjudinta ši atrama įgalina peržengti

6 Laiškas Bronei Klimienei, 1927 08 30.

ribas, kurių žmonija ilgai laikėsi. Bet juk gali ir nebesilaikyti.

Kuo mažiau pasitikėjimo gyvenimu, tuo mažiau ir džiaugsmo, tuo sunkiau įsivaizduoti ateitį, kuri bent pagrindiniais bruožais būtų panaši į dabartį, juolab į praeitį. Gali būti, kad *aukso amžiaus* metaforos vis labiau trauksis į praeitį. Jau dabar kokia gegužinė ant kalno, žmonių pilna bažnyčia, teatro salė, giminių susibūrimas (žiūrint nuotraukas, vaizdo įrašus, nebūtinai ir senus) spaudžia ašaras – negi tai buvo – tie džiaugsmingi žmonių apsikabinimai, tas sėdėjimas petys prie peties, ranka prie rankos su visai nepažįstamais... Masinių pandemijos kapų akivaizdoje gali keistis žudynių, karo nusikaltimų, gal net genocido vertinimai. Kur ir kaip besikeičiančiame žmogaus emocijų žemėlapyje įsitarpuos džiaugsmas ir jo brolis liūdesys, kur vietą ras jų sesuo laimė? Iš ko ir kaip susidarys žmogaus prasmų horizontai? Bepasmis gyvenimas gali būti tik gyvenimas *po žmogaus*. Taip, kaip jau nesusimąstydami ištariame *posttiesa*, taip galbūt tarsime ir *posthumanizmas*, *postžmogus*. Bet gal popiežius Pranciškus, netikrumo laiku atsigręžiantis ir į „Eneidą“, žmonėms siunčia ženklą – visi didieji mitai, visi didieji epai, visi didieji pasakojimai, įskaitant ir Bibliją, yra ir žmogaus vilties kūriniai. Iš kiekvieno gyvenimo į tuos pasakojimus įkapsi nematomas, neapčiuopiamas lašas, bet įkapsi, sutvirtina, pratęsia. J. V. Gėtė „Fauste“ sukūrė *Motinių mitą*, Jonas Biliūnas – *neatlygintinos aukos*, Vaižgantas – *Juodžiaus kelmo*; pradžios, kol dar visą žemę buvo pasidaliję du valdovai: Vanduo ir Augmuo, kai Vanduo su Moliu išdaigino Ažuolą, karalių Juodžių, dievų medį. Ženkla, kurie mums siunčiami: nepriešinti didžiųjų tekstų. Jausti jungtis, jomis labiau pasikliauti. Savo karalių Juodžių, dievų medį, matyti ir didžiųjų Europos bei pasaulio mitų akivaizdoje. Pasikliauti žeme, gyvenimu ant žemės, nuolankumu gamtai, prigimtinės kultūros resursais. Mūsų vaikai ir anūkai turėtų iš mažens jausti, kad ir gyvendami dideliame mieste, jie turi prieglobstį ten, kur dar šulinys, bent nedidelis žemės lopinėlis. Kur žvėris ir paukštis, gyvūlys ar gyvūnas. Žmogaus žmogiškumui, tad ir jo džiaugsmui reikia to, kas ne žmogaus. Gyvybės šilumos iš *kito*. Kaip ypatingą malonę jausti, kad

mūsų žemė, kad ir kaip neatsakingai gyvename, dar nėra visai užnuodyta, kad ji dar vaisinga, galinti auginti ir maitinti. Kad dar neiškirtome, neišnaikinome visų miškų, kad turime, dar turime gėlo vandens, to didžiausio turto atsargų, kad ir ši pavasarij, karantinuoti, įkalinti, dar galėjome pakartoti Jono Juškaičio poetinę frazę „jau girdėti tas gerasis vandenų bėgimo garsas“ ir pajusti gyvenimo, jo tęsimosi džiaugsmą. Mūsų bendrojo džiaugsmo galimybės dar gali kilti iš žemės globos, saugos, iš žinojimo: saugok ir būsi saugus; būk saugus ir rasi, kuo džiaugtis.

2020 05 25

LITERATŪRA:

- Aistis 2004 = Jonas Aistis. *Laiškai, 1929–1973*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
 Baltrušaitis 1967 = Jurgis Baltrušaitis. *Poezija*. Vilnius: Vaga.
 Eckermann 1999 = J. P. Eckermann. *Pokalbiai su Goethe*. Vilnius: Aidai.
 Indriliūnas 2019 = *Mamerto Indriliūno raštai*. Parengė Virginijus Gasiliūnas. Biržai.
 Nyka-Niliūnas 1999 = Alfonsas Nyka-Niliūnas. *Dienoraščio fragmentai 1971–1998*. Chicago.
 Pascal 1997 = Blaise Pascal. *Mintys*. Vilnius: Aidai.
 Vaižgantas 1969 = Juozas Tumas-Vaižgantas. *Pragiedruliai*, t. 2. Vilnius: Vaga.
 Vaižgantas 2019 = *Iš širdies ir tikru reikalu. Juozo Tumo-Vaižganto šeimininė korespondencija*. Sudarė Aistė Kučinskienė, Jurgita Žana Raškevičiūtė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

HAPPINESS IN LITHUANIAN NATURE AND CULTURE

Viktorija DAUJOTYTĖ

This phenomenological and literaturological essay examines the Lithuanian way and ability to experience happiness. The basis is personal experience and cultural texts: language, phraseology, fiction literature and ego-documentary. Daily and creative, aesthetic joy are discussed; spontaneous experiences and forms of the expression of happiness are embedded in natural culture. It is noted that the border between happiness and sadness is barely noticeable both in the Lithuanian nature and in literature. The question of how to maintain happiness in the face of a pandemic is answered: rely on land, grounded life, humility towards nature and the resources of natural culture.

ISTORIJOS PAKARTOJIMAI: VASARIO 16-OSIOS 100-METIS IR BALTIJOS KELIO 30-METIS

Austė NAKIENĖ

■ Kiekviena valstybė turi istoriškai susiklosčiusį valstybinių švenčių ir atmintinų dienų kalendorių, kuris jai labai svarbus. Šios šventės ir dienos „ženklina svarbiausius ir reikšmingiausius valstybei įvykius, o jų šventimas ir minėjimas įprasmina kiekvieno piliečio santykį su jomis, liudija visuomenės brandą ir pilietiškumą. Šiuo požiūriu ypač reikšmingos su nepriklausomybe susijusios datos, kurios kiekvienais metais primena ir aktualizuoja tuos istorijos momentus, be kurių šiandien valstybė nefunkcionuotų“ (Mardosa 2016: 106).

2018 m. iškilmingai minėdami nepriklausomos Lietuvos Respublikos paskelbimo 100-metį, 2019 m. prisimindami vyresniosios kartos atmintyje dar neišdilusį Sąjūdžio įkūrimo 30-metį, o 2020 m. švęsdami nepriklausomybės atkūrimo 30-metį, išgyvenome keletą metų trukusį valstybinių švenčių ir atmintinų dienų minėjimo ciklą. Nors atrodytų, kad kalendorius kasmet vis toks pat, jis suvokiamas nevienodai. Turbūt pastebėjome: Lietuvoje kas 10 metų svarbiausios istorinės datos išsidėsto taip, kad jas minint nueinamas visas už laisvę kovojusios, jos netekusios ir vėl susigrąžinusios tautos kelias. Einant tuo keliu šventiniai minėjimai ir renginiai suvokiami tarsi laisvės kovų kelio stotys, jie išgyvenami labai emociškai.

Prisimenant istorinius įvykius labai svarbi skaičių simbolika: jei sulaukiama apvalios sukakties, ji švenčiama iškilmingiau ir visuotniau. Tad nenuostabu, kad labiausiai švenčiama buvo 2018 m. Vasario 16-oji, tądien visi moderniosios Lietuvos valstybės piliečiai džiūgavo minėdami atkurtosios valstybės šimtmetį. Žmonės plūdo į Signatarų namus, kuriuose buvo eksponuojamas prieš šimtą metų pasirašytas Nutarimas, visi troško iš arti pamatyti originalų dokumentą. Šis istorinis dokumentas, jo signatarai, 100 modernios valstybės gyvavimo metų buvo labiausiai sureikšminti, o šalia jų buvo prisiminta (ar naujai įsisąmoninta, sukurta) ir daugiau šventinių simbolių.

Per visus okupacijos metus Vasario 16-oji buvo trinama iš tautos sąmonės, ta diena buvo minima tik namuose, o viešumoje jokių šventės ženklų nebuvo matyti. Žvelgiant atgal, prisimenant ilgamečius laisvės ir nepriklausomybės siekius, matyti, jog nemenko kultūrinės rezistencijos

judėjimo pradžia laikytini 1968-ieji, kai sulaukta nors viešai ir nepaminėto, tačiau visų žinoto valstybės 50-mečio. Akivaizdu, kad tas pats atsitiko ir 1988-aisiais, prisimenant vis dar okupuotos Lietuvos 70-metį. Suvokimas, kad atėjo jubiliejiniai metai, galbūt paskatino Lietuvos persitvarkymo sąjūdžio atsiradimą. Būtent 1988-ųjų birželio 3 d. Mokslų akademijos salėje vykusio renginio dalyviai nusprendė sukurti rezistencinę visuomeninę organizaciją, tad ši data minima kaip Sąjūdžio pradžios diena.

Gali pasirodyti, kad šie pastebėjimai – kažkokia niekuo nepagrįsta numerologija. Žinoma, visuomeniniai ir politiniai judėjimai kyla dėl daug rimtesnių priežasčių, ne dėl skaičių sutapimų. Tačiau istorinių įvykių minėjimai sustiprina kolektyvinę atmintį, švenčiant, prisimenant tiesiami laiko tiltai. Nuolat stengiamasi susieti praeitį ir dabartį.

Greta džiugių, yra ir liūdnuo datų, primenančių karus, okupacijas, represijas, lietuvių tautai tekusias kančias. Tokiais nelaimingais metais tapo 1939-ieji, kai buvo pasirašytas Ribentropo-Molotovo paktas su prie jo pridėtais slaptaisiais protokolais. Šį paktą pasirašiusios dvi agresyvios šalys – Vokietija ir Sovietų Sąjunga – pasidalijo Rytų Europą į savo įtakos sferas. Tais pačiais metais nuo Lietuvos atplėštas Klaipėdos kraštas, o 1940 m. į Lietuvą įžengė okupacinė SSSR kariuomenė. Rugsėjo 23-oji, kurią 1939 m. buvo pasirašytas paktas, ilgai buvo minima kaip Juodojo kaspino diena – tądien lietuvių išeivių bendruomenės perrišdavo trispalvę vėliavą nepriklausomybės praradimą simbolizavusiu juodu kaspinu.

Artėjant 50-osioms pakto pasirašymo metinėms tiek Lietuvoje, tiek ir kitose Baltijos šalyse stiprėjo suvokimas, kad laikas ne tik prisiminti šį sandėrį ir jo padarinius, bet ir pareikalauti jį panaikinti. 1987 m. rugsėjo 23-iąją įvyko mitingas prie Adomo Mickevičiaus paminklo, 1988 m. – antrasis mitingas Vingio parke, o 1989 m. rugsėjo 23-ąją surengta didžiulė visuomeninė-politinė akcija – gyvoji žmonių grandinė, sujungusi Vilnių, Rygą ir Taliną, gavusi Baltijos kelio pavadinimą. Tai buvo daugiau nei istorinės datos paminėjimas ir daugiau nei renginys. Pasak jo dalyvės, „tai kelias, nuo kurio prasidėjo kova

už laisvę. Žmonės, daug svajoję apie laisvę, išdri-
so išeiti į gatves, susikibti rankomis ir išgyventi
vienybę, norą, kad visas pasaulis pamatytų ir iš-
girstų: Baltijos tautos – trys vieningos seserys –
nori kurti ir gyventi laisvėje!“ (Baltijos kelias į
mūsų laisvę 2016: 10). Po šios politinės akcijos
Sąjūdžio aktyvistams, taip pat Latvijos ir Estijos
liaudies frontų vadovams buvo aišku – jie turi
savo tautos palaikymą, jų veikla darėsi vis tiks-
lingesnė. 1990 m. kovo 11-ąją paskelbtas nepri-
klausomos Lietuvos valstybės atkūrimas, o vėliau
atkurta ir Latvijos bei Estijos nepriklausomybė.

1990 m. kovo 11-oji buvo lemtinga diena,
nuo jos prasidėjo naujas valstybės gyvavimo lai-
kotarpis, tačiau daugeliui piliečių labiau įsiminė
ne tas momentas, kai buvo pasiektas trokštamasis
tikslas, o kelias į jį, to tikslo siekimas. Tad labiau
jaudinanti, labiau įsirašiusi į kolektyvinę atmintį
buvo Baltijos kelio diena – rugpjūčio 23-ioji. Ji
buvo tarsi svarbesnė laisvės kelio stotis. Prabėgus
10-čiai metų, prisimindamas tos dienos svarbą,
Sąjūdžio pirmininkas Vytautas Landsbergis¹ rašė:

Tai buvo vyksmas, nelyginant apeiga. Vilties ir
artimo meilės apeiga su dalyviais ir stebėtojais,
kurie irgi tapo dalyviais. Baltijos kelio dalyvių
buvo gal iki dviejų milijonų, o netiesioginių –
dešimtys, jei ne šimtai milijonų, stebėjusių di-
džiausią arba geografiškai ilgiausią manifesta-
ciją televizorių ekranuose.

Todėl Baltijos kelio vyksmas ir matuotinas
ne kilometrais. Žinoma, per šešis šimtus kilo-
metrų plentais nusidriekusi gyvoji grandinė
taip pat rekordinė, bet ne mažiau svarbu prisi-
minti, vertinti sujungtas rankas ir dvasią. O
kur dar visų regėjusių ir patyrusių solidarumo
dvasia? <...>

Milijonai lietuvių, latvių, estų, išėjusių į
Baltijos kelią arba gniaužusių kvapą prie ra-
dijo ir televizorių, apgynė anuomet savo oru-
mą, atmetė baimės vergiją. Ji taip ilgai buvo
diegiama, baimės vergija, o padoresnis žmo-
gus dar bent pasiteisindavo: „prieš vėją ne-
papūsi“. <...> O štai milijonai išėjo... „pūsti
prieš vėją“! Ir nupūtė. Ne jau stebuklas? Taip,
stebuklas. Arba paprasčiausiai įrodymas, ką gali
žmogaus dvasia. Kaip ir vėliau, Sausio 13-ąją.
(Baltijos kelias 2000: 14)

Prisiminimuose masinis renginys vadina-
mas apeiga, juos skaitant aiškėja, kad aprašytasis
vyksmas buvo istorijos pakartojimo ritualas. Tai

1 Nuo 1988 m. lapkričio 25 d. iki 1990 m. balandžio
21 d. – Sąjūdžio Seimo Tarybos pirmininkas, o nuo
1991 m. gruodžio 15 d. – Sąjūdžio garbės pirmininkas.

pats ryškiausias pavyzdys, tačiau ritualus primena
ir kitos valstybinės šventės bei atmintinos dienos,
pvz., Laisvės gynėjų diena, Sausio 13-oji. Jų
minėjimo renginiuose dalyvaujama ne vien iš pa-
reigos. Renkamasi prisiminti autentiškų patirčių,
o jeigu neteko būti tų įvykių dalyviais, tai pajusti
nors dalį ano meto autentikos.

ATKURTOSIOS VALSTYBĖS 100-MEČIO METAİ, NUSPALVINTI VĒLIAVOS SPALVOMIS

2018-ieji prasidėjo Sausio 1-osios ceremonija –
Lietuvos vėliavos pagerbimu Katedros aikštėje
ir jos iškėlimu Gedimino pilies bokšte. Tautos
atmintyje tai atgaivino ne tik 1918-uosius, kai
Lietuvos Taryba patvirtino trispalvę valstybės vė-
liava, bet ir 1988-uosius, kai ji po ilgos pertrau-
kos vėl suplevėsavo Gedimino bokšte. Visi metai
buvo nuspalvinti vėliavos spalvomis: geltona, ža-
lia ir raudona.

Ruošiantis minėti Lietuvos valstybės atkū-
rimo 100-metį, prezidentė Dalia Grybauskaitė
paragino piliečius švęsti linksmai ir išradingai.
Miestų ir kaimų gyventojai atsiliėpė į šį raginimą
ir ne tik dalyvavo oficialiuose šventiniuose rengi-
niuose, bet ir patys ėmėsi įvairiausių iniciatyvų.
2018 m. vasario mėnesį gražiausi miestų pastatai
buvo apšviesti geltonomis, žaliomis ir raudono-
mis šviesomis, įstaigų salės ir kitos viešosios erd-
vės buvo išpuoštos įvairiausiomis trispalvėmis
kompozicijomis. Mokyklų ir bibliotekų languose
sumirgėjo karpiniai: gėlės, paukščiai, širdelės. O
šventės dieną – Vasario 16-ąją – prie kiekvieno
namo suplevėsavo valstybinė vėliava, į gatves iš-
ėję žmonės pasidabino vėliavos spalvų kepurėmis,
šalikais, pirštinėmis ir kojineis. Kavinės vilio-
jo lankytojus trispalvėmis gėlių puokštėmis ar
žvakelėmis papuoštais stalais, įvairiais tautiniais
patiekalais. Panašiai buvo papuošti ir žmonių
namai, ne viena šeima susirinko prie pietų sta-
lo vilkėdama tautiniais drabužiais, ne viena šei-
mininkė pagamino trisluoksnį tortą.

Stebint tokį kūrybišką tradicijų interpretavi-
mą, kilo mintis surinkti proginę kolekciją, kurioje
atsispindėtų 2018 m. šventėse dalyvavusių žmo-
nių indėlis. Tad buvo išplatintas kvietimas siųs-
ti Lietuvos tautosakos rankraštynui gražiausias
valstybinių švenčių minėjimo akimirkas:

Elektroniniu paštu 100akimirkos@gmail.com
siųskite mums 2018 metais įamžintą medžia-
gą: šventinių renginių garso bei vaizdo įrašus,

2018 m. Vasario 16-osios simboliai. Paskelbė Ylakių (Skuodo r.) bendruomenė

papuoštų namų, salių, aikščių, gatvių nuotraukas, įvairius proginius kūrinčius: eiles, dainas, sveikinimus, linkėjimus ir kt. Laukiame ir nuotraukų iš senelių ar prosenelių albumų, kuriose įamžintos prieškario Nepriklausomos Lietuvos šventės!

Prieš 100 metų nuotraukos buvo skirtos ilgam atminimui, dabar fotografuojamės, kad pasidalintume akimirkomis su draugais. Tačiau jas galite siųsti ne tik artimiesiems, bet ir archyvarams. Dar visai neseniai vieni kitiems rašydavome sveikinimo atvirukus, dabar siunčiame elektroninius laiškus, žinutes. Jos taip pat gali išlikti ateičiai, tad persiųskite jas Lietuvių tautosakos rankraštynui. Seniau rašytus popierinius dienoraščius dabar pakeitė tinklaraščiai. Tad savo išpūdžius ir išgyvenimus sudėkime į bendrą Lietuvos 100-mečio dienoraštį.

Šeimos ir bendruomenės fotografavo savo aplinką ir mielai siuntė vaizdus archyvavimui. Atsiųsta ne tik nuotraukų, bet ir pačių nufilmuotos bei sumontuotos vaizdo medžiagos (panašu, kad anksčiau įprastus žodinius išpūdžius, prisiminimus pamažu keičia vaizdo pasakojimai).

Kaip galima spręsti iš surinktos kolekcijos, šventimas buvo visuotinis. Retas šventinę dieną dirbo kokius nors buitines darbus ar nesugalvojo, ką veikti, nuobodžiavo. Dauguma laukė svečių savo namuose arba ėjo pasivaikščioti į miestą, taip pat dalinosi džiaugsmu – sveikino draugus ir artimuosius. Buvo išsaugoti šimtai socialiniuose tinkluose Vasario 16-osios ir Kovo 11-osios proga paskelbtų sveikinimų. Dažniausiai sveikinimai buvo sudaryti iš paveikslėlio ir teksto, taigi liko panašūs į įprastus pašto atvirukus. Tik jie buvo ne pirktiniai, o pačių sukurti, sveikintojai patys parinko ar nufotografavo norimą vaizdą ir prie jų priderino proginį tekstą.

Kaip jau buvo pastebėta, vyraujantis šventinis simbolis buvo Lietuvos valstybinė vėliava ir trys jos spalvos, svarbią vietą užėmė ir kiti Lietuvos valstybės heraldiniai ženklai: Gediminaičių stulpai, Vytis, dvigubas kryžius. Kultūros ir švietimo įstaigose vykusiuose renginiuose prisiminti XIX a. tautinio atgimimo simboliai: telkiantis, svarbias žinias skelbiantis varpas bei tamsą išskleidanti aušra. Dažni prasminiai renginių akcentai buvo himno žodžiai: saulė, meilė, šviesa, tiesa, stiprybė, gėrybė. Ilgą valstybės

2018 m. Vasario 16-oji Klaipėdoje. Paskelbė Kristina Paulikė

2018 m. Vasario 16-oji. Paskelbė Sasnavos (Marijampolės r.) bendruomenė

2018 m. Vasario 16-osios žygis Raguvos miškais (Panevėžio r.). Algimanto Stalilionio nuotrauka

2018 m. Kovo 11-oji Kurtuvėnuose (Šiaulių r.). Paskelbė Kurtuvėnų regioninis parkas

gyvavimą simbolizavo drūtas, šakotas medis, ši vaizdinį buvo galima pastebėti atvirukuose, scenų puošyboje. Pavasarį ne viena bendruomenė ar organizacija pasodino ąžuoliuką. Buvo pagerbiami ir ilgaamžiai žmonės – 100 metų sulaukę senoliai. Tęstinumą norėta pabrėžti ir viskuo, kas tradiciška, kas perduodama iš kartos į kartą. Tad neužmiršta tautodailė, buvo daromi tradiciniai dirbiniai: veriami sodai, mezgamos trispalvės riešinės, rišamos verbos. Surengta daug tautodailės parodų, visokiausių grožybių buvo siūloma per Kaziuko mugę. Lietuvai buvo dovanojama 100 gražiausių žodžių, pinama 100 juostų (arba audžiama šimtarastė juosta), iškarpoma 100 širdelių ar iškepama tiek pat keksiukų, bendrai vaišinamasi iš 100 kiaušinių kepta kiaušiniene ir t. t.

Kaimo žmonės savo pobūviuose siekė parodyti nenutrūkusį ryšį su gimtąja žeme, jį simbolizavo juoda ruginė duona. Duonos kepalas buvo šventinamas žmonėms susirinkus į šventines pamaldas bažnyčioje, o paskui raikomas ir dalinamas (taip pat iš bendro katilo buvo valgoma sriuba, vaišinamasi karšta arbata ir sausainiais). Geležių kaime (Panevėžio r.) kilo mintis numegzti rekordinio ilgio tautinį nepriklausomybės šaliką, į jo mezgimą įsijungė šimtai mezgėjų. Ši veikla taip pat simbolizavo artimus, kaimyniškus ryšius, rūpestingumą, namų šilumą.

Kaip pastebėjo Jonas Mardosa, ankstesniais metais šventimas nebuvo toks visuotinis. Maždaug penktadalis lietuvių, jo paklausti apie Vasario 16-ąją, atsakė esantys jai abejingi. Jiems tai buvusi „tiesiog laisva diena su nemokamais renginiais“ (Mardosa 2016: 109). Pasak etnologo, dalies piliečių pasyvumą, neįsitraukimą lėmė atotrūkis tarp oficialiosios ir pramoginės šventės dalių. O jo neturėtų būti, nes „švenčių pramogos yra terpė, kurioje jau nuo pat jaunystės gali pradėti dygti pilietinės visuomenės daigai“ (ten pat, 116). 2018 m. oficialius renginius papildė pačių žmonių sumanyti jų tęsiniai, tad nemažai anksčiau pasyvių piliečių tapo aktyviais renginių dalyviais.

Linksmi ir išradingai Lietuvos piliečiai šventė ne tik Vasario 16-ąją, šventiškesnė nei visuomet buvo ir Kovo 11-oji (tą dieną vyko koncertai, parodos, laisvės bėgimai, pėsčiųjų žygiai, viktorinos), ir Liepos 6-oji. Folklorinė raiška buvo tokia įvairi, kad neįmanoma visko išvardinti. Valstybinių švenčių atributikos atsirado ir kalendorinėse šventėse, tad tautiškesnės buvo ir Užgavėnės (darytos trispalvės kaukės), Velykos (geltonai, žaliai ir raudonai marginti margučiai), Kalėdos (tradiciniais žaislais puoštos eglutės). Šios žmonių sukurtos puošmenos, rankdarbiai buvo ne

tik ryškiaspalviai akcentai, bet ir dvasinių dalykų atspindžiai, šventėms suteiktų prasmų kodai.

Visi 2018 metai buvo tarsi ilgas istorijos pakartojimo ritualas. Siekta atnaujinti ryšius su istorijoje veikusiais asmenimis, buvo prisimename istorinį Nutarimą pasirašę signatarai, nepriklausomybę apgynę kariai savanoriai (lankyti jų kapai, sielotasi, jei jie nesutvarkyti). Jaunimas ėjo ir partizanų takais, jų žūtis vietose degė žvaikes, ten pastatytus paminklus aprišo tautinių spalvų juostelėmis. Vienybės akcija buvo ir vasarą vykusi 100-mečio Dainų šventė, skirta visų tautiečių – ir Lietuvoje gyvenančių, ir išvykusiųjų – konsolidacijai.

ISTORINIŲ KELIŲ PAKARTOJIMO METAI

2019 m. buvo prisimintos didvyriškos pastangos išsaugoti nepriklausomybę pačiais sunkiausiais laikais – partizaninio karo metais. Atkreiptas dėmesys, kad tarp 1918 m. Vasario 16-osios ir 1990 m. Kovo 11-osios įsiterpė dar viena data – tai 1949 m. Vasario 16-oji, kai partizanų vadų suvažiavimas paskelbė okupacijos nepripažinusio Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio deklaraciją. Skleidžiant žinių apie šį suvažiavimą buvo pasakojama apie partizanų vadų keliones iš savo apygardų į paskirtą vietą (Balandiškį, o vėliau Minaičių kaimą Radviliškio r.), ilgą ėjimą pėsčiomis, naktimis įveikiant numatytą kelio atkarpą, o dienomis slapstantis įvairiose slėptuvėse. Jų susitikimo vietoje – Minaičiuose – surengta iškilminga ceremonija: prie pastatyto paminklo susirinko garbingi svečiai, išsirikiavo karių bei šaulių gretos, nuaidėjo salvės Lietuvos valstybei, laisvei ir nepriklausomybei. Visi, norintys prisiminti 1949 m. parengtus dokumentus ir aštuonis juos pasirašiusius partizanus, galėjo apžiūrėti atkurtą bunkerį, memorialinę ekspoziciją. 2019 m. buvo nutiestas dar vienas laiko tiltas, partizanų pagerbimo ceremonija įrašyta ne tik nuolatinių jos dalyvių, bet ir visos visuomenės atmintyje. Išgarsinti laisvės kovotojų vardai, pavardės, slapyvardžiai, taip pat ir jų šūkis „Atiduok Tėvynei, ką privalai!“ Galima pastebėti, kad partizanų atminimui skirtose šventėse tęsiamos ilgametės žygeivystės tradicijos (žr.: Nijolė Balčiūnienė 2015), ėjimas pėsčiomis, memorialinių vietų lankymas tampa simboliškai padėka miško broliams.

2019 m. sulaukta ir paties garsiausio moderniosios Lietuvos istorijos kelio – Baltijos kelio 30-ųjų metinių. Artėjant jubiliejinei Rugpjūčio 23-ajai, prisimintas anuometinis tautinis

pakilimas, vėl atgijo į gyvąją grandinę sustojusių, rankomis susikibusių žmonių išgyventi jausmai.

Pasak politologo Aleksandro Štromo, komunistinis režimas SSSR neturėjo nuoširdžių rėmėjų, jis laikėsi tik dėl priespaudos ir inercijos. Beveik kiekvienas sąmoningesnis šios šalies pilietis buvo potencialus disidentas. Ypač antisovietiška nusiteikę buvo ne rusų tautybės piliečiai, kurie visi svajojo apie nepriklausomybę arba apie autonomiją. Tad nacionalizmas pasireiškė kaip išlaisvinanti jėga, padėjusi okupuotoms tautoms atkurti nepriklausomybę (Donskis 2005: 113). 1989 m. stovėdami Baltijos kelyje žmonės jautėsi dvasiškai sustiprėję, pagaliau atsikratę baimės ir išdrįsę tapti atvirais disidentais. Jie jautėsi laimingi išreiškdami savo tautinę tapatybę ir prisiimdami atsakomybę patys kurti savo ateitį be „didžiojo brolio“ pagalbos. Filosofas Leonidas Donskis rašė:

Nacionalizmas griovė imperijas. Jo sprogtamasis ir permainingasis potencialas smarkiai paveikė ir paskubino Sovietų Sąjungos griuvimą. <...> XX a. devintojo dešimtmečio pabaigoje Sąjūdis ir jo „dainuojanti revoliucija“ ne tik atgaivino tautų pavasario epochos (kurios šūkis – „Už jūsų ir mūsų laisvę“ – tapo šio judėjimo vėliava) dvasią, bet ir tapo sovietinės viešumo ir perestroikos politikos lakmuso popierėliu. Buvusioje Sovietų Sąjungoje tapusi pirmąja atsiskyrusia respublika, Lietuva įkūnijo nacionalizmo pergalę prieš priverstinį internacionalizmą, ir tai buvo naujųjų laikų Lietuvos istorijos apogėjus (Donskis 2005: 16).

Baltijos kelio akcija tebėra gyvoji istorija, ji gerai išlikusi vyresniosios kartos žmonių atmintyje, tad 30-mečio proga kilo mintis ją pakartoti. Etninės kultūros globos taryba, Lietuvos nepriklausomybės akto signatarų klubas ir kiti organizatoriai pakvietė į akcijos pakartojimo renginį „Baltijos kelias – tai mes“. Skrajutėse, kuriuose buvo pavaizduotos dvi susikibusios rankos, buvo skelbiama:

Šis minėjimas apjungs tuos, kurie prieš 30 metų stovėjo Baltijos kelyje, ir tuos, kurie tuo metu dar nebuvo gimę. Tapk šio prasmingo istorinio įvykio minėjimo dalimi ir tu! Rugsėjo 23 d., 18:00 vyks žmonių susikabinimas nuo Valdovų rūmų Vilniuje link miesto ribų Ukmergės plente. Kviečiame pradėti rinktis 17:30.

Organizatorių duomenimis, nuo Gedimino kalno iki Vilniaus ženklo Ukmergės plente nusidriekusi gyvoji žmonių grandinė tęsėsi apie 12 kilometrų, joje dalyvavo per 16 000 žmonių. Daugybė žmonių suvažiavo ir į Lietuvos–Latvijos

pasienį, Saločius, kur susitiko prezidentai Gitanas Nausėda ir Egilis Levitas, vyko koncertas. Rugsėjo 23-osios minėjimo šventė ir vėl buvo visos tautos komunija, visi jautėsi į ją pakviesti, joje nebuvo svarbių ir nesvarbių dalyvių.

BALTIJOS KELIO PRISIMINIMAI

1989 m. surengtas Baltijos kelias per visą atkurtos Lietuvos gyvavimo laikotarpį išliko patriotinės šventės pavyzdžiu, siekiamybe. Akciją stengtasi kuo geriau dokumentuoti, surinkti jos vaizdus, užrašyti žmonių prisiminimus. Beveik visi akcijos dalyviai pabrėžė didžiulį jos mastą. Gyvoji grandinė buvo neaprepiama, gausiai besirenkantys žmonės stebėtojams priminė tekančią upę, net jūrą. Vaizdas buvo keliantis pasigėrėjimą, gražus estetiniu požiūriu:

Nurodytai valandai minių minios ir mašinų srautas plaukė kaip upės vandenys.

Pasiekus greitkelį, pamačiau netikėtiną vaizdą – atrodė visa Lietuva, visi jos žmonės susirinkę ją apjuosti. <...> Tai buvo didinga! Stebėjau keliolika kilometrų besidriekiančią eilę laimingų žmonių, kurie, pamiršę visus kasdienius rūpesčius, turėjo vieną tikslą ir siekį. (Baltijos kelias į mūsų laisvę 2016: 44, 14).

Džiugino ir akcijos dalyvių geranoriškumas. Nors buvo susidariusios didžiulės automobilių spūstys, neįvyko nė viena avarija, vairuotojai buvo labai mandagūs. Daugeliui įsiminė puiki nuotaika, vyravusi šventėje:

Visi buvo linksmi, bendraujantys. Skambėjo juokas, dainos, muzika. Švietė žmonių veidai ir šypsenos. <...> Rodos, net pati gamta džiugėsi: buvo labai šilta, švietė saulė. (Baltijos kelias į mūsų laisvę 2016: 68)

O visos šventės kulminacija, kai stovėjusieji kelyje susikibo rankomis, vaizduojama kaip emocijų pliūpsnis:

Kai susirinkę žmonės stojo į vieną eilę, stipriai susikibo rankomis ir pradėjo garsiai ir vieninškai giedoti himną, akyse pasirodė ašaros. Buvo labai daug įvairaus amžiaus žmonių. Vieni kitus sveikino ir spaudė rankas.

Žodis „laisvė“ tuo metu mano širdyje reiškė labai daug. Tad nenuostabu, kad Baltijos kelyje jaučiausi pakiliai, kovingai, šventiška. Tuo metu išgyvenau visus įmanomus jausmus: tiek gaudinančius, tiek džiuginančius, tiek įkvepiančius.

2019 m. rugpjūčio 23-ioji – Baltijos kelio 30-metis Vilniuje. Austės Nakienės nuotrauka

Buvo gera žinoti, kad laisvės troškimas dega ne mano vienos širdy. <...> Ore tvyrojo gaudulys, tikėjimas, viltis ir meilė Tėvynei. (Baltijos kelias į mūsų laisvę 2016: 20, 46, 48)

Atmintyje išliko, kad susikibę rankomis žmonės skandavo „Lietuva, Latvija, Estija!“, kad tuo metu giedojo himną ar giesmę „Lietuva brangi“. Daug kam Baltijos kelią primena specialiai jam sukurta, dažnai radijo ir televizijos transliuota daina „Bunda jau Baltija“. Svarbu atrodė, kad akcijoje dalyvavo visų kartų, įvairių tautų ir skirtingų socialinių sluoksnių žmonės:

Daug žmonių stovėjo savo miestų ar kaimų aikštėse, namų kiemuose.

Mes su tėvu bridome per upę ir ėjome per geležinkelio bėgius apie 5 km. Iš sodybos ėjome iki Pasvalio. Tada išėjome į greta miestelio esantį kelią.

Šokome iš mašinos, spraudėmės į Baltijos kelio gretą. <...> Stovėjau šalia pagyvenusios gydytojos, architekto <...>, o mano dešinėje stovėjo kaimo senukas ir koks trejetas vaikų kaimietukų, atbėgusių per lauką paskui dieduką. (Baltijos kelias į mūsų laisvę 2016: 34, 38, 78)

Artimųjų, nesulaukusių tos dienos, atminimui žmonės uždegė žvakeles. Jos simbolizavo

žuvusius, ištremtuosius ar turėjusius emigruoti. Žinoma, labai svarbus buvo ir akcijos poveikis: po visą pasaulį pasklidusios jos nuotraukos, filmuota medžiaga, žurnalistų straipsniai, politikų komentarai. Plačiai paviešintas reikalavimas atkurti iš Europos žemėlapiu dingusias valstybes ir nusiteikimas atkurti jas taikiu būdu.

Panašūs dalykai akcentuojami ir prisiminiuose, kuriuos žmonės paskelbė 2019 m., kai įvyko Baltijos kelio pakartojimas. Buvęs Sąjūdžio aktyvistas Arvydas Juozaitis rašė:

LAISVĖS BALTIJOS KELIAS. Kuo jis mums svarbus? Svarbiausia, kad jis įvyko. Dar svarbus, kad pajutome, kaip aštriai ir skaudžiai, kaip išganingai sutampa asmeninė laisvė ir tautos / bendruomenės laisvė – viena nuo kitos neatsiejamos. Juk kai laikaisi rankomis su milijonu, dviem milijonais žmonių, jauti: AŠ esu laisvas, ir MES esame laisvi. Ne atskirai laisvi, ne individualistiškai, o kaip istorijos sulydyta VIENOVĖ – likimu sulydyta, vienos patirties sulydyta. Atplėšk mane nuo bendruomenės – neliks nei mano asmens tikros laisvės, nei Tautos laisvės. Liks tik klaidžiojimas po pasaulio platybes, individualizmas ir neišvengiamas nunykimas.

Istorikė Rasa Čepaitienė rašė:

Sakoma, į tą pačią upę dusek neįbrisi. Atrodė, neįmanoma bus pakartoti Baltijos kelio stebuklo. Gal net grėsė visuotinis nusivylimas, šventybės supurvinimas... Neįmanoma, o visgi... Nuo pat ryto prasidėjęs draugų dalinimasis prisiminimais ne tik glostė širdį ir, ką čia slėpti, gaudino, bet ir vėl tarsi užkūrė TĄ būseną, įkvėpė anų dienų dvasios. <...>

Nors kartais paburbame ir baiminamės, kritikuojame (taip, dažniausiai pelnytai) ir nuogąstaujame dėl Lietuvos ateities, atgimusi Baltijos kelio dvasia mus ramina ir įkvepia. Pamenu, TADA toje dvasioje būta minorinių gaidų – neseniai atvertoji tiesa apie klatingą Baltijos valstybių sunaikinimą ir jų žmonių persekiojimus bei gulaguose patirtas kančias, kaip ir miglotos ateities perspektyvos – teikė įvykiui rimties ir dramatiškumo. Ir gėlės, tuomet kai kurių atsineštos į gyvąją grandinę, juk buvo skirtos ne kažkam sveikinti, o padėti prie čia pat magistralėje statomų bolševikų–nacių suokalbčio atminimui skirtų paminkliukų, pagerbiant jų nesuskaičiuojamas aukas. DABAR jutau tik gryną džiaugsmą. Ir artumą visiems šalia buvusiems. <...>

Bent akimirksniu pagalvokime, kas būtų ir kur nueitų Lietuva, jei pasiliktume šioje vienybės dvasioje? Jei tik išdrįstume atmesti dabarties ideologinį melą, grįstą baime, nepasitikėjimu ir sielą šaldančiu susvetimėjimu. Jei tik išsklaidytume iliuzinius individualios gerovės ir laimės pažadus, pasiekiamus žūliai suklastojus laisvės principą, kitų laimės ir gerovės sąskaita. (iš rinkinio „Sąjūdžio ir Kovo 11-osios 30-metis“)

Kaip matome, Baltijos kelio akcija buvo itin daugiaprasmiškas šventė, ji pasižymėjo šventinių simbolių gausa ir išgyvenimų įvairove. Turbūt todėl, besiformuojant moderniosios Lietuvos patriotinių švenčių tradicijai, jos simboliai, jos prasminiai kodai pritiko ir kitoms šventėms bei atmintinoms dienoms, pvz., Vasario 16-ajai, Kovo 11-ajai, Birželio 14-ajai.

2020 METAI, KOVO 11-OSIOS 30-METIS

2020 m. valstybinių švenčių kalendorius ir vėl buvo aktualus, skatinantis prisiminti, kaip Lietuva ir jos žmonės pasikeitė per 30 metų, ką per tuos metus vertino ir puoselėjo, o ko nevertino. Dvi svarbiausias valstybines šventes – Vasario 16-ąją ir Kovo 11-ąją – skiriantis mėnuo buvo

2019 m. Vasario 16-ąją mini Varėnos r. savivaldybės viešosios bibliotekos kolektyvas. Indrės Kondratavičiūtės nuotrauka

gausus edukacinių ir kultūrinių renginių. Jau tapo įprasta tuo laiku rašyti nacionalinį diktantą ir kitais būdais pabrėžti lietuvių kalbos mokėjimo svarbą, vasario pabaigoje vykstančioje Vilniaus knygų mugėje išrinkti geriausias ir skaitomiausias lietuvių rašytojų knygas. Kultūros ministras Mindaugas Kvietkauskas sveikinimo kalboje sakė, jog tai laikas suvokti, „kad esame du kartus nepriklausomi, kad nepriklausomybė yra trapi, ją turime nuolat saugoti, puoselėti ir tvirtinti“.

Artėjant jubiliejinei Kovo 11-ajai, prisiminta radijo ir televizijos svarba, nes Sąjūdžio ir pirmaisiais nepriklausomybės metais šios ryšio priemonės labai padėjo telkti visuomenę. Žinių buvo klausomasi labai atidžiai, žmonės buvo tiesiog prilipę prie radijo imtuvų ir televizijos aparatų. Kaip daugelis prisimena, posėdį, kurio metu deputatai balsavo dėl nepriklausomybės atkūrimo, tauta sekė nuotoliniu būdu, klausydamosi tiesioginės transliacijos. Vardinio balsavimo rezultatai buvo paskelbti vėly vakarą – 22 val. 44 min. Paaikškėjo, kad 124 Aukščiausiosios Tarybos

deputatai (dauguma jų buvo Sąjūdžio atstovai) nubalsavo už nepriklausomos Lietuvos Respublikos atkūrimą. Prieš atkūrimą nebalsavo niekas, trys deputatai posėdyje nedalyvavo, šeši susilaikė. Kovo 11-osios žinia buvo tikrai džiaugsminga, atkurtos Lietuvos piliečiai didžiavosi vėl turėsiantys laisvą, demokratinę valstybę su savo herbu ir vėliava, parlamentu ir vyriausybe, valstybine kalba ir Konstitucija. Tačiau visi džiaugėsi namuose, neišėjo į gatves, netraukė prie atkuriamojo Seimo rūmų. Susiėmę už rankų (kaip Baltijos kelyje) pasidžiaugė tik patys deputatai, ką tik tapę svarbaus istorinio dokumento signatarais.

2020 m. surengtos jubiliejinės iškilmės truko dvi dienas, jos prasidėjo chorų ir folkloro ansamblių koncertais, proginių parodų atidarymais, laisvės laužų užkūrimu dar šventės išvakarėse, o Kovo 11-osios dieną Gedimino prospektu nuvilnijo didžiulė eiseną: paėmę už kraštų, žmonės nešė rekordinio ilgio trispalvę. Prisimenant Nepriklausomybės Atkūrimo Akto pasirašymo vietą ir laiką, svarbiausias šventės akcentas buvo nukeltas į vakarą. Tuo metu visi rinkosi prie Seimo rūmų stebėti memorialinės kompozicijos, supintos iš dokumentinių kadru ir lietuviškų dainų, kurias atliko populiarūs atlikėjai. Baigiantis koncertui pasirodė signatarai, stebėję jo transliaciją istorinėje posėdžių salėje, o žiūrovai pasitiko juos plojimais.

Šiomis iškilmėmis prieš 30 metų nueito lietuvių tautos laisvės kelio pakartojimas dar nesibaigė. 2021 m. sulauksime Sausio 13-osios – Laisvės gynėjų dienos jubiliejaus. Tai irgi labai svarbi laisvės kelio stotis. Pasak Gražinos Kadžytės, „tos dienos patirtys išblukino Kovo 11-osios prisiminimus, nepriklausomybės atkūrimo ir jos apgynimo dienos susiliejo į vieną visumą“. Iš tiesų tarp 1988–1991 m. įvykius mininčių švenčių esama prasminių sąsajų, kaip ir nemažai pasikartojančių, joms visoms būdingų atributų.

Dalyvaujantieji istorijos pakartojimo renginiuose dažnai klausia, kur gi dingio Sąjūdžio dvasia, kur gi anuometinė mūsų vienybė. Stebint patriotines šventes – besiplaikstančias trispalves, eisenas, susibūrimus prie laužų, bendrą tautiškos giesmės giedojimą ir kt., – atrodo, kad buvusi vienybė nedingo, ji dažnai prisimenama. Sąjūdžio laikais minias žmonių suburdavę simboliniai vyksmai virto šventiniais papročiais, iš jų atsirado šiuolaikinė valstybinių švenčių ir atmintinų dienų minėjimo tradicija.

ŠALTINIAI, LITERATŪRA

- Nepriklausomybės 100-mečio akimirkos = 2018 m. šventinių įspūdžių rinkinys, saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- Sąjūdžio ir Kovo 11-osios 30-metis = 2019–2020 m. šventinių įspūdžių rinkinys, saugomas Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- Balčiūnienė 2015 = Nijolė Balčiūnienė. Etnokultūrinio sąjūdžio ir tradicinių švenčių raida. Iš: *Etninė kultūra* (Etninės kultūros globos tarybos informacinis leidinys), Nr. 9, p. 98–102.
- Baltijos kelias 2000 = *Baltijos kelias / The „Baltic Way“*. Sudarytojas Vytautas Visockas. Vilnius: Mintis.
- Baltijos kelias į mūsų laisvę 2016 = *Baltijos kelias į mūsų laisvę*. Redaktorė ir sudarytoja Gražina Paukštienė. Vilnius: Vilniaus pilių valstybinio kultūrinio rezervato direkcija.
- Donskis 2005 = Leonidas Donskis. *Tapatybė ir laisvė. Trys intelektualiniai portretai*. Vilnius: Versus aureus.
- Mardosa 2015 = Jonas Mardosa. Lietuvos valstybės atkūrimo ir Nepriklausomybės atkūrimo šventės. Iš: Rasa Paukštytė-Šaknienė, Jonas Mardosa, Žilvytis Šaknys, Irma Šidiškienė. *Šventės šiuolaikinėje vilniečių šeimoje*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, p. 105–121.

REPEATING HISTORY: CENTENARY OF 16 FEBRUARY AND 30TH ANNIVERSARY OF THE BALTIC WAY

Austė NAKIENĖ

In 2018, the Lithuanian people celebrated the centenary of the independent Republic of Lithuania. On this occasion, many events were organised in the cities and villages; everyone participated in concerts and parades, historical buildings were illuminated with lights in the colours of the Lithuanian national flag. The same rituals of the re-actualisation of history were held also in the Republics of Latvia and Estonia.

2019 saw the commemoration of another date from modern history – the Molotov-Ribbentrop Pact between the Soviet Union and Germany, signed in 1939. This pact and its secret protocols divided Eastern Europe into spheres of influence and led to the occupation of the Baltic States. In 1989, the national movements of Lithuania, Latvia and Estonia organised a political action called the Baltic Way. About two million people formed a human chain from Vilnius to Tallinn demonstrating their wish to restore independence.

While standing in the Baltic Way, holding hands and singing folk songs, they were happy that finally they could overcome anxiety, they could express their national identity and Baltic solidarity. The action was so visually stunning and emotionally captivating, that some people decided to repeat it after 30 years, in 2019.

According to philosopher Leonidas Donskis, nationalism was liberating in the 20th century, and it is still important in the 21st century. This ideology still encourages people to be actors in modern history, and also calls them to take part in the symbolical events – repetitions of history.

„AŪ, NETURIU NAMŲ“

BENAMYSTĖS IŠGYVENIMAS IR JO DVASINĖ PRASMĖ

Dainius RAZAUSKAS

Tai ankstesnio straipsnio „Čia ne mano namai: neigiamo namų ir tėvynės jausmo metafizinės šaknys“ (Būdas, 2020, Nr. 1) tęsinys. Šį kartą nagrinėjamos istorinių negandų sukeltos lietuvių, ypač išeivių, benamystės patirtys, išmoktos pamokos ir padarytos dvasinės išvados, kurias patvirtina turtinga būklės be namų ir be vietos tradicija įvairiose pasaulio kultūrose nuo seniausių laikų. Esminė apibendrinta išvada, jog kiekviena egzistencinė būklė ar tik savijauta turi metafizinį dėmenį, kurį užčiuopus ir atskleidus, ji gali virsti stipria dvasinio augimo paskata. Šiuo požiūriu, ištikusią egzistencinę būklę tiesiog galima laikyti „likimo“ pakišta įtaigia nuoroda ar netgi postūmiu dvasiniam augimui būtina kryptimi.

Reikšminiai žodžiai: benamystė, emigracija, egzilis, dvasinis išsivadavimas.

■ Kai kūnas, tėviškė, gimta šalis, visas pasaulis virsta kalėjimu ir tremties vieta, siela iš esmės praranda namus. Žmogus tampa benamis. Ši egzistencinė savijauta gali turėti skirtingus atspalvius – pradedant išvargimo, apleistumo jausmu ir baigiant pakylėtu, netgi pergalingu dvasiniu religiniu patosu, kai ji interpretuojama metafiziškai. O patį šį virsmą perteikti tiktų iš lizdo išmesto paukštyčio alegorija: jis visai nenori palikti gimtųjų namų ir nė nenumano, ką reiškia skristi, tad artimųjų išmestas iš lizdo pirmiausia tiesiog krinta ir savo būklę išgyvena kaip visišką galą, kaip triuškinantį praradimą, aitrų sopulį bei mirtiną grėsmę. Ir tik tuomet, kai tos grėsmės prispirtas pirmąsyk suplasnoja sparnais, ligi tol nenaudotais ir iš esmės nė nesuvoktais, staiga patiria visiškai naują, visiškai netikėtą, niekaip kitaip nenumanomą ir „neįmanomą“ būties galimybę – laisvę.

Ligi šiol gyvenimas reiškė gyvenimą namuose, o namų praradimas prilygo mirčiai. Dabar ši „mirtis“ tapo nuolatine būties erdve, su visais įmanomais jausmų atspalviais bei prieštarais vertinimais, tiek asmeniškais, tiek tradiciniais.

Pomirtinė būklė tradicijos suvokiama būtent šitaip: kūną palikusi siela neturi vietos, skaudžiai neranda sau vietos, net jeigu įnirtingai ieško. Štai kaip šią būklę (vadinamą bardo) nusako, atsižvelgdama į būdingus velionio vidinius potyrius bei išgyvenimus, vadinamoji „Tibeto mirusiųjų knyga“, pagal paprotį skaitoma prie mirusiojo kūno tikint, kad jo sąmonė po mirties dar kurį laiką laikosi jo artumoje, ir kreipiantis į patį velionį:

Kilmingasis, tuo metu tu randi priebėgą po tiltais, rūmuose, šventyklose, trobelėse, stūpose ir kitur, bet neilgam – tik keletui akimirkų, – kadangi tavo sąmonė, atsiskyrusi nuo kūno, negali ten likti. Taigi kartais būni išsiblaškęs, susierzinęs, apimtas baimių, tavo

protas blausiasi, mintys laksto, raibuliuoja akyse. Kai kada, pagalvojęs: „Štai aš miręs! Ką dabar daryti?“ – nuliūsti, širdį persmelkia šaltis, ir baisiai kenti. Negalėdamas apsisistoti vienoje vietoje ir nuolat verčiamas kažkur keliauti, negalvok apie įvairius dalykus – išsaugok prigimtą sąmonės būseną.¹

Negalėjimas rasti sau vietos ir dėl to patiriamas siaubas sielą galų gale ir įstumiantys į naują gimimą, naują įsikūnijimą pasaulyje:

<...> tu regi tamsos, baisios audros, priešų, sniego, liūčių, krušos ir pūgų vizijas. Pagaliau pabėgi ir išsigandęs ieškai prieglobsčio. Pasislepi minėtuose puikiuose namuose, uolos plyšyje, oloje, miško tankmėje, užsiskleidusiam lotoso žiede ar panašioje [vietoje]. Bijodamas išlįsti galvoji: „Dabar negalima iš čia lįsti laukan.“ Šitaip baimindamasis tą vietą palikti, tu prie jos labai prisiriši. Bijodamas išlindęs vėl sutikti bardo baisybės, tu tenai vis slepiesi, kol įgyji kokį prastą, nelaimingą kūną...²

Panašiai pomirtinė sielos būklė suvokiama visuotinai, tik dažniausiai nusakoma ne per paties velionio patyrimus, o iš išorės, gyvųjų akimis. Lietuvoje, Jono Balio žodžiais: „Liaudies pažiūra, kad žmogaus siela kurį laiką po jo mirties dar laikosi lavono artumoje, atsispindi ir religinėse giesmėse, giedamose per pagrabą. Pvz., *Ta dūšia negal žinoti, kaip iš kūno reiks išeiti; kur tu biedna pasidėsi, pirmą naktį kur nakvosi? Arba: Verk dūšia šiandieną, grabo gale stovėdama, ant to kūno veizėdama, arba: Liūdna dūšia ties kūnu stojosis raudojo ir tardama tuos žodžius gaudžiai ašarojo.* Katalikų Bažnyčia taip nemokino, tačiau toleravo tokias

1 TMK: 197.

2 TMK: 212–213.

liaudies pažiūras. Tokį pat įsitikinimą apie sielos klajojimą po mirties ir nesuradimą sau vietos pastebime ir dviejose dainose iš Vilniaus krašto, Rodūnės ir Adučiškio.³ O Rodūnios, Pelesos apylinkėse užrašytas pasakymas *čėsas daikto vyzdėti* (bendrine kalba tariant, „laikas vietos ieškoti“) reiškia „ruošti mirti“, pavyzdžiui: *Man čėsas jau daikto vyzdėc*⁴. Trumpai drūtai pomirtinę sielos būklę nusako priežodis: *Valkiojasi kaip dūšia be vietos*⁵.

Įdomu, kad vienoje Mečislovo Davainio-Silvestraičio užrašytoje sakmėje šią būklę nusako pati siela – nelaikio numirėlio vėlė prisipažįsta, kodėl ji trunkosi po pasaulį ir vaidenasi gyviesiems: *Aš esmu dūšia, be laiko iš svieto išėjuse, o dabar ir vietos neturiu nei danguje, nei pekloje, nei čysčiuje. Turiu baidykle būti, kol paznočijimas pasibaigs*⁶, t. y. kol baigsis skirtasis gyvenimo laikas.

Tai namus praradusiojo būseną, kurią įtaigiai perteikia Antano Strazdo „Giesmė apie siratas“:

*Kartus tam labai yr svietas,
Kur pevnos [= jokios] netur čia vietos.
Reikia jam plaukyti,
Vėjelius vaikyti
Po svietaq.*⁷

Vėjas čia užsimintas ne be reikalo, nes jis ir pats yra pavyzdinis benamis klajūnas, „neturintis vietos“, visų vėlių bei dvasių archetipas. Šia jo skiriamąja savybe net remiasi mįslė: *Ėjo ėjo ir vietos neturėjo* = vėjas⁸. Ją primena ir išplėtoja Salomėjos Nėries posmas:

*Šį rudenį bus kelias mūs
Su gervėmis į pietus –
Ir tu, vėjuži neramus,
Be tėviškės, be vietos!*⁹

Kelias su gervėmis į pietus, beje, – tai kelias į dausas. Taigi benamio ir mirusiojo būklės yra homologiškos. Taip pat, kaip homologiški yra namas ir kūnas.

Pasak Marcelijaus Martinaičio, lietuvių liaudies tradicijoje „namų neturintis arba juos palikęs žmogus tarsi atsidurdavo už kultūros

ribų, kaip liudija vestuvių dainos, jų nepriimdavo bendruomenė, imdavo vengti kaip nesocializuotų būtybių, prie kurių sakmėse pristodavę įvairūs patamsių gaivalai. Tokie benamiai siuvėjai, įvairūs amatininkai atsidurdavo papročių bei folkloro paribiuose¹⁰. Nes, sėšlių žemdirbių akimis, jie buvo tarsi mirę, tarsi vaikščiojantys negyvėliai, vėlės be vietos.

Martinaitis tęsia: „Pastaraisiais dešimtmečiais tiek literatūroje, tiek prisiminimuose pasipylė iš namų, sodybų iškeldintų arba jas palikusių dramatiškos istorijos. Galima sakyti, jog visas XX a. buvo vienokia ar kitokia lietuvių išėjimo iš namų istorija. Ne tiek romanas, kiek šio Jono Avyžiaus kūrinio pavadinimas mūsų sąmonėje įsitvirtino kaip tam tikra apibendrinanti formulė: *Sodybų tuštėjimo metas*. O tai tęsiasi ir atgavus nepriklausomybę, nes senoji etninė agrarinė kultūra vis akivaizdžiau tampa palikimu. Drįstu sakyti, jog mūsų didžiūma jau yra išeiviai iš šios kultūros, savotiški emigrantai savo pačių šalyje, su visomis iš to plaukiančiomis pasekmėmis. Tą išėjimą gražiai, o kartais ir skausmingai paliudija mūsų poezija. Štai dar savo kūrybos pradžioje B[ernardas] Brazdžionis viename eilėraštyje skelbia: *Aš neturiu namų pas juodaq giriaq...* Ši eilutė prasmingai susišaukia su vėliau parašytu garsiu jo eilėraščiu ‘Per pasaulį keliauja žmogus’... Štai vienas Jono Strielkūno posmas:

*Aš namų neturiu,
Aš nemoku dainų.
Aš trumpam atėjau
Ir ilgam išeinu.*

O štai garsus, dar, berods, ketvirtajame dešimtmetyje parašytas Henriko Radausko eilėraštis ‘Dainos gimimas’:

*Aš nestatau namų, aš nevedu tautos,
Aš sėdžiu po šakom akacijos baltos...*

<...> klasikos, kūrusios poetinį tautos, tėviškės, gimtųjų namų vaizdinį, požiūriu eilutės gali atrodyti šventvagiškos: *Aš nestatau namų, aš nevedu tautos...* Šis eilėraštis buvo parašytas gana tragišku, okupacijų grėsmės metu. Priešingai, negu laukiama, eilėraščio veikėjas *namų nestato*. Jo namai visur – laikini, neapibrėžtoji pasaulio erdvė.¹¹

3 Balys 2004: 143, Nr. 365, cituojant praleistos šaltinių nuorodos.

4 LKL II: 621.

5 LTs V: 132, Nr. 969.

6 DvPSO: 66, Nr. 5.

7 Strazdas 1957: 29; originalą žr. Strazdas 1991: 11, 43.

8 LTsU: 417, Nr. 450; LTs V: 459, Nr. 5467; KnLM: 386.

9 Nėris 1984 I: 109.

10 Martinaitis 2007: 28.

11 Martinaitis 2007: 29–30. Pateiktas poetų eilutes žr. Brazdžionis 1989: 96 (*Mes neturime namų...*); Strielkūnas 1989: 77; Radauskas 2011: 127.

Remdamasi politinių konfliktų bei karų poveikio žmonių gyvenimams tyrimais, Jurga Jonutytė daro išvadą, jog „išmetimas iš vietos yra ir išmetimas iš vientiso ir kryptingo gyvenimo laiko, o tai reiškia – iš savęs“¹². O tai vėlgi mena mirtį, bent jau vidinę, psichologinę.

Pridurkime Oskaro Milašiaus eilutes, parašytas ne tokiu tragišku metu, bet irgi gerokame sumišime tarp iškilusios Lietuvos, atsiradusios Baltarusijos, atitolusios Lenkijos ir priartėjusios Prancūzijos: *Je n'ai point de maison; je n'ai point de patrie* „Aš neturiu namų; aš neturiu tėvynės“¹³.

Vytautas Kavolis dėl to dar primena Nyką-Niliūną, kuris, pasak jo, „tęsė šią laikyseną. Išėvijios poezijai būdingą patirtį jis išsakė taip:

*Nes aš nebeturiu nei motinos, nei tėvo, nei tėvynės, nei idėjos,
Nė vieno artimo, nė vieno tolimo žmogaus.*

Tai praradimas, kuris yra neatskiriamas nuo išsilaisvinimo, arba išsilaisvinimas, neatskiriamas nuo praradimo.“¹⁴

Kavolis tęsia: „Namai, kuriuos galima prarasti, tėra kiekvienu akimirksniu sudužti pajėgianti iliuzija. Jiems jau nebegalima ramiai ir nedvejojant priklausyti, kaip augalui, suleidusiam šaknis į juodžemį. Liūnė Sutema dar Vokietijoje, pabėgėlių stovyklose, kai vyresnioji karta maitinosi kasdieniu grįžimo į paliktuosius namus ilgesiu, buvo apčiuopusi pagrindinę savosios generacijos sąmoningumo įžvalgą:

*Niekados mes neturėjome namų
tai graži legenda sukurta
begaliniu ilgesiu liepsnojančių žmonių
mes neturime ir neturėjome namų.*

<...> Žmogus yra nužemintas – atplėštas nuo žemės ir nuo prigimties. Tai šiandieninėje civilizacijoje beveik universalus išgyvenimas. Egzilis jį tik paryškina.“¹⁵

„Egzilis nėra vienkartinis, baigtas savo žemės praradimo aktas. Egzilis iš istorijos gilėja žmogaus sąmoningume. Ir juo labiau egzilis gilėja, juo labiau žmogus pajunta savo benamiškumą pačioje egzistencijoje.“¹⁶ „Egzilai tesugrįžta (išlieka) tuo, ką jie yra sukūrę. Todėl kūryba tampa egzistenciniu reikalavimu – rimtesniu, negu ji gali

būti bet kam, namų ir šaknų nepraradusiam (arba savo praradimo dimensijų dar neišsąmoninusi). [Liūnė Sutema:] *Šauk. Ir paleisk savo ilgesį / skridimui, lyg seną vanagą, / uždarytą giliai tavyje* <...>. Pagrindinė egzilų realybė – beviltiškumas. Bet jis – ir jų stiprybės šaltinis. Egzilai yra visi tie, kurie savęs nebeapgaudinėja. <...> Tikėjimai ateina ir praeina, uždegdami laužus netikintiesiems, eretikams, sau. Beviltiškumas pabudina sąžinę, nes nepalieka, kur pabėgti, ir nesibaigia kaip žmogaus sąmoningumas. Daug skambančių dievų, bet tik viena beviltiškumo tyła. Ir vienas į beviltiškumą atsakymas: nuolatinė kūrybinio pajėgumo ir moralinio impulso įtampa.“¹⁷

Užtat ir Antanas A. Jonynas, nors kūnu niekur nemigravęs, prisipažįsta:

*ilgiuosi tolimų namų ramybės
nors jau seniai nebeturiu namų
daugybęsyk girdėtas ilgesio motyvas
kurį vis tiek vadinam laukimu.*¹⁸

Galų gale V. Kavolis dar primena Šatrijos Raganą, jau andai nurodžiusią į dvasinį benamystės dėmenį:

„Benamis“ turi būti kiekvienas žmogus, apimtas kokios nors altruistiškos idėjos. Nes didžiausiu altruizmo ir pasišventimo priešui yra prigimtas žmogui reikalavimas asmeniškoms laimėms, savo lizdo, „namų“. O tų namų meilė visados paraliž[i]uoja antiegoistiškus jausmus. Užkūrus šeimynos aukurą, dažniausiai gęsta tos ideališkos ugnys, kurios dega kiekvieno aukštesnio žmogaus krūtinėje.“¹⁹

Taigi, svarbiausia: „Egzilio išgyvenimas prasideda kasdienybėje, horizontalioje dimensijoje, o vėliau atsikleidžia transcendentinė arba pirmąkart, vertikali dimensija, kai ankstyvesni bandymai apčiuopti egzilio patirtį nebeįtikina.“²⁰ Nes: „Sugriūva metafizinis užtikrintumas, nuo jo išsilaisvinama, sprogsa Visatos hierarchijos rėmai, kuriuose visi tie reiškiniai yra sudėlioti į jiems nuo amžių privalomas vietas, ir žmogus vieni vieną atsiduria begalinio kosmoso akivaizdoje.“²¹ Nes, pask Karlo Gustavo Jungo: „Žingsnis į aukštesnę sąmonę išveda iš visų saugių pastogių.“²²

12 Jonutytė 2012: (149–)150.

13 Milašius 1981: 237.

14 Kavolis 1992: 109–110.

15 Kavolis 1994: 70–71.

16 Kavolis 1994: 85.

17 Kavolis 1994: 118–119.

18 Jonynas 1987: 120.

19 Kavolis 1994: 554–555, išn. 13.

20 Kavolis 1992: 125.

21 Kavolis 1992: 111.

22 SGF: 68.

Šis perėjimas iš kasdienybės į transcendentiją, iš istorinės–geografinės horizontalės į metafizinę vertikale įgalina ir visai kitokią savo būklės vertinimą – namų praradimas atveria duris į „kosminę“ laisvę, begalinę erdvę. O tai būtina, archetipinė dvasinio augimo ir išsivadavimo sąlyga, žinoma nuo seniausių laikų kuo įvairiausiose pasaulio tradicijose.

Vladimiras Propas pasakų struktūros tyrimui skirtame pagarsėjusiame savo veikalė „(Stebuklinės) pasakos morfologija“ daro išvadą: „Pasakos struktūra reikalauja, kad herojus žūtūt paliktų namus.“²³ Nes kol herojus nepaliko namų, „pasaka“ neprasideda, ir jis, tiesą sakant, dar nėra herojus.

Pasak Mirčios Eliadės: „Tai reiškia, kad peržengti žmogiškąjį sąlygotumą, vaizdžiai tariant, yra tas pats, kas sugriauti namus – tą savo asmeninį kosmosą, kuriame pasirinkome gyventi. Kiekvienas nuolatinis būstas, kuriame įsikūrėme, filosofinėje plotmėje prilygsta prisiimtai atitinkamai egzistencinei būsenai. O praplėsto stogo įvaizdis reiškia, jog mes atmetėme bet kokią ‘būseną’, jog mes apsisprendėme nebeįsikurti pasaulyje, apsisprendėme visiškai laisvei, kuri, sulig indiškąja mintimi, reiškia bet kokio sąlygoto pasaulio atmetimą.“²⁴ Nes simboliškai ištis, – pritaria Gastonas Bašliaras, – „namas yra sielos būseną“²⁵.

Ir tibetietis dvasininkas Sogjalas Rinpočė, kalbėdamas apie sąmonės akiračio prasiplėtimą, siūlo įsivaizduoti, kaip „namo konstrukcija, ribojusi jūsų regėjimo lauką, sugriūva, ir dabar galite matyti viską aplinkui“²⁶.

Kitas tibetietiškojo budizmo dvasininkas Čiogjamas Trungpa sako: „Savanaudiškas žmogus yra tarsi vėžlys, kur tik eina, nešantis ant kupros savo namus. Kažkuriuo metu reikia palikti namus ir atverti glėbį didesniajam pasauliui. Tai absoliučiai būtina, kad sugebėtum pasirūpinti kitais.“²⁷ „Nuo ko tu iš tikrųjų dangstaisi? Nuo erdvės. Jei tau pavyksta visiškai įsisupti į kiautą, gali pasijusti saugus, bet kartu jausies siaubingai vienišas. Tai ne kario, o bailio vienišumas – vienišumas kokono spąstuose, atsiribojus nuo pamatinio žmogiškojo bendrumo. Nebežinai, kaip nusiplėšti savo drabužį ar šarvus. <...> Kario iššūkis – tai išžengti iš šito kokono, išžengti į erdvę.“²⁸

Ar ne todėl benamiai buvo, pavyzdžiui, senovės germanų kariai–vilkolakiai berserkai? Kaip apie juos yra pasakęs Tacitas: „Niekas neturi namų, nei žemės ar kitokių rūpesčių.“²⁹ Gal paminėtinas šiuo atžvilgiu lietuviškas tradicinis vilko pamėgdžiojimas: *Aū, neturiu namų!*³⁰ Juolab tuo pagrindu žmogaus palyginimas su vilku: *Gyvena kaip vilkas be namų.*³¹

Ir pirmąsčio žiniuonio („šamano“) pašaukimas pirmiausia pasireiškia kaip tolydžio stiprėjantis netikrumo jausmas, „pagrindo po kojomis“ bei „savo vietos“ praradimas ir su tuo susijęs vidinis nepastovumas, paslankumas, paveikumas nuotaikoms bei įtakoms, iš kurio galų gale ir randasi būtinas atvirumas dvasioms bei dvasinei tikrovei.³²

O štai kaip Č. Trungpa nusako apsisprendimą tapti budistu arba, pagal tradicinę formulę, „priimti prieglobstį“ (metafizinę prieglobstį, kuris turėtų atstoti bet kokio fizinio prieglobsčio poreikį): „Priimdami prieglobstį mes tam tikra prasme tampame benamiais pabėgėliais. Priimti prieglobstį nereiškia prisipažinti, kad esi bejėgis, todėl užkrauni visas savo problemas kažkam kitam. Nebus jokio pabėgėlių davinio, jokio užtikrinto saugumo nei suteiktos pagalbos. Tapti pabėgėliu reiškia paleisti savo prisirišimą prie pamatinio saugumo. Privalome atsisakyti savo pamatinio namų jausmo, kuris šiaip ar taip tėra iliuzija. Mūsiškis namų jausmas gali priklausyti nuo to, kur esame gimę ir kaip atrodome, bet iš tikrųjų mes, tiesą sakant, neturime namų. Gyvenime nėra jokio užtikrinto saugaus pagrindo. O kadangi neturime namų, tai esame prarastos sielos, taip sakant. <...> Prisipažinę sau, kad esame prarasti ir sutrikę, mes daromės atviresni. Pradedame suvokti, kad siekiant saugumo nėra į ką įsitverti – viskas be paliovos pažliunga ir išklimba, nuolatots, visuomet. Tai ir yra gyvenimas. Užtat tapti pabėgėliu – tai pripažinti, kad esi benamis, kad neturi pagrindo po kojomis, o tai reiškia pripažinti, kad iš tikrųjų ir nėra poreikio turėti namus ar pagrindą po kojomis. Kadangi tapę pabėgėliais nebesame sukaustyti saugumo poreikio, priimti prieglobstį yra mūsų laisvės išraiška.“³³

23 Пропп 1998: 32.

24 Eliade 1992: 124.

25 Bachelard 1993: 376.

26 Sogjalas 2011: 170.

27 Trungpa 1981: 68.

28 Trungpa 1981: 156.

29 Tacitas 1972: 22; žr. Davidson 1990: 67.

30 Su variantais Elisonas 1939: 343–344, Nr. 1682–1685; LTs V: 787, Nr. 8418 ir kt.

31 VsPŽ: 565; UKT: 78, Nr. 137.

32 Martino 1990: 92–96.

33 Trungpa 1991: 87. Ir priešingai: „Jeigu priimame kokią gražiai sumeistratą religiją, kuri mums tiksliai pasako, kaip geriausiai ką daryti, tai šitaip ji tarsi suteikia mums gatavus kilimais išklotus namus, kuriuose mes visiškai išpaikstame“ (ten pat: 88–89).

H. Radauskas, nepriklausomai nuo formalios religinės tapatybės (kuri šiuo atveju verta ne daugiau nei ramentas), šią pamoką buvo išmokęs dorai:

*Vos liesdamas daiktus ir žmones,
Aš laikausi pats už savęs
Ir einu be dangaus malonės
Per pasaulio gatves.³⁴*

Vienas mahajanos budizmo tekstas (*Pañca-vimśatisāhasrikā*, 195) apie bodhisatvos dvasinę būklę sako: „Jis neįsibūva jokioje dermėje (*dharma*), tik stebi visų dermių pirmapradę prigimtį.“³⁵ Lietuviškai galima būtų pasakyti ir „jokiame daikte“.

Atitinkamai dvasinę benamystę supranta dzenas. Pasak Daizeco Teitaro Sudzukio: „Dzenas neturi pastovios buveinės, kaip mėgstama sakyti Pradžniaparamitos sutrose. Kai žmogus turi pastovią buveinę, jis yra sukaustytas, nebėra besąlygiškas. Tai labai gražiai išreiškia štai toks dialogas. Vienuolis paklausė: ‘Kur yra tikroji sąmonės buveinė?’ Mokytojas atsakė: ‘Sąmonės buveinė yra ten, kur nėra jokios buveinės.’ ‘Ką reiškia – kur nėra jokios buveinės?’ ‘Kai sąmonė nesilaiko jokio atskiro daikto, sakoma, kad ji laikosi ten, kur nėra jokios buveinės.’ ‘Ką reiškia – nesilaiko jokio atskiro daikto?’ ‘Tai reiškia, kad ji nesilaiko dualizmo tarp gėrio ir blogio, būties ir nebūties, sąmonės ir materijos; tai reiškia, kad ji nesilaiko nei tuštumos, nei netuštumos, nei ramybės, nei neramybės. Kur nėra už ko laikytis, ten ištis yra tikroji sąmonės buveinė.’“³⁶ Atitinkamai suprantamas ir dzeniškasis nušvitimas, satori: „Satori dzene pavadinamas įvairiai, destis iš kurios žmogiškosios patirties pusės jis regimas. Štai keli iš tokių pavadinimų: buveinės neturinti sąmonė, nieko savo neturinti sąmonė, b e n a m ė sąmonė, neprisirišusi sąmonė“³⁷ ir t. t.

Panašiai kinų daosas Ju Čingas yra pasakęs: „Toji šalis, kuri niekur, – ji yra tikrieji namai.“³⁸

Radauskui ir dzenui atliepia didysis XIII a. persų sufijus mistikas ir poetas Džalaladinas Rumī:

*Nei šis pasaulis, nei anas – ne mano, nei rojus,
neigi pragaras.
Mano vieta – būti be vietos, mano požymis – be
požymių jokių.³⁹*

34 Radauskas 2011: 135.

35 BT: 135, Nr. 129.

36 Suzuki 1991: 86–87.

37 Suzuki 1972: 66.

38 SGF: 59.

39 Pagal angliškąjį (Eliade 1977: 527, Nr. 259) ir rusiškąjį (Элиаде 1998: 507, Nr. 259) vertimus.

Visai kaip minėta lietuvių „dūšia be vietos“, prisipažinusi: *vietos neturiu nei danguje, nei pekloje, nei čysčiuje*.

Abstrakti dvasinė samprata vis dėlto mena atitinkamą žemišką būklę. Benamis mielas hindų Krišnai „Bhagavatgytoje“ (XII.19):

*tulyanindāstutir maunī sarntuṣṭo yena kenacit
aniketāḥ shiramatir bhaktimān me prijō naraḥ.⁴⁰*

Kuriam vienodai – smerkiamas ar giriamas, kurs nebylus, patenkintas bet kuo, Kuris benamis, pastovus minty, man atsida- vęs – toks mielas man žmogus.⁴¹

Tarp Krišnos ypač pabrėžiamų pageidautinų žmogaus savybių (XIII.9) –

*asaktir anabhiṣvangaḥ putradāragḥādiṣu
nityaṁ ca samacittatvam iṣṭāniṣṭopapattiṣu.⁴²*

Neprisirišimas, neišsikabinimas į sūnų, žmoną, į namus

Ir nepaliaujama lygiažiūra į teigiamus ir nei- giamus nutikimus.⁴³

Ir VI a. indų filosofas Gaudapada savo komentaruose „Mandūkja upanišadai“ (*Gauḍapada kārikā* II.37) išminties siekiančiajam pataria: „Asketu tapęs ir vengdamas gyriaus, šlovinimų ar apeigų, teatsiduoda jis it benamis klajoklis aplinkybėms.“⁴⁴

Ir Buda yra sakęs („Dhamapada“ VII.2): „Budrūs išeina, namų jaukumas jų netraukia, kaip gulgės tvenkinį palieka jie savo būstus.“⁴⁵ Dar (XXVI.22): „Tą brahmanu aš vadinu, kurio troškimai baigėsi, kuris namų neturi, bet nesusięšęs jis nei su benamiais, nei su šeiminingais“; ir dar pakartotinai (XXVI.34): „Tą brahmanu aš vadinu, kuris, pamynęs troškimus, benamis čia klajoja, norą gyventi numalšinęs“⁴⁶. Ir iš dalies perkeltine prasme apie pergalingai sugriautus savo „namus“ (XI.8–9): „Daug kartų gimdamas klajojau po samsarą, ieškodamas, kas stato būstą šį, bet neradau; kančia tie nesibaigiantys gimimai. Bet štai, statytojau, aš pagaliau tave matau!

40 SrgBhG: 526; BlBhG: 150, 151; RdhBhG: 298.

41 Plg. ankstesnius Vydūno ir A. Bukonto lietuviškus vertimus atitinkamai Vydūnas 1992: 467 (klaidingai nurodytas 18-tas posmo numeris) ir SRP: 442.

42 SrgBhG: 537; BlBhG: 154, 155; RdhBhG: 304.

43 Plg. ankstesnius Vydūno ir A. Bukonto lietuviškus vertimus atitinkamai Vydūnas 1992: 472 ir SRP: 443.

44 Beinorius 2002: 419.

45 Dhammapada 2005: 60; pataisyta pagal Дхаммапада 2003: 80.

46 Dhammapada 2005: 99, 100; plg. panašiai *Suttanipāta* 455–456 (BT: 105, Nr. 106).

Nebesuręsi naujo būsto! Sulaužytos jau visos tavo gegnės, šelmuo sutriuškintas – į nušvitimą sutelkta mintis sutramdė troškimus!⁴⁷

Nepaisant perkeltinės, dvasinės šių žodžių prasmės, vis dėlto, prieš nubusdamas ir tapdamas Buda, Gautama Sidharta iš tiesų paliko savo namus – karališką tėvų dvarą ir žmoną su mažu vaiku. Kaip jo tėvui buvo išpranašavęs išminčius Asita: „Jeigu liks namuose, jis taps karaliumi, pasaulio viešpačiu... O jeigu paliks namus ir gyvens benamio gyvenimą, jis taps tathagata, plačiai pagarsėjusiu, visiškai nušvitusiu Buda.“⁴⁸ Vienoje iš budizmo sutrų (*Majjhima-nikāya* I.240) Buda prisimena: „Prieš nušvitimą, dar būdamas bodhisatva, dar ne visai nušvitusiu, pamaniau: slegiantis yra gyvenimas namuose, vietoje iš dulkių. Palikti pasaulį reiškia išeiti į atvirą orą. Gyvenant namuose, nelengva visiškai atsidėti tyram, tobulam dvasiniam gyvenimui. O ką, jei nusiskusčiau plaukus ir barzdą ir, apsilkęs išgeltusiais drabužiais, išeičiau iš namų gyventi benamį gyvenimą? Ir vieną sykį, dar tebebūdamas vaikas, jaunyste žydintis juodaplaukis, pirmajame gyvenimo tarpsnyje, nežinančiai kaip mane sulaukyti motinai su tėvu verkiant kruvinomis ašaromis, aš nusiskutau plaukus ir barzdą ir, apsilkęs išgeltusiais drabužiais, išėjau iš namų gyventi benamį gyvenimą.“⁴⁹ Ir savo mokinius jis paskui mokė: „Jei seksite mokymu, dėl kurio aukštos kilmės jaunuoliai išeina iš namų gyventi benamį gyvenimą, ir teisingai pasielgia, tuomet jūs dar šiame gyvenime išmoksitės, patirsitės ir pasieksitės dvasinio gyvenimo tikslą ir įsikursitės jame.“⁵⁰

Panašiai Senovės Irane Zaratuštra, sulaukęs dvidešimties metų, neatsiklausęs tėvų paliko namus ir išėjo klajoti, o paskui vienoje iš savo šventųjų giesmių retoriškai sušuko: „Kokiame krašte man prisiglausti, kur man eiti prisiglausti?“⁵¹ Vargu ar reikia pernelyg gaudžiai girdėti ir atitinkamą Jėzaus skundą (Mt 8.20; Lk 9.58): „Lapės turi urvus, padangių sparnuočiai – lizdus, o Žmogaus Sūnus neturi kur galvos priglausti“⁵². Nes gnostinėje Tomo evangelijoje (71), kone pažodžiui kartodamas Budą, jis yra pridūręs: „Aš sugriausiu [šį] namą, ir niekas neįstengs jo [at]statyti.“⁵³

47 Dhammapada 2005: 67; plg. Thomas 2000: 75.

48 Thomas 2000: 40.

49 Thomas 2000: 58.

50 Thomas 2000: 84.

51 Pak 1998: 263, 323.

52 ŠvR 1998: 1573, 1650; plg. Tomo evangeliją 86 (FICH II: 65).

53 FICH II: 64, laužtiniai skliaustai – leidinyje; plg. NHL: 135.

Panašiai gnostinėje Jokūbo apokalipsėje: „Aš sugriausiu šituos [namus].“⁵⁴ Gnostikai apskritai patarė nesijausti pasaulyje „kaip namie“, o pasukusiam dvasiniu keliu ir tiesiog buvo nepageidautina, netgi draudžiama statytis namus, įsikurti⁵⁵. Gnostiniame „Kryžiaus ratelyje“ sakoma: „Jėzus liepė mums sustoti ratu ir susikibti rankomis ir, stovėdamas viduryje, liepė pritarti jam ‘Amen’“; toliau eina virtinė Jėzaus teiginių, kiekvienąsyk patvirtinamų sutartiniu „Amen“, tarp kurių ir štai tokie: „Aš neturiu namo, užtat turiu namų. / Amen. / Aš neturiu vietos, užtat turiu vietų. / Amen.“⁵⁶

O musulmonų filosofas al Gazalis yra palikęs dar tokį pasakojimą apie Jėzų:

Vieną dieną Jėzų užklupo baisi liūtis su perkūnija ir žaibais ir jis ėmė ieškoti pastogės. Jo žvilgsnis užkliuvo už palapinės tolumoje, tačiau prisiartinęs jis viduje rado moterį, todėl pasuko šalin. Tada pastebėjo olą kalno šlaite, tačiau prisiartinęs joje išvydo liūtą. Uždėjęs ranką ant liūto jis tarė: „Mano Dieve, visam kam tu davei prieglobstį, tik man nedavei jokio.“ Tuomet Dievas apreiškė jam: „Tavo prieglobstis yra mano malonės namai.“⁵⁷

Kažką panašaus galima numanyti Ričardo Koeno teiginyje, esą „judaizme nėra šventos erdvės“, dėl kurio jis čia pat suskumba pasiaiškinti: „Žinoma, tokia formuluotė veikiausiai yra per drąsi, nes judaizme esama šventų erdvių ar bent jau tokių ypatingų vietų kaip sinagoga, skrynina sinagogoje, kurioje laikomi Toros ritinėliai, platforma, ant kurios Toros ritinėliai padedami juos skaitant, ir t. t. Iš tikrųjų aš noriu pasakyti, jog tai, kas atrodo kaip šventa erdvė, arba veikiau krikščioniškajai jausenai atrodo kaip šventa erdvė, judaizme iš tikrųjų yra giminiška operacinei arba imperatyviai stakai, kurią būtų galima pavadinti *utopija*, ne-vieta. Šventoji erdvė judaizme šventa tiek, kiek ji yra ne šventa vieta, o veikiau *vietos praskyrimas*, ekstrateritoriškumas, savotiškas esamybės praskyrimas – tiek laiko, tiek erdvės prasme, – kokį atpažįstame, nors visuomet tik iš dalies, politinių vizionierių siūlomose utopijose arba, religine kalba tariant, įkvėptų pranašų bei pašauktųjų ‘mesijų’ regėjimuose. <...> Taigi šventoji erdvė judaizme – tiek utopiškoji, tiek mesijiškoji – visai nėra vieta, ji neturi vietos,

54 NHL: 275, laužtiniai skliaustai – leidinyje.

55 Jonas 2001: 231.

56 GB: 354.

57 GB: 661.

nėra 'namuose', nedalyvauja visatoje, priešingai – tai išsivietinimas, neadekvatumas bei dislokacija prieš begalybę, neregimybę, aukštybę.⁵⁸ „Iš tikrųjų, žydų dvasingumo požiūriu, kur tik žydas tampa prisirišęs prie žemės, prie 'tėvynės', netgi Izraelyje, – jis atsiduria anapus Izraelio. Žydų dvasios 'namų', Šventosios Žemės šventumą sudaro etinis ekstrateritoriškumas – aukštybė virš visų viršūnių ir dangaus.“⁵⁹ Taigi ir „amžino žydo“ namų šventumą sudaro metafizinė benamystė.

Vakaruose, dar gerokai prieš Kristų ir Tacito paminėtus germanų karius berserkus, panaši padėtis buvo būdinga graikų filosofams. Maždaug Budos bei Zaratuštros laikais Graikijoje Sokratas irgi buvo *ἄτοπος*, įprasta reikšme – 'keistas, keistuolis', o pažodžiui – 'bevietis', 'kuris be vietos'. Pasak Pjer Adò, „Sokrato neįmanoma priskirti jokiai klasei. Jo neįmanoma palyginti su jokių kitų žmogumi, veikia tik – su silėnais ar satyrais. Jis yra *atopos*: keistuolis, svaičiojantis keistabūdis, trikdantis, netelpantis į jokių rėmus. 'Teaitete' Sokratas taip kalbės apie save: 'Esu kiaurai trikdantis (*atopos*) ir keliu tik *aporia* (sumaištį).“⁶⁰ „Galime teigti, kad su 'Puotos' Sokratu filosofija galutinai įgyja ir ironišką, ir tragišką toną <...>, nes tikrasis filosofas visada bus tas, kuris žino, kad nežino, kuris žino, kad nėra išmintingas, kuris nėra savo vietoje nei tarp kvailių, nei tarp žmonių, nei tarp dievų, jo neįmanoma įsprausti į jokių rėmus, jis neturi namų ir vietos“⁶¹. Visai kaip Džalaladino Rumio („Nei šis pasaulis, nei anas – ne mano, nei rojus, neigi pragaras. / Mano vieta – būti be vietos“), ir lietuvių „dūšia be vietos“ (*vietos neturiu nei danguje, nei pekloje, nei čysčiuje*).

Vytautas Ališauskas komentaruose „Puotai“ plačiau paaiškina tokią Sokrato būklę: „Sokrato 'keistumui' įvardyti vartojamas graikiškas žodis etimologiškai skaidrus ir išlaiko ryšį su pirmine prasme: *a-topos* = 'be vietos' erdviniu požiūriu. Filosofo keistumas, 'neturėjimas vietos' kasdienio gyvenimo erdvėje atsiskleidžia jau filosofijos aušroje: vienas jos pradininkų, Talis, stebėdamas žvaigždes, nepamatė po kojų duobės ir į ją įpuolė. Tarnaitė jį išjuokusi maždaug taip: 'Tai ką, Tali? Nori pažinti, kas yra danguje, o nematai to, kas panosėj?' (Kaip tik šią istoriją Sokratas pateikia

'Teaitete', nusakydamas filosofo būvį kasdieniame pasaulyje.) Tarnaitė čia atstovauja kasdieniam protui; būtent iš jo perspektyvos ir matyti, kad filosofas yra *atopos*: ir filosofas, ir tarnaitė yra žmonės, tačiau pastaroji, viską žinodama apie kiekvieną žmogų, gyvena pagal šį žinojimą, o filosofas praranda tokį gyvenimo pažinimą ir jo teikiamą saugumą <...>. Talis arba Sokratas neturi vietos tarnaitės pasaulyje ne dėl 'žioplumo' (įpulti į duobę gali kiekvienas) ar keistų poelgių, bet dėl filosofinio klausimo pobūdžio. Klausti filosofškai reiškia sutikti su nepaliaujamo klaidžiojimo pavojumi: klausimas gali peraugti į naują klausimą arba baigtis kelio netektimi – aporija. Tiesą sakant, aporijos būsena filosofą ir daro filosofu.“⁶² Panašiai filosofas kinikas Diogenas Sinopietis, istoriko Diogeno Laertiečio (VI.38) liudijimu, save apibūdino kaip tą, kuris yra „be miesto, be namų, be tėvynės, kaip skurdžius klajoklis, gyvenantis šia diena“⁶³.

Ne vieną kartą tai buvo pažymėjęs ir lietuvių filosofas, per anksti savo vietą čia palikęs Algis Uždavinys: „Aristoteliui mokslinis tyrimas nėra savitiksliis, o veikia atitinkamo filosofinio gyvenimo būdo prielaida. Stagiriečio *bios theoretikos*, kaip ir stoikų *bios scholastikos* – tai laimingas, intelektui pašvęstas gyvenimas, kitaip tariant, dieviškumo aktualizacija žmoguje, kuriai įgyvendinti reikalinga vidinė transformacija ir askezė antikinėje šio žodžio prasme. *Theoria* anaipatol nesupriešinama praktikai, o yra gyvenimo pratybos, kaip pasakytų Pjer Ado. Jų dėka filosofas transcenduoja logines klasifikacijas, tapdamas 'beviečiu' – *atopos*.“⁶⁴ Ir dar kartą, kitais žodžiais: „Svarbiausia – ne konfrontacija tarp atskirų diskursų ir skirtingą pasaulio vaizdą piešiančių filosofijos atmainų, o konkretaus ir praktiškai įkūnyto filosofinio gyvenimo idėja. Juk būtent dėl šios priežasties filosofais buvo vadinami pamaldūs ir asketiški žmonės, neparašę jokių tekstų, bet paneigę vadinamąjį kasdienį gyvenimą, t. y. atsidūrę už įprastos klasifikacijos ribų ir tapę 'beviečiais'. Tik dėl meilės išminčiai Sokratas tapo 'beviečiu' (*atopos*).“⁶⁵

Tai pačiai praamžei tradicijai, matyt, priklausė ir senovės Rusios paikiojantys šventėivos, šventpaikšiai, ar pranašai-pamišėliai, „jurodivieji“ (*юродивые*), prisiimdavę nuogumo ir

58 Cohen 2009: 9–10, kursyvai citatoje R. K.

59 Cohen 2009: 15.

60 Hadot 2005: 42.

61 Hadot 2005: 61.

62 Platonas 2000: 97–98.

63 Hadot 2005: 128; žr. Лаэртский 1979: 245.

64 Uždavinys 2002: 30.

65 Uždavinys 2003: 23.

benamystės įžadus⁶⁶. Kaip drabužiai yra homologiški namams, taip nuogumas yra homologiškas benamystei ir ją tik papildomai pabrėžia, užaštrina.

Namų neturėjo, benamiai buvo ir lietuvių elgetos – senųjų žynių palikuonys bei įpėdiniai⁶⁷. Pažymėtina, kad budistų (ypač teravados, ar hinajanos) vienuolio pavadinimas skr. *bhikṣu*, pali *bhikkhu* pažodžiui reiškia ‘elgeta, elgetautojas, išmaldautojas’ (iš veiksmazodžio skr. *bhikṣate* ‘išmaldauja, elgetauja’)⁶⁸. O budizmo dvasinį tikslą, išsipildymą pasiekusiojo sanskritiškas pavadinimas *arhat* yra paveldėtas iš ide. prokalbės ir tiesiog atitinka lietuviškąjį *elgeta* (skr. *arhati* ‘yra vertas, nusipelnęs’ arba ‘pelno(si)’= lie. *elgti(s)*; skr. *argha* ‘vertė, pelnas’ = lie. *alga*)⁶⁹.

Kadangi Lietuvoje (kaip ir aplinkiniuose kraštuose) senelio elgetos (*ubago*) pavidalu žmones paprastai lankydavo pats Dievas, tai nestebėtina, kad ir Jis Pats buvo benamis. Kaip lietuvių sakyta: *Ko čia mums gėdyties ubagystės, kad ir pats ponas Dievs, sako, kitą kartą ubagais eįs.*⁷⁰ Itin pamokanti ir tiesiai į metafiziką vedanti šiuo atžvilgiu yra štai tokia 1926 m. Dusetų apylinkėse užrašyta saktė (pirmoji jos pusė):

Vienas turtingas žmogus buvo labai šykštus: niekas nieko pas jį negaudavo nei nusipirkt, nei pasiskolint; ubagai nė duonos neduodavo. Vieną kartą pas jį užėjo senas ubagas, ir jis ubagai nieko nedavė. Tada senelis prašė šitą žmogų, kad jam nors kelią parodytų. Žmogus bardamas išėjo su ubagu. Tik, kiek nuėjęs nuo namų, atsigrižta – vienas rūkas užpakaly, namų nėra. Žmogus nebežino, kur jam eit į namus. Paskui ir senelio jau nebemato. Pradėjo jį šaukt: „Seneli, seneli, nebežinau, kur namai!“ Senelis atsišaukė: „Tai eik čionai!“ Šitas senelis buvo ne ubagas, bet Dievas. Anas sako žmogui: „Eik su manim, atrasi namus.“ Eina, eina abudu per mišką. Žmogus vis bėdoja, kad namų niekur nėra. Senelis sako: „Kam tau namų reikia? Ir aš gyvenu be namų.“⁷¹

66 Толстой 2003: 490.

67 Dėl to pirmiausia žr. Vėlius 1983: 236–237; Greimas 1990: 404–405; Džekčioriūtė 2013a: 78–84; 2013b: 44–48(–)52–53 ir daug kur kitur.

68 MrhKEWA II: 499; MrhEWA II: 263–264; Rahula 1978: 6.

69 MrhKEWA I: 50, 53; MrhEWA I: 124; FrLEW: 7; Бенвенист 1995: 99–101 ir kt.

70 BsLP II: 34, Nr. 24; žr. 36, Nr. 27; 38, Nr. 28; 78, Nr. 44; taip pat žr. Vėlius 1987: 165–166; Černiauskaitė 2000: 191–196 ir labai daug kur kitur.

71 LTs IV: 159–160, Nr. 40.

O dvasinį benamystės vaisių įvardija Kristijono Gotlybo Milkaus „Lietuvių–vokiečių kalbų žodyne“ (1800) pateikta patarlė: *Kad vietos neteksi – protą gausi*⁷². Arba kiek kitu pavidalu Viliaus Kalvaičio „Lietuviškų vardų klėtelėje“ (1888–1894): *Kai vietos neteksi, tai protą paseksi*⁷³. Minėtais Budos žodžiais pertariant, išėjęs iš namų ir gyvendamas benamį gyvenimą, išmoksi, patirsi ir pasieksi dvasinio gyvenimo tikslą. Al Gazalio žodžiais, rasi „malonės namus“.

Tiesa, galima į benamystę pažvelgti ir kitaip, ironiškai, kaip Gastonas Bašliaras (nebūtų prancūzas!): „Gyventi visur, bet niekur tikrai – toks buveinių svajotojo devizas. Paskutiniame, finaliniame, kaip ir realiame name, apsigyvenimo apmąstymai yra varžomi, todėl visada reikia palikti atvirus apmąstymus apie kitur.“⁷⁴ Toks savotiškas „namų donžuanas“. Antra vertus, atsižvelgiant į paties Don Žuano, ar Don Chuano, sodrų dvasinį užtaisą, abiejų požiūrių gal ir neverta labai priešinti.

Čia nėra galimybės aptarti gausių šio įvaizdžio interpretacijų kultūroje ir mene (kaip Makso Frišo pjesė „Don Žuanas, arba meilė geometrijai“ su iškalbingais paties autoriaus komentarais), bet Vytauto Mačernio eilėraščio „Don Juan“ pirmasis posmas šiuo atveju paminėtinas:

*Kaip poilsio šalies, moters ieškokau žemėj.
Aš vergas nerimo sunkau ir nuolatinio.
Ją vaizdavaus kaip versmę, kur paguodą semia
Klajūnai, n e t u r į p a s t o g ė s ir tėvynės.⁷⁵*

Ilgą kelią nukeliavusį asmenvardį *don Juan*, prancūzų ir ispanų tariamą skirtingai, labai smalsu būtų parsekti pradžion pas lotynų *dominus Joannes* – apaštalo Jono bei Jono Krikštytojo užstotą romėnų durų, visokių pereigų ir kelių viešpatį Janą, lo. *Jānus* (vardas vienos šaknies su sen. indų *yāna* ‘kelias’ bei ‘keliavimo priemonė, važiuoklė’, *yāti* ‘sparčiai eina, juda’ ir baltų **jāti* ‘sparčiai eiti, judėti’, iš kurio la. *jāt*, lie. *joti*). Ar tik tai ne tas pats mūsų pasakų pagrindinis herojus, pavyzdinis benamis keleivis *Jonas*⁷⁶, visų egzilų (e)migrantų archetipas.

72 Milkus 1990: 363; ji ir tarp Daukanto surinktų žemaičių patarlių DkŽT II: 314, Nr. 1542.

73 KlTK: dxi; LTs V: 102, Nr. 453.

74 Bachelard 1993: 368.

75 Mačernis 1993: 62.

76 Žr. Razauskas 2002; Разаускас 2002.

NELIETUVIŠKŲ ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Adò, Pjer = Pierre Hadot
 Eliadé, Mirčia = Mircea Eliade
 Frišas, Maksas = Max Frisch
 Gazalis, al = ang. al-Ghazali
 Ju Čingas = ang. Yu Ch'ing
 Jungas, Karlas Gustavas = Carl Gustav Jung
 Koenas, Ričardas = Richard A. Cohen
 Propas, Vladimiras = Владимир Яковлевич Пропп
 Rumi, Džalaladinas = Jalāl al-Dīn Rūmī, ang. (Maulana) Jalaluddin Rumi
 Sogjalas Rinpočė = ang. Sogyal Rinpoche
 Sudzukis, Daizecas Teitaras = ang. Daisetz Teitaro Suzuki
 Tacitas, Publijus Kornelijus = Publius Cornelius Tacitus
 Trungpa, Čiogjamas = ang. Chögyam Trungpa

LITERATŪRA

- Bachelard 1993 = Gaston Bachelard. *Svajonių džiaugsmas*. Vilnius: Vaga, 1993.
- Balys 2004 = Jonas Balys. *Raštai*, V. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004.
- Beinorius 2002 = Audrius Beinorius. *Smonė klasikinėje Indijos filosofijoje: Lyginamoji studija*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2002.
- BIBhG = *The Bhagavadgītā*. A New Translation by Kees Bolle. Berkeley–Los Angeles–London: University of California Press, 1979.
- Brazdžionis 1989 = Bernardas Brazdžionis. *Poezijos jaunatis*. Vilnius: Lietuvos kultūros fondas–Sietynas, 1989.
- BsLP II = *Lietuviškos pasakos*. Surinko Jonas Basanavičius, II. Vilnius: Vaga, 2003.
- BT = *Buddhist Texts through the Ages*. Translated and edited by Edward Conze. Oxford: Oneworld, 1997.
- Cohen 2009 = Richard A. Cohen. Art, Sacred Space, and Utopia. // *Religija ir kultūra*, t. 5 (1). Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009.
- Černiauskaitė 2000 = Dalia Černiauskaitė. Elgetos vaizdinys lietuvių tradicinėje kultūroje. // *Tautosakos darbai*, XIII (XX). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
- Davidson 1990 = Hilda R. Ellis Davidson. *Gods and Myths of Northern Europe*. London: Penguin Books, 1990.
- Dhammapada 2005 = *Mokymo pėdos: Dhammapada*. Iš pali kalbos vertė Audrius Beinorius. Vilnius: Homo faber, 2005.
- DkŽT II = Simonas Daukantas. *Žemaičių tautosaka*, II: *Pasakos, patarlės, mįslės*. Parengė K. Aleksynas, K. Grigas, L. Sauka. Vilnius: Vaga, 1984.
- DvPSO = *Pasakos, sakmės, oracijos*. Surinko Mečislavas Davainis–Silvestraitis. Vilnius: Vaga, 1973.
- Džekčioriūtė 2013a = Vita Džekčioriūtė. Elgeta XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės Lietuvoje, I: Kasdienybės papročiai. // *Liaudies kultūra*, 2013, Nr. 5.
- Džekčioriūtė 2013b = Vita Džekčioriūtė. Elgeta XIX a. pabaigos–XX a. pirmosios pusės Lietuvoje, II: Švenčių papročiai. // *Liaudies kultūra*, 2013, Nr. 6.
- Eliade 1977 = Mircea Eliade. *From Primitives to Zen: A Thematic Sourcebook of the History of Religions*. San Francisco–New York–etc.: Harper & Row, 1977.
- Eliade 1992 = Mircea Eliade. *Symbolism, the Sacred, and the Arts*. New York: Continuum, 1992.
- Elisonas 1939 = Jurgis Elisonas. Gamtos garsų pamėgdžiojimai lietuvių tautosakoje. // *Tautosakos darbai*, VI. Kaunas, 1939.
- FICH II = *Filosofijos istorijos chrestomatija*, II: *Viduramžiai*. Sudarė Bronius Genzelis. Vilnius: Mintis, 1980.
- FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas ištinis.)
- GB = *The Gnostic Bible*. Edited by Willis Barnstone and Marvin Meyer. Boston & London: Shambhala, 2003.
- Greimas 1990 = Algirdas Julius Greimas. *Tautos atminties beiškant; Apie dievus ir žmones*. Vilnius: Mokslas–Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990.
- Hadot 2005 = Pierre Hadot. *Antikos filosofija – kas tai?* Vilnius: Aidai, 2005.
- Jonas 2001 = Hans Jonas. *The Gnostic Religion: The Message of the Alien God and the Beginnings of Christianity*. Boston: Beacon Press, 2001.
- Jonutytė 2012 = Jurga Jonutytė. Politinių konfliktų atmintys ir jų įtaka autobiografiniams pasakojimams: vienos šeimos atvejis. // *Tautosakos darbai*, XLIV. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012.
- Kavolis 1992 = Vytautas Kavolis. *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Vilnius: Lietuvos kultūros institutas, 1992.
- Kavolis 1994 = Vytautas Kavolis. *Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga, 1994.
- KlvTK = Tautosaka, esanti „Lietuviškų vardų klėtėlėje“. // *Prūsijos lietuvių dainos*. Surinko Vilius Kalvaitis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998 (1905).
- KnLM = *Lietuvių mįslės: Rinktinė*. Sudarė ir parengė Aelita Kensminienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2018.
- LKL II = *Lydos krašto lietuviai*. Redaktorių komisijos pirmininkas Norbertas Vėlius, II. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2002.
- LTs IV = *Lietuvių tautosaka*, IV: *Pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*. Medžiagą paruošė: L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis. Vilnius: Mintis, 1967.
- LTs V = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
- LTsU = *Lietuvių tautosaka, užrašyta 1944–1956*. Vyr. red. Kostas Korsakas. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957.
- Mačernis 1993 = Vytautas Mačernis. *Sielos paveikslas*. Vilnius: Vyturys, 1993.
- Martinaitis 2007 = Marcelijus Martinaitis. Namai – Rojaus darželio modelis. // *Žmogus ir jo gyvenamoji aplinka: Konferencijos medžiaga*. Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2007.
- Martino 1990 = Ernesto de Martino. *Primitive Magic: The Psychic Powers of Shamans and Sorcerers*. Bridport, Great Britain: Prism Press–Lindfield, Australia: Unity Press, 1990.
- Milašius 1981 = Oskaras Milašius. *Poezija*. Vertė Valdas Pertauskas. Vilnius: Vaga, 1981.
- Milkus 1990 = Kristijonas Gotlybas Milkus. *Pilkainis: poezija, proza*. Vilnius: Vaga, 1990.
- MrhEWA I–II = Manfred Mayrhofer. *Etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1992–1996.
- MrhKEWA I–III = Manfred Mayrhofer. *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen*, I–III. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag, 1956–1976.
- Nėris 1984 I = Salomėja Nėris. *Raštai*, I: *Poezija 1920–1940*. Vilnius: Vaga, 1984.
- NHL = *The Nag Hammadi Library in English*. Translated and introduced by members of the Coptic Gnostic Library Project of the Institute for Antiquity and Christianity, Claremont, California, general editor James

- M. Robinson. Third, completely revised edition. San Francisco: Harper Collins Publishing, 1990.
- Platonas 2000 = Platonas. *Puota, arba apie meilę*. Iš graikų kalbos vertė Tatjana Aleknieienė. Vilnius: Aidai, 2000.
- Radauskas 2011 = Henrikas Radauskas. *Eilėraščiai*. Vilnius: Baltos lankos, 2011.
- Rahula 1978 = Walpola Sri Rahula. *What the Buddha Taught*. London and Bedford: Gordon Fraser, 1978.
- Razauskas 2002 = Dainius Razauskas. Asmenvardžio *Jōnas* etimologinė dviprasmybė kaip nevienareikšmio Rytų ir Vakarų santykio atspindys. // *Rytai–Vakarai: kultūrų sąveika*. Vilnius: Logos, 2002.
- RdhBhG = *The Bhagavatgītā*. With an Introductory Essay, Sanskrit Text, English Translation and Notes by S. Radhakrishnan. London: George Allen & Unwin Ltd, 1956.
- SGF = *The Secret of the Golden Flower: A Chinese Book of Life*. Translated and explained by Richard Wilhelm with a European Commentary by C. G. Jung. London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., 1947.
- Sogjalas 2011 = Sogjalas Rinpočė. *Tibetiečių gyvenimo ir mirties knyga*. Kaunas: Mijalba, 2011.
- SrgBhG = *The Bhagavatgītā*. Translated by Winthrop Sargeant, edited and with Preface by Christopher Chapple. New York: State University of New York Press, 2009.
- SRP = *Pasaulinės literatūros biblioteka: Senovės Rytų poezija*. Vilnius: Vaga, 1991.
- Strazdas 1957 = Antanas Strazdas. *Raštai*. Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1957.
- Strazdas 1991 = Antanas Strazdas. *Giesmės svietiškos ir šventos*. Faksimilinis leidinys. Vilnius: Vaga, 1991.
- Strielkūnas 1989 = Jonas Strielkūnas. *Tas kraštas*. Vilnius: Vyturys, 1989.
- Suzuki 1972 = Daisetz Teytaro Suzuki. *Living by Zen*. Edited by Christmas Humphreys. London: Rider & Company, 1972.
- Suzuki 1991 = Daisetz Teytaro Suzuki. *An Introduction to Zen Buddhism*. Edited by Christmas Humphreys, foreword by C. G. Jung. London–Sydney: Rider Books, 1991 (1949).
- ŠvR 1998 = *Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas*. Senąjį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų, pratarė, įvadás ir ST sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė prel. prof. Antanas Rubšys; Naująjį Testamentą vertė iš graikų kalbos, įvadás ir NT sąvokų žodyną parašė kun. Česlovas Kavaliauskas. Vilnius: Katalikų pasaulis, 1998.
- Tacitas 1972 = Publijus Kornelijus Tacitas. *Rinktiniai raštai*. Iš lotynų kalbos vertė Dalia Dilytė, Janina Mažiulienė. Vilnius: Vaga, 1972.
- Thomas 2000 = Edward J. Thomas. *The Life of Buddha as Legend and History*. Mineola, New York: Dover Publications, 2000 (London, 1927).
- TMK = *Tibeto mirusiųjų knyga*. Iš tibetiečių kalbos vertė Algirdas Kugevičius. Kaunas–Vilnius: R. Anankos leidykla, „Dharma“ leidykla, 2002.
- Trungpa 1981 = Chögyam Trungpa. *Journey Without Goal: The Tantric Wisdom of the Buddha*. Boulder, Colorado: Prajñā Press, 1981.
- Trungpa 1991 = Chögyam Trungpa. *The Heart of the Buddha*. Boston & London: Shambhala, 1991.
- UKT = *Utenos krašto tautosaka: Iš Utenos kraštotyros muziejaus rinkinių*. Sudarė Raimondas Garsonas ir Gražina Kadžytė. Utena: UAB „Utenos spaustuvė“, 2004.
- Uždavinys 2002 = Algis Uždavinys. *Versmių labirintai: Proklo hermeneutinė filosofija ir mistagogija*. Vilnius: Eugrimas, 2002.
- Uždavinys 2003 = Algis Uždavinys. *Helėniškoji filosofija nuo Numenijo iki Sirijano*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2003.
- Vėlius 1983 = Norbertas Vėlius. *Senovės baltų pasaulėžiūra: Struktūros bruožai*. Vilnius: Mintis, 1983.
- Vėlius 1987 = Norbertas Vėlius. *Chtoniškas lietuvių mitologijos pasaulis: Folklorinio velnio analizė*. Vilnius: Vaga, 1987.
- Vydūnas 1992 = Vydūnas. *Raštai*, III. Vilnius: Mintis, 1992.
- VsPŽ = Klementina Vosylytė. *Palyginimų žodynas*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014.
- Бенвенист 1995 = Эмиль Бенвенист. *Словарь индоевропейских социальных терминов*. Москва: Прогресс–Утшверс, 1995.
- Дхаммапада 2003 = *Дхаммапада*. Перевод с пали, вступительная статья и комментарии В. Н. Топорова. Новосибирск: Сogласие, 2003 (Москва, 1960).
- Лаэртский 1979 = Диоген Лаэртский. *О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов*. Москва: Мысль, 1979.
- Пропп 1998 = Владимир Яковлевич Пропп. *Собрание трудов: Морфология (волшебной) сказки* [с. 5–111]; *Исторические корни волшебной сказки* [с. 112–436]. Москва: Лабиринт, 1998.
- Разаускас 2002 = Дайнюс Разаускас. О местном индоевропейском субстрате в некоторых христианских именах собственных (лит. *Jonas*, лтш. *Jānis* в связи с лат. *Iānus*, др.-инд. *yāna-* и др.). // *Балто-славянские исследования*, XV. Москва: Индрик, 2002.
- Рак 1998 = Иван Вадимович Рак. *Мифы древнего и раннесредневекового Ирана*. Москва: Журнал «Нева»–Летний сад, 1998.
- Толстой 2003 = Никита Ильич Толстой. *Очерки славянского язычества*. Москва: Индрик, 2003.
- Элиаде 1998 = Мирча Элиаде. *Священные тексты народов мира*. Москва: Крон-Пресс, 1998.

“HOLLO, I HAVE NO HOME” THE EXPERIENCE OF HOMELESSNESS AND ITS SPIRITUAL MEANING

Dainius RAZAUSKAS

This article is a continuation of the previous one, entitled “That’s not my Home: Metaphysical Roots of the Negative Feeling of Home and Homeland” (*Būdas*, 2020, Nr. 1). This time under consideration is the feeling of homelessness as experienced by Lithuanian exiles and emigrants banished from their homeland by all the hardships of 20th century. However, an experience, when taken consciously, can become a lesson and bring serious conclusions. Some of them are already presented by the famous Lithuanian sociologist Vytautas Kavolis, who was himself an exile in the West. Still, it is possible to amplify them by the rich tradition of homelessness interpreted spiritually in different traditions all over the world, beginning with Plato’s *atopos* to Hinduism and Buddhism, and eventually back to Lithuanian folklore where the God-beggar himself confesses of having no home (incidentally, Lith. *elgeta* “beggar” is linguistically cognate to Skr. *arhat* “one who has attained spiritual goal”, and in Theravada Buddhism an ordinary follower, *bhikkṣu*, is literally “beggar”). The main generalised conclusion would be that every existential condition has its metaphysical component, which, when consciously felt and comprehended, can become a powerful stimulus for spiritual growth. When approached this way, an existential condition enforced by external factors could be taken as a suggestive pointer or even push in the proper direction made by “fortune”. Namely, the push into homelessness in order to acquire a broader, more spacious spiritual attitude.

Kai saulė kyla, nubunda miškas, žemė ir dangus. 2009 m. Algimanto ir Mindaugo Černiauskų nuotrauka.

KUR BITINAS ŽIEMOJA

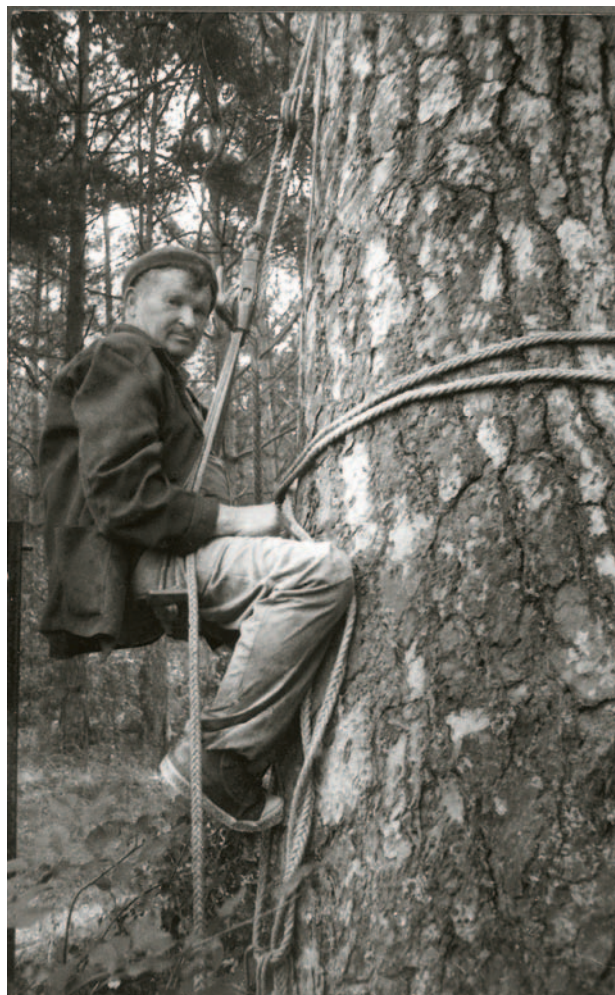
2019 m. į Lietuvos nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą buvo įtraukta ir drevinė bitininkystė. Apie ją pasakoja Dzūkijos nacionalinio parko Senosios bitininkystės muziejaus vedėjas, šio tradicinio bitininkavimo būdo žinovas ir puoselėtojas Romas NORKŪNAS. Kalbino Juozas Šorys.

■ Pradėkime kalbą iš pašaknų. Iš kur esi kilęs, su kokia aplinka, tradicinės gyvenenos formomis vaikystėje esi susidūręs?

Gimiau dzūkiškame Palkabalio kaime tarp Varėnos ir Rudnios (iš tiesų – Vilniaus ligoninėje, bet ten neilgai tepabuvau), šiek tiek pagyvenau pas giminaičius Krūminiuose, netoli Valkininkų. Ten miškų nedaug tesimatė. O užaugau Zervynose, tikrame kaime, vaikystė praėjo braidžiojant po Ūlą... Tada Zervynose nepastebėjau drevėtų pušų (jos man ir nerūpėjo), nors, aišku, jų buvo. Ir dabar bent viena prie Svirnelių kampo yra – apie ją ir kitas *draves*¹ gali papasakoti zervyniškis Algis Svirnelis. Jis seniau užsiiminėjo drevine bitininkyste, bet dabar vasaromis įsitraukė į kaimo turzmo verslą... Tiek Dzūkijoje, tiek visoje Lietuvoje mes dviese rimčiau ja domimės. Tiesa, dar Aukštaitijos nacionaliniame parke ja kiek užsiima jaunas vaikinys Ainis Pivoras (dabar Stripeikių bitininkystės muziejuje dirba jo sesuo Jonė), bent jau tokių norų turi... Esu kalbinęs įsitraukti į šią veiklą ir jauną marcinkoniškį, kelis sykius su juo važiovome į Gyvosios archeologijos dienas Kernavėje, šnekinau ir kitus jaunus vyrus, net kelios merginos buvo susidomėjusios. Iš pradžių tarsi patinka, įsitraukia, pabando, bet neužsikabina. Reikia didesnės finansinės paskatos, ne šiaip pakopinėti... Arba stinga ypatingos *akvatos*... Vargu ar šiais laikais atsiras iš idėjos dirbančių jaunų žmonių.

Marcinkonyse baigiau vidurinę mokyklą, po jos Vilniaus pedagoginiame universitete įgijau darbų ir techninės kūrybos specialybę. Baigęs mokslus, grįžau į Marcinkonis, kur tuo metu buvo išikūrę tėvai (ir dabar mama ten gyvena), kokį pusmetį padirbėjau kaip miškotvarkininkas, o paskui Dzūkijos nacionalinio parko (DNP) direktoriaus pavaduotojas Imantas Lazdinis pakalbino pereiti į Kultūros paveldo skyrių.

1 Pietinėse pietų aukštaičių šnektose, kurių arealas apima ir Marcinkonis, Kabelius, Musteiką, ilgasis ar trumpasis balsis *e* ir atitinkami dvigarsių dėmenys po kietųjų *l*, *r*, *s*, *š*, *ž* virsta ilguoju ar trumpuoju *a*, pvz.: *šaši* 'šeši', *draba* 'dreba', *raikia* 'reikia', todėl tariama ir *dravė*. (Red. past.)

Juozas Miškiniš kopia prie drevės Marcinkonių kaime. 1995 m.

O kaip radosi sumanymas Musteikoje įsteigti senovinės bitininkystės muziejų, kurį turbūt pats daugiausiai ir kūrėi?

Tada jau gyvenau Musteikoje ir steigiant muziejų buvau ten vykusių darbų pagalbinkas. Vėliau, kai man reikėjo „susigalvoti“ užsiėmimą, ėmiau jame dirbti kaip amatų meistras. Tuo metu višaip kabinausi į kaimo gyvenimą, buvau nusipirkęs arklį, karvę, kitų naminių gyvūnų, norėjau kuo mažiau baladotis darbo reikalais, tad ėmiau rimtai domėtis ir drevine bitininkyste. Šis senovinis bitininkavimo būdas apylinkėse buvo palyginti gerai išlikęs. Pagrindinis mūsų mokytojas buvo jau garbaus amžiaus marcinkoniškis Juozas

Eigulys Algis Svirnelis veža dreves laukinėms bitėms į Viksvinius Zervynų kaime. 1995 m.

Miškinis – tikras drevininkas, puikiai geiniu laipiojęs po drevėtas pušis ir kopinėjęs medų, išliko ir filmuotų fragmentų. Jis Marcinkonių pakraštyje turėjo ir savo drevių. Mudu su A. Svirneliu taip gerai šio amato nebeišmanome. Dar anksčiau buvo ne vienas rimtas drevininkas. Tarp jų galiojo susitarimai ir pasiskirstymas, kas kur bitininkauja. Man žinomi bitininkai: *niemčius* (kurčnebylys) Tamulevičius, kitas stiprus drevininkas – Stasys Miškinis. Tą kampą, kuriame jis vertėsi drevine bitininkyste, žmonės pavadino Geniais, nes jis kaip genys su peikena nuolat kaldavo naujas dreves... Kitose vietovėse tokių gerų drevininkų kaip J. Miškinis nesutikome.

Kai įsikūrė Dzūkijos nacionalinis parkas, musteikiškis bitininkas Vytautas Tamulevičius ėmėsi entuziastingai gairinti dreves Musteikoje. Jų dar nemažai buvo išlikusių, bet jau senų, išpurtusių, – ir moliu, ir cementu jas klijuodavo. Bet prie drevių jis lipdavo jau ne su geiniu, o kopėčiomis. Galiausiai dar žaliuojančiuose medžiuose įrengė dvi naujas dreves, jose ir dabar bitės gyvena. Iš V. Tamulevičiaus šias dreves perėmiau apie 2006 m., kai įsikūrė bitynas ir muziejus. Jos yra Musteikos drevinės bitininkystės take, kuris nuo kaimo tęsiasi beveik iki Čepkelių raisto. Įkurti šį muziejų sumanė tuometinis DNP direktoriaus

pavadootojas Eugenijus Drobėlis, jis parengė europinėmis lėšomis finansuojamą projektą, pastatė muziejaus namelį, nupirkome avilius, įkurdinome juose bičių šeimas, įrengėme minėtąją drevinės bitininkystės taką, įgijome etnografinių įrankių ir dzūkišką gyvenamą atspindinčių buities ir namų apyvokos reikmenų. O 2005 m. su A. Svirneliu pradėjome daryti naujas dreves.

Man tai buvo nauja, iki tol užsiėmiau įvairiais amatais, globojau amatininkus, gyvenančius parko kaimuose, kurie dar natūraliai vertėsi amatais, mokėjo pasidaryti įrankių, įnagių, reikmenų kaip jų tėvai ir protėviai. Užrašinėdavau jų pasakojimus, aprašydavau jų amatus, darbus, kai ką iš tos medžiagos publikuodavo Dzūkijos nacionalinio parko laikraštis „Šalcinis“. Kai kurių amatų stengiausi pats išmokti.

Kokie iš jų įdomiausi, galbūt archajiškiausi?

Mes ir *dartės* su broliu Alytuje pagal užsakymą dengiame šiaudinį stogą, nes šiuo metu Lietuvoje beveik nebėra žmonių, kurie mokėtų tai daryti. Mokantys stogus dengti nendrėmis turbūt galėtų dirbti ir su šiaudais, bet kad mažai kam to bereikia... Svarbiausia tinkamai paruošti šiaudus: pirmiausia rugius reikia pasėti geron žemėn, kad

Bitininkas Vytautas Tamulevičius su savo aviliais Musteikos kaime. 2005 m.

būtų tvirti (seniau prieš rugius dar sėdavo lubinus, išaugusius apardavo, ir tik tada sėdavo rugius). Taip išaugintus rugius reikia nurėžti pjautuvu, o iškulti – spragilu, kad šiaudai liktų nesulaužyti. Senoviškas stogų dengimas reikalavo atidumo – iš anksto reikėjo pasiruošti ir visokių rykštaičių, vytelių: paklojęs šiaudų sluoksnį, prispaudi jį vytele ir su rykštaite pririši. Taip stogą dengti mane išmokė Musteikos kaimo meistrai Jonas Stasiulionis ir Alpanas (Alfonsas) Tamulevičius. Pirmiausia šiaudais apsidengiau pušinę namų vištidę, kurią pasistačiau naudodamas tik kirvį (tik gegnes sutvirtinau vinimis). Iki šiol iš principo nenaudoju (ir neturiu) benzopjūklo, jokio elektrinio įrankio, viską, ko prireikia, darau senoviškai, su tradiciniais, nuo seno kaime naudojamais įrankiais. Tiesa, kartais panaudoju valdišką elektrinį galąstuvą.

Dar degutą verdam. Pirmiausia žemėn *inkasi* nedidelį indelį su dangčiu, tada kibiran su skylute prigrūdi beržo tošies ir jį pastatai ant to indelio. Tada virš jų kūreni laužą. Tošis kaitinama ima garuoti (ji neturi sąlyčio su ugnimi), kuo ji drėgnesnė, tuo daugiau „išneša“ deguto, kuris kondensuojasi apatiniame indelyje. Paprastai iš kibiro tošies pasidarai apie šimtą gramų deguto. Jei nori daugiau, reikia naudoti didesnes talpas.

Be to, senieji degutininkai prie tošies įmesdavo ir gyvūnų maitos, dvėselienos, kad degutas būtų riebesnis, su taukais. Žiūrint kam tą degutą naudojo: ratams tepti, batams ar vaistams. Pagal poreikius ir gamindavo.

Seniau degutininkai išeidavo į miškus kelioms dienoms, išsiraudavo kelmus ir jų duobėse užsikūrę laužus gamindavo dervą...

Kelmus naudojo tie, kurie iš pušų gamino dervą, garino terpentinę. Procesas panašus, bet duobė turėjo būti žymiai didesnė, nes deginami kelmai. Beje, iki šiol Latežeryje (Varėnos r.) yra išlikęs senas pastatas, kuriame buvo gaminama derva, terpentinas ir medžio anglis. Žmonės iš aplinkinių kaimų dar prisimena, kaip raudavo kelmus ir veždavo į Latežerį... Pušies kelmą išrauti nėra labai sunku, bet po nupjovimo reikia palaukti penkiolika metų. Tada jis apipūva, susitelkia sakai... Latežerio fabrikėlis nustojo veikti apie 1976 m., ten tebegyvena jo meistras Pranciškus Panebažis.

O kaip nupinti gerą kašelę?

Balaninių kašelių pynimas – vienas iš įdomiausių amatų. Tai kaip menas... Jį gerai mokėjau, bet, kaip sakoma, duok, Dieve, viską mokėti, bet ne

viską daryti... Taip man išėjo ir su kašelėmis. Žinau, ką ir kaip su jomis daryti, bet jau neužsiimu.

Sunkiausia ir svarbiausia yra išrinkti tinkamą pušelę. Rinkdamasis gyvame medyje padarai įplėšimą. Žiūri, ar jis sukta, ar ne. Turi būti lygus, tiesus. O paskui iš akies, pagal žievę, tikrini, ar pušis bus trapi ar lanksti. Tam reikia įgudimo. Tinkamą pušį nusipjauni, susiskaldai, išsiplėši balanas. O kai jau turi balanų, išpinti – vieni niekai. Dabar turiu nužiūrėjęs tam reikalui pušelę, reiks nusipjauti, nors mačiau, kad ją jau vėjas nuvertęs. Seniau tikri dzūkai grybaudavo tik su balaninėmis kašelėmis. Jos būdavo *su raikšti*, lengvos, patogios, – persimeti per pečius, rankos laisvos, grybus rauni, pjaustai, dedi ir ini, kur reikia... Ir aš tik su tokiomis grybaudavau, neštis į mišką kašelę rankose nebuvo mados. Seniau jas darydavo išmanantys meistrai. Dabar šis amatas jau nykstantis. Geras, dabar jau devyniasdešimtmetis Musteikos meistras Antanas Zaliauskas kašeles dar pina, o kitur retai beišgirsi, kad kas moka tai daryti. Jei ne drevinė bitininkystė, turbūt užsiimčiau kašelių pynimu, bet dabar visur nespėju.

Esi žinomas kaip vasaros pynimo ir kitų amatų stovyklos Musteikoje organizatorius... Ar dar renkatės?

Pynimo stovyklas Musteikoje pradėjome 2000-aisiais. Jose pindavome viską, ką galima pinti, ir ne tik: virėme degutą, mokėmės dengti šiaudinius stogus, moterys mokėsi siūti, bandėme ir kitus amatus, bet programa telkdavosi apie pynimą. Tai pagrindinis mano amatas, jį tobulinau nuo universiteto laikų. Pinama iš įvairių medžiagų: pušies šaknų, šiaudų, taip pat balanų, vytelių, žievės, karnų...

Bitininkystės muziejuje esama įvairių tipų avilių. Kaip juos nusakytum?

Ne visų tipų avilių čia turime, pavyzdžiui, Levickio, varšuviniai, Dadano, Dernovo aviliai mums per daug modernūs... Daugiausia esame sukaupę senųjų kelminių avilių, kurie gali būti gulstieji arba statieji. Pereinamojo laikotarpio – kelminiai rėminiai aviliai. Turime kelis pavyzdžius sudėtingų rėminių avilių, – seniau žmonės gana išradingai juos konstravo, pavyzdžiui, su dvigubomis sienelėmis, tarp kurių prikimšdavo kiminių. Tiek daug šilumos bitėms žiemą nereikia, bet seniau žmonėms kitaip atrodė, darė avilius kaip būstą naminiams gyvūnams, kaip savo namus.

Tarp tų dvigubų sienelių esu radęs paslėptą medžioklinį šautuvą (gamintą pokariu) su šoviniais, tik jis jau buvo surūdijęs. Matyt, senasis bitininkas numirė, ir vaikai jo avilius pardavė su viskuo, kas juose buvo. Senuosius kelminius pušinius avilius muziejui pirkome iš senųjų bitininkų, apie dvidešimt pasidarėme patys.

Kiek domėjaisi senąja, istorine drevine bitininkyste Dzūkijoje (kitur Lietuvoje ji atskirai neišskiriama), jos paminėjimais šaltiniuose? Manoma, kad po paskutinio ledynmečio, kai suvešėjo šilumamėgiai medžiai – liepos, tuopos, – iš pietų suskrido ispaniškos bitės, kurios, matyt, ir kūrėsi drevėse... Ar dabar dar būna liepose drevių, ar tik pušyse?

Pušyse drevės darome patys, o bitės iki šiol kartais apsigyvena liepose bei kituose lapuočiuose. Ir Musteikoje trys drevės buvo liepose, turbūt ir tebėra. Žinių apie senąją drevinę bitininkystę pasirenku knygose. Man įstrigo, kad drevininkai kadaise į Dzūkiją atsikėlė iš Prūsijos žemės Bartos, nuo Priegliaus ir Alnos upių. Juk ir bitininkavimas vadinamas bartininkavimu, o bitininkai – bartininkais. Jie atkeliavo iš vakarų, o bitės – iš pietų. Ispanijos olos piešinyje dar prieš 16 tūkst. metų buvo pavaizduota mergina, kopinėjanti medų... Manau, kad bitės ir bitininkavimo įgūdžiai keliavo, kaip ir kiti amatai. Turbūt gentys ir tautos dalindavosi kultūrine ir ekonomine patirtimi, tad ir drevinė bitininkystė turbūt buvo europinis reiškinys, tik nevienodai paplitęs ir išsilaikęs. Pavyzdžiui, vokiečiai turi tokius pat geinius (mačiau muziejuje), kokie naudojami ir pas mus. Link Varėnos išlikę su senovine bartininkyste susiję kaimų pavadinimai Barčiai, Barteliai... Ir gudai bitininkus vadino barčiais...

Manoma, kad Lietuvoje bitininkyste buvo užsiiminėjama nuo seno, bet ji ypač suklestėjo, kai Kryžiuočių ordino spaudžiami bartai apsigyveno giminingų sūduvių (jotvingių) miškuose ir žemėse. Rašoma, kad XVI a. LDK Gardino muitinės lūžo nuo vaško ir medaus... Be to, archeologai dar šio krašto akmens amžiaus gyvenvietėse yra aptikę didelių skobtų ar peikenų, kurios, manoma, buvo naudojamos drevėms išskobti.

Manau, kad su jokiais skobtais drevės neišskobsi, su jais niekaip pušies vidaus medienos neišimsi. Jei nori pušyje padaryti drevę, turi naudoti peikeną, – va, nuo jos ant delno jau seniai turiu kietą gužą... Drevė yra iškalama. Muziejuje turime seną peikeną: jos kotas mano darytas, o antgalis – iš

Kelminiai aviliai Romualdo Valungevičiaus sodyboje Musteikos kaime, Gudų girios pakrašty. 2005 m.

senų laikų, dar senųjų drevininkų naudotas. Viskas padaryta taip, kaip turi būti. Labai svarbus peikenų storis ir plotis. Šiais laikais peikeną bitynui darė senas devyniasdešimtmetis kalvis iš Alytaus pagal mano nuvežtą pavyzdį, bet šiek tiek nesužiūrėjo kampų – dirbant muša šonan, nepatogu kalti. Atsitiktinai tarp gelžgalių Musteikoje aptikau dar vieną seną peikeną, bet vėlyvesnę nei minėtoji, kitą panašią gavau iš bitininko. Vis dėlto manau, kad seniau dažniausiai kopinėdavo natūraliose drevėse apsigyvenusių bičių medų.

Bitės natūraliai įsikurdavo medžiuose susidariusiuose uoksuose...

Taip, o įgudę bitininkai, besižvalgydami po mišką, greit pastebėdavo naują šeimą. Pagal natūralius uoksus ilgainiui išmoko daryti ir dirbtines dreves. Jeigu labai nori medaus, tai ir grynomis rankomis išgremši drevę. Juk seniau žmonės suvokdavo, koks tai neįkainojamas saldumynas – energijos ir sveikatos šaltinis.

Ar turi duomenų, kokiose Dzūkijos vietovėse istoriškai buvo daugiausia drevininkų? Minėjome Musteiką, Marcinkonis ir kitus kaimus, o dar?

Drevinė bitininkystė dar XIX a. pabaigoje buvo plačiai išplitusi trikampyje tarp Druskininkų, Merkinės ir Varėnos. Rodos, Janas Kuliešius tarpukariu lenkiškai parašytoje turistams skirtoje knygelėje aprašė, kiek daug drevių buvo prie Latežerio, link Druskininkų, esą, vos ne kur koją kelsi, ten ir rasi. Ir čia, aplink Musteiką, visuose miškų kaimuose jų būta – ir Margionyse, ir prie Katros upės, ir Ašašnykuose (ir dabar yra) ar apie Kabelius. Taip pat ir Zervynose, prie Mančiagirės jų yra iki šiol. Be abejo, ir Čepkelių raiste jų buvo ir tebėra. Įsiminė prieš kokį dešimtmetį per radiją girdėta laida, kurioje Benas Rupeika Matuizose kalbino drevėtą pušį gėsinusius gaisrininkus... Vadinasi, ten seniau buvo užsiimama miškine bitininkyste. Neseniai gavome žinių, kad netoli Mergežerio, prie Merkio intako, Derežnos upelio, išvirto sena drevė. Paprastai tokiose bičių nebebūna, nors visada reikia patikrinti, ar yra plutas, jei nėra, aišku, kad ten jos nebegyvena. Plutas yra apsauginis išorinis drevės uždengimas, prie jo paliekami du trys siauri tarpeliai bitėms įskristi ir išskristi – lakos.

Ar suskaičiuota, kiek dabar yra tiek veikiančių, tiek nebegyvenamų drevių?

Drevė Zervynų kaime. 1995 m.

Šiuo metu esu užfiksavęs 60 drevių, tiesa, dar ne viską žinau apie Čepkeliuose esančias, dar reikės patikrinti. Galvoju nuvažiuoti ir prie Latežerio – paklausinėti žmonių, kur dar galėtų būti nežinomų drevių. Yra jų ir Marcinkonyse, taip pat dvi geras žinau Darželiuose, jas būtų galima atgaivinti. Reiktų kiek patvarkyti ir būtų galima tikėtis spiečių. Aš visko neaprepiu, o daugiau parke tarsi ir nėra kam. Galvoju pirkti arklį, mano turėtasis, pirktas Katroje, krito, be jo ir nelinksma, ir nepatogu ūkininkauti, dabar viską, ko prireikia bitininkaujant, gabenuosi dviračiu, nors parkas yra skyręs darbo priemonę – mašiną, bet ne tas santykis...

Esu užsirašęs, kad XIX a. antroje pusėje Varėnos valsčiuje buvo užfiksuota apie 1500 drevių, 1986 m. liaudies architektūros ekspedicijos dalyviai, vadovaujami prof. Kazio Šešelgio, rado 67 dreves.

Aišku, kad jie ne visas aprašė. O iki šių dienų kiek jų išnyko... Per pastaruosius metus dvi dreves nupjovė – vieną drevėtą pušį Mardasavo kapinėse (žmonės buvo įsibaiminę, kad sausas medis nulūš, nors jis buvo dar gana stiprus, dar galėjo stovėti),

o kitą – Rodukos kapinėse (dėl šitos pjovimo nesiginčyčiau, nes jau svyravo). Abu likusius drevių kelmus parvežėme į Musteikos muziejų, pristatysim lankytojams kaip buvusias dreves.

Užsiminus apie plautus ir lakas norėčiau, kad smulkiai, su įrangos niuansais papasakotum, kokia yra drevė? Kokiame aukštyje, kokiuose medžiuose, kokio dydžio ir kt.?

Kiek man taikės susidurti, visos drevės yra įrengiamos pušyse. Reikia patikslinti, kad dzūkai dreve vadina ir drevėtą medį, ir pačią drevę.

Ko bitėms reikia, kad jos įsikurtų natūraliose drevėse?

Svarbiausia, kad joms būtų saugu. Saugumą suteikia siauras ilėkimas į uoksą. Svarbu, kad jų nepasiektų paukščiai, pelės. Nors vienoje drevės šeimoje pelė gyveno, mačiau, kad ten buvo jos lizdas. Ir kiton buvo ilindusi, bet vienoje drevėje bitės išmirė, o kitoje – išgyveno. Nelygu atsparumas. Ir paukščiai dažnai dreves puola, nuo jų sunku apsisaugoti.

Kad bitėms būtų kur gyventi, medžio vidus turi būti išpuvęs. Kai bitės kuriasi, pirmiausia jos viską, ypač lakas, išpikuoja, kitaip sakant, dezinfekuoja. Spiečiai dažniausiai skrenda iš bitynų ir ieško namų miške, bet ten dabar reta didelių medžių su uoksais (kaimuose jų dažniau pasitaiko), tad apsigyvena drevėse. Padarytose drevėse jos yra labiau apsaugotos nei uoksuose. Bet dar kartais pasitaiko išgirsti, kad medkirčiai nuvertė didelį medį su uoksu ir bitėmis ir giriasi medaus iškopinėje...

Kaip bitininkai įrengia dreves?

Anksčiau (kiek žinau, ir dar seniau, viduramžiais) drevininkai specialiai ruošdavo medį. Parinkdavo didesnę pušį, prie kurios patogų prieiti, nupjaudavo jos viršūnę, bet medis augdavo toliau, jo šakos plėsdavosi į šalis, o kamienas storėjo. Esu girdėjęs, kad tai galėjo trukti ir šimtą metų... Toks medis sukasi, susisuka visas, todėl tampa labai tvirtas. Kai pušis sustorėja, tada daromos drevės. Geiniu užlipdavo iki reikiamos vietos ir sėdomis ant lentelės peikena iškapodavo skylę. Sunku sėdint ant geinio lentelės iškalt drevę, tai vienas iš darbų, kurio dar nesu įvaldęs. Visur reikia įgūdžių, bet esu nužiūrėjęs tinkamą pušį ir dar tikiuosi pabandyti tai padaryti... Anksčiau dreves kalėm nuo žemės arba statėm pastolius, be to, Algis su benzopjūklų darydavo įpjovimus, o aš ją iškapodavau su peikena. Darėm paskubomis,

Gyva drevė paruošta žiemai Musteikos miške. 2008 m.

Romas Norkūnas klauso, ką dūzgia bitės Musteikos miško drevėje. 2008 m.

nes projektai vertė skubėti... O seniau greitai ir vien rankomis padarydavo.

Kokio jos pločio ir aukščio, kodėl taip?

Angos plotis svarbus, nes kuo mažiau pažeisi medžio balaną, tuo mažesnė tikimybė, kad jis greit nudžius. Tad jos plotis toks, kad tilptų ranka (išimti medų) ir peikena (nes pušies vidų – apmirusią medžio dalį – reikės plačiai ir kuo giliau iškapoti). O drevės aukštis būna visoks. Va, parsivežėm drevę iš Rodukos – jos mažiausia drevė buvo gal dvidešimt penkių centimetrų aukštumo, o šiaip dažniausiai – iki septyniasdešimties centimetrų. Ir nesuprasi, kodėl ir tokias mažas darydavo, ir didesnes, kuriose, aišku, daugiau medaus tilpdavo. Bet vėl – kuo drevė aukštesnė, tuo didesnė tikimybė, kad koriai nuo svorio sudribs. Taikės matyti, kai plautą išimant (dažnai jis ir būna viena iš korių atramų) kartais koriai sudrimba. Kad nesudribtų, dedami nedideli skersinukai, ir aš taip darau. Būna, kad didžiosios drevės visos užsipildo medumi. Plautus darom pušinius, nors esu daręs ir drebulinius, klevinius. Man labiausiai patinka pušiniai, nes jei gerai ir laiku paruoši, jie dar

turi sakų ir būna ypač tvirti. Geras drevės plautas neleidžia vidun įsilaužti bičių priešams. Paprastai įrengiam tris lakas: apačioje, per vidurį ir viršuje. Kartais į apatinę po žiemos pribyra negyvų bičių, o vėdinimas vyksta per vidurinę ir viršutinę lakas. Užtektų ir vienos, bet svarbu, kad oras judėtų. Dažniausiai bitės skraido per viršutinę laką, o išsivalo per apatinę (stiprios bitės pačios išsivalo, o silpnesnėms kartais reikia padėti). Jei drevės nuolydis padarytas į vidų, o ne į išorę, tada pačios bitės negali išsivalyti – kamputyje susidaro sąvartynas, o jame veisiasi vaško kandys.

Paminėjai kandis, o kokių dar priešų bitės turi?

Pagrindinis priešas, kaip ir visuose bitynuose, – varotozės erkutės. Dar skruzdėlės lenda į drevę, tik duok joms valią... Pripilu smėlio apie drevėtu pušį, nuolat valau – vis tiek lipa. Jei tik apsilėidi, jos išgalabija bites ir užima drevę. Stebėjau, kaip jos tikslingai dirba, – organizuotos ne mažiau už bites. Kaip sakiau, šį pavasarį drevėje radau pelės lizdą. Jos graužia korius. Dar braunasi kiaunės, būna, kad išdrasko drevę, korius, išėda medų. Esu radęs drevėje ir voverės skeletą, bet

Tūkstančiai metų praėjo, kol žmogus išmoko susikonstruoti geinį. Šį sudėtingą prietaisą moka padaryti ir Algis Svirnelis iš Zervynų kaimo, Romas Norkūnas iš Musteikos. Geinis Musteikos drevinės bitininkystės ekspozicijoje. 2006 m.

jos ten apsigyvena, kai nėra bičių. Ir paukščiai gali įsikurti: meletos, geniai kala plautus, būna priskaptuota skiedrelių. Jei pasidaro uoksą, išnainkina bites, tada gali ten apsigyventi. Muziejuje yra įdomus kelminis avilys, kuris buvo įkeltas į medį, o kažkada jo uoksą iškalė meleta, vėliau apsigyveno varnėnai, dar kitą pavasarį – kukutis, kai jis išsivedė – vėl varnėnai įsikėlė... Gamtoje niekas nepražūva... Mažesni paukštukai prie bičių neprieina, gal tik pastuksena, patykoja išropojančios bitukės.

Dabar meškos turbūt iš Belovežo (Baltvydžio, kai dar baltai buvo nesulavėję) sengirės nebeužklysta, o seniau juk jos lipdavo prie drevių ir smaližiaudavo... Kaip drevininkai nuo jų gindavosi?

Manau, kad meškos ir buvo pirmųjų drevininkų mokytojos, kaip iškopinėti bičių suneštą medų. Meškos buvo didžiausios uoksų, vėliau drevių plėšikautojos. Dzūkijos miškuose jų jau daugiau kaip šimtas metų nėra, tad *nestaikė* matyti, kaip

jos kopinėdavo. Tiesa, seniau yra tekę kelis mėnesius bitininkauti Niujorko valstijoje (JAV), tai keletą kartų radome meškų suniokotus bitynus. Medus jas labai traukia, iš toli užuodžia. Pas mus seniau ir prie uoksų, ir prie drevių meškos lipdavo šakomis, kišdavo letenas vidun, o ištraukusios, aplaižydavo. Drevininkai įrengdavo spąstus, pakirsdavo šakas, padarydavo jas siūbuojančias, kad meškos įsitvėrusios nusiristų, užtverdavo prieigą prie drevės pagaliais... Pušies apačioje į žemę prismaigstydavo nusmailintų ažuolinių pagalių, kad ne tik apsigintų nuo meškos, bet ir ji pati tapūtų laimikiu. Tad bitės medžiotojui tapdavo jauku.

Svarbiausias drevinės bitininkystės įrankis – geinis. Kaip jis padaromas?

Visų pirma, reikia apie 40 m supintos virvės. Esu skaitęs, kad ji būdavo ir 70 m ilgio. Kodėl supinta? Kad atlaikytų lipančio prie drevės bitininko svorį ir kad jam būtų saugu. Seniau virvės buvo kanapinės. Dabar muziejuose lininės virvės nuo kanapinės gali ir neatskirti, tad manau, kad šiam tikslui tinka ir lininės virvės (Ukrainos muziejuje mačiau geinį ir su odinėmis virvėmis). Bet jos būtinai turi būti ne susuktos, o supintos. Geinio yra dvi atskiros virvės: ant supintos pakabinama sėdėjimo lentelė, noragas (įtaisas, padedantis reguliuoti lipimo aukštį), o kita virvė – sukta, dviguba, vadinama *langeriu*, ji yra su medine *baronka*, per kurią ir slidinėja geinis.

Kaip geinis veikia?

Per pečius permestos virvės padalijamos per pusę. O tada darai paprasčiausias kilpas, lyg išardomas kopėtelės: padarai dešinę, po to kairę kilpą, į jas paeiliui statai kojas, o kai koją iš apatinės kilpos perkeli į aukštesnę, tada apatinę išardai. Taip ir lipi. Gali lipti iki pat medžio viršūnės, nes virvės ilgis lipant į viršų neturi reikšmės, jis svarbus tik nusileidžiant. Kaip minėjau, virvė būna padalinta į dvi vienodas dalis, tad jei visas jos ilgis – 40 m, ja galima užlipti į 20 m aukštyje esančią drevę, bet mūsų drevės nebūna taip aukštai, dažniausiai jos būna nuo pusantra iki maždaug 5 m aukštyje. Bet kartais tenka lipti ir aukščiau, pavyzdžiui, nuo aukštos šakos nukelti spiečių ar nuo eglės viršūnės nukabinti droną. Aukščiausiai esu įlipęs į 34 m aukštį. Ugniagesiai, elektrikai lipa su apsaugomis, o drevininkai lipa tik rankomis, kojomis ir virvėmis. Su geiniu lipant reikia ypač susikaupti, nesiblaškyti, – kabodamas ant jo negali suklysti, nes, padaręs klaidą, kartais nebežinai, kaip nusileisti ant žemės. Kartą išvirtau, gerai,

Romas Norkūnas kopia į pušį su geiniu. Musteikos k. 2010 m.

kad neaukštai buvo. Seniausias muziejaus eksponatas – geinio noragas, datuotas 1821 m. metais (data įrėžta medyje), jį radau Musteikos troboje, kurią nusipirkau. Darbas su geiniu ir medaus kopinėjimas yra sunkiausi drevininko darbai.

Palipi ir kopinėji... Kokie pojūčiai aplanko?

Kopinėjimas – ne pats maloniausias užsiėmimas, bet taip pakopinėjus medus pasidaro labai skanus... Drevininkas supranta, ką reiškia kopinėti. Visur varva medus. Ant rankų, ant virvių, ant medžio... Viskas meduota. Pjaustai, laužai korius su viskuo – koriais, vašku, pikiu, bičių duonele, ir dediesi į indą. Medaus ir kitų jo produktų neatskiriame. Žmonės pasakoja, kad ir seniau buvusi tokia mada – drevininkai korius pirmiausia sumaigo, kad iš akučių išvarvėtų medus. Žinoma, seniau žmonės medų daugiausia naudojo kaip vaistą, produktą sveikatai palaikyti, nevalgydavo jo kada nori ir kiek nori. Net bitininkų šeimos daug medaus nesuvalgydavo, nes svarbiau buvo jį parduoti ir nusipirkti kitų gyvenimui reikalingų dalykų. Medaus masė turi daug sveikatai naudingų

medžiagų, o medsukiai juk atsirado tik XIX a. Jei rimtai kopinėju, viską deduosiu į emaliuotą kibirą, o ne į balanų kašelę su indeliu. Beje, mūsų muziejuje yra kubilas iš Marcinkonių, kuriame buvo laikomas medus, jį pirkome iš bitininko, kuris paveldėjo iš savo tėvo, drevininko Stasio Miškinio. Nesuprantu, kaip medų išimdavo senieji drevininkai, nebėra ko paklausti... Visada vežusiu ir vandens rankoms nusiplauti bei veidui nusiprausti.

Kokius dar įrankius naudoja drevininkai? Pavyzdžiui, kam reikalinga dūmaka (rūklys, dūlis)?

Mes vadiname dūmine. Jas perkame, patys dabar nedarome. O tai, kas joje rūksta, vado dūliu. Tiesa, seniau esu daręs dūminę iš molio, nusižiūrėjęs iš XVII a. vokiškos knygos. Gerai pavyko, naudoju, bet molinė greit sudūžta. Dūmijama lapuočių medžių puvėkais. Tam, kad ją uždegčiau, naudoju pintį, skiltuvą ir titnagą. Pintis – tai beržo grybas, natūrali medžiaga, kuri lengvai pagau-na kibirkštį. Su ja titnagu įskelti ugnį – sekundžių reikalas. Tam naudojami aštrūs, nuskelti titnagai.

Į mišką iš namų kopėčių nenusineši, o ir geinis buvo sukurtas žymiai vėliau, nei žmogus išmoko prie drevių kopti. Ši žaginį – senovines eglines kopėčias, atremtas į drevėtą pušį prie Grūdų upelio netoli Darželių kaimo vienkiemio, Romas Norkūnas atrado 2009 m. Jos čia stovi jau bene šimtą metų, o priklausė bitininkui Vladiui Valentukevičiui. 2009 m. Algimanto ir Mindaugo Černiauskų nuotraukos ir komentarai.

Jų galima daug prisirinkti prie Margionių, Valakuose (į pietryčius nuo Margionių esantis didžiulis laukas – red. past.). Net ir nepatyręs turistai per penkias minutes įžiebia ugnį. Dūminės dūmai bites erzina. Kuo daugiau padūmysi, tuo jos bus piktesnės. Jei tik šiaip reikia bites apžiūrėti, ypač saulėtu oru, tai dūmų nereikia, o kai imi medų, be dūminės neapsieisi, nes bitės gina savo namus ir susineštą maistą.

Einant prie bičių reikia apsirengti švariais drabužiais, išsiprausti, nedvokti prakaitu, samane... Ar labai bitės sugelia kopinėjančią?

Visaip būna. Kartą suskaičiavome 49 geluonis, tiek išsitraukiau. Lipau su geiniu, pasitaikė sudėtingas medis... Pasikabinau ir dirbau, o jos apipulė iš visų pusių, nė dūmai nepadėjo. Daugiau ten ir nelipu.

Lipant prie bičių ir kopėčias naudojate? Ar liesvomis vadinate?

Kopėčiomis. Atrodo, kad *liesvos* yra ir vežimo dalis, nors gal maišau su *drobynomis*... Kopėčias kartais naudoju vietoj geinio, nors darbui jos nepatogios: dėl saugumo turi būti bent trys atraminiai taškai, ir dirbti gali tik viena ranka, tai toks tada ir darbas... Iš bėdos jas naudoju, nes toks užlipimas – daug paprastesnis.

O kas yra žaginys?

Žaginiu vadina šakotą medį. Miške prie drevės radome į medį atremtą eglę viršūne į viršų. Jos šakomis bitininkas užlipdavo į reikiamą aukštį. Esu pasidaręs kelis žaginius iš pušies viršūnės. Jais patogiu užlipti, kartais geriau nei kopėčios. Na, o įvairius įrankius – kirvį, peilį, dūminę – prie drevių nešuosiu balantinėse kašelėse, nežinau, kaip be jų apsiečiau... Atrodo, teks vėl pinti. Dar bitėms nuo drevės nuvalyti naudoju žąsies sparną, įvairias plunksnas. Gerai tinka ir kurtinio plunksnos, o vanago per minkštos, turi būti aštresnės, kietesnės.

Kaip paimti bičių spiečių, jei jį pamatai miške?

Jei būna aukštai medyje, lipu su geiniu, kartais kopėčiomis. Kartais su šaka nuleidžiu – iš lėto ją nupjaunu. Arba įlipu medin ir spiečių nukrečiu maišan ar spietinėn. Dabar naudoju dar už minėto projekto pinigų įsigytas lenkiškas spietines – dėžutes, o seniau bites tik į maišus semdavo. Būdavo iš lazdyno padarytos dvilypės šakės, ant jų kabini maišą, į kurį sukreti bites, vidun dar pridėdi prilaužęs šakučių, kad maišo šonai nesusispaustų ir bičių neprislėgtų, ir užriši.

Kur dedama bičių motinėle? Į bendrą maišą? Kas yra matačnykas?

Spiečius imamas visas kartu. Kai parsineši, gali ieškoti ir bičių motinėlės. *Matačnykas* – narvelis motinėlei atskirti ir laikyti. Jį esu pasidaręs iš šaltėkšnio. Tai tokia kaladėlė, maždaug sprindžio didumo (pirktinės – mažesnės), kuri viduje išpjaustoma.

Beje, visai neseniai sužinojau, kas yra bitinas (*bicinas*). Sakoma, seniau manyta, kad bičių

motinėle yra vyriškosios giminės. Tai, matyt, ateina iš senųjų tikėjimų, galbūt iš priešistorinių laikų. Esama ir vyrų su Bitino pavarde. Skaičiau, kad tik XVII a. paaiškėjo, kad bitinas (arba bičių motinėle dabar) yra moteriškos giminės. Man gražu, kai vienas bitininkas bičių perus (jų lervukes, mažus kiaušinėlius) vadina kirmėlukėmis.

Žemaičiai dounininkai ir dabar sako – greita sožėnuosi, kor bėtėns žėimavuo... O tai, ką sakei apie bitiną ir bičių motinėle, kiek panašu į tai, kad aisčiams (baltams) Mėnulis ir Saulė yra priešingų giminių nei kitoms kaimyninėms tautoms. Bitinas galbūt giminingas su bičių globėju, dievaičiu Bubilu, o deivė Austėja sietina su bičių motinėle? Juos pagerbiate ir per tradicinę rudeninę Medkopio šventę. Gal senųjų pateiktųjų klausinėdamas apie bitininkavimą ką nors apie tai nugirdai?

Iš senųjų drevininkų apie tai nieko neužrašiau. Kartais pagalvoju, kad gal Bubilas – bitininkų, o Austėja – bičių globėja? Mūsų senosios bitininkystės muziejaus kieme stovi medinė deivės Austėjos skulptūra, kurią mums padovanojo kaunietis tautodailininkas Algirdas Vaištaras.

Medkopio šventę rugsėjo mėnesį darome tam, kad parodytume skirtumą tarp šiuolaikinės ir senosios drevinės bitininkystės. Senovinis medkopis būdavo tada, kai bitės jau būdavo pasiruošusios žiemai.

O kada dabar drevininkai medų išiminėja – kopinėja?

Tai galima daryti bet kada. Turiu drevių, kurias atidarinėju kone kiekvienai ekskursijai, retkarčiais ir dalį korių su medumi išpjaunu. O šiaip dreves miške atidarinėju kartą ar du per metus. Pavasarį jas apeinu, apžiūriu, o kopinėti dažniausiai einu rudenį. Senais laikais bitės nebūdavo maitinamos, ir tik rudenį paaiškėdavo, kiek iš bičių šeimos galima paimti medaus, kad jų nenuskriaustum. Matas toks: per sprindį nuo viršaus – bitėms, o apatinė dalis, kiek ten yra medaus, tavo. Ir dabar taip darom. Kad bites išgyventų per žiemą, dar ir pamaitinam cukraus sirupu. Įdedu indelį, primerkiu šiaudelių, kad bitės nepaskęstų, kad galėtų jais prieiti. Ir jos išgyvena gana neblogai, bet iš pradžių, kai bičių šeimos nebuvo maitinamos ir gydomos (dariau aš visokių eksperimentų), iš dešimties šeimų tik viena arba dvi išgyvendavo. Pastaraisiais metais nepamaitintos bitės neišsilaiško. Maitinu tik rudenį, pavasarį – ne. O jei nenori maitinti, tada daug medaus imti negalima. Buvo

šeima, iš kurios ir medaus neėmiau, ir truputį pamaitinau, bet vis tiek pritrūko, atsimenu, vieną vasario galo dieną dar bitės užė, buvo gyvos, o balandžio mėnesį – jau tyla...

Šiuo metu Musteikoje turime dvidešimt bičių šeimų: dalis drevėse, dalis kelminiuose aviliuose. Bitininkauju senoviškai, pavasarį aš jų nestiprinu, tai po žiemos bitės būna silpnos. Praeitais metais mano prižiūrimos šeimos beveik nesprietė – pagavau tik vieną gerą spiečių iš saviškių, dar vieną stiprų sučiupau iš toliau atlėkusį; buvo girdėti, kad kitose vietose žymiai daugiau spiečių skraidė. O šiemet mano bitės atrodo stipresnės nei pernai. Iš pasakojimų žinau, kad seniau ir nemaitinamos bitės peržiemodavo stiprios, turėdavo užtektinai viržių medaus, matyt, senieji bitininkai jo daugiau palikdavo. Dabar drevinės bitės medų daugiausia suneša iš miško augalų žiedų, nuskrenda ir į laukymes, pamiškės pievas, – va, visai neseniai mačiau, kad geltonos bičių kojelės nuo žiedadulkių, gal surado žydinčių blindžių... Lokia ir į raistus, Čepkeliai netoli, tuoj žydės šaltekniai, avietynai, gailiai, gervuogės...

2020 05 01

WHERE THE BEE WINTERS

In 2019, the List of the Inventory of Intangible Cultural Heritage of Lithuania included hollow-tree beekeeping in Varėna Region (Dzūkija). On this occasion we are publishing a conversation with Romas Norkūnas, the head of the Ancient Beekeeping Museum of Dzūkija National Park (Musteika), and a hollow-tree beekeeping expert. After graduating from university in Vilnius, R. Norkūnas was employed in Dzūkija National Park as a specialist of traditional crafts (straw roofing, boiling tar from pine stumps, weaving sapwood baskets), and later, together with his colleagues, began to revive the craft of hollow-tree beekeeping, well known in this region since ancient times. It is believed that it flourished when already skilled beekeepers from Prussia's lands of Barta, from the Prieglius and Alna rivers, moved to Dzūkija. To this day the beekeepers are still sometimes known as "bartininkai". In preparing the hollows for bees, beekeepers would cut off the top of the pine so that the tree would branch out sideways and thicken its trunk. Then they would hollow out the trunk and a swarm of bees would settle there. The hollow was covered to protect it from animals, leaving only small openings for the bees. Protection was also needed from bears – the nearest branches were slightly cut so they would break under the animal's weight and sharpened wooden stakes were dug into the ground under the tree. A flax or hemp rope, called geinys, was used to climb to the hollow at the top of the tree. R. Norkūnas is one of few and rare enthusiasts continuing this traditional method of beekeeping. Currently, the forest near the village of Musteika has about 20 swarms of bees bringing in honey.

GYVAČIŲ ŽOLYNAI: TRADICINĖS VAISTAŽOLĖS NUO GYVATĖS ĮKANDIMO

Aurelija NIKITENKO

Lietuvių tautosakoje minimi žolynai nuo gyvatės įkandimo. Iš mūsų krašte užrašytų pasakojimų sužinome, kad šie augalai dažniausiai išsiskiria savo šaknų forma: ji gali būti panaši į gyvatę arba labai trumpa ir stora, nes buvusi „nukąsta“. Pastarąjį bruožą turi ne vienas augalas, tačiau tik keletas jų pasižymi vaistinėmis savybėmis, tinkamomis gyvatės įkandimui gydyti. Tautosakoje tikslus šių žolynų pavadinimas nėra atskleidžiamas, visi jie vadinami bendriniais žodžiais: gyvatžolė, žalčiažolė, kirmino žolė ir pan. Tačiau išanalizavus Lietuvoje ir Europoje vyravusią tradicinę gydymo vaistažolėmis praktiką, minėtuosius gyvačių žolynus galima identifikuoti.

Paprastoji angis. Vienintelė nuodinga gyvatė Lietuvoje, palikusi ryškų pėdsaką mūsų liaudies kultūroje. Jolitos Pretkutės nuotrauka

■ Mūsų tautosakos lobyne galima rasti ne vieną pasakojimą apie mitinę gyvatės žolę, kuri yra Dievo arba kurio nors šventojo mums paliktas vaistas nuo jos nuodų. Gyvačių žolynais taip pat vadinami augalai, kurių dalys (lapai, šaknys) turi panašumų su gyvate. Lietuvoje gyvena tik vienos rūšies nuodinga gyvatė – paprastoji angis (lot. *Vipera berus*), dar vadinama marguole. Jos nuodai nėra labai stiprūs, todėl žmonės ir gyvuliai nuo įkandimo paprastai nemiršta, tačiau jo sukeltus nemalonius simptomus ir pasekmes palengvinti ar visiškai jų išvengti padeda ypatingi augalai – gyvatžolės, nuo seno naudotos liaudies medicinoje.

Nagrinėtuose tautosakiniuose pasakojimuose apie žolynus nuo gyvatės įkandimo nėra įvardijamas konkretus, mokslinis šio augalo pavadinimas, tačiau kartais apibūdinamos išorinės jo ypatybės, pavyzdžiui, kokios spalvos žiedai, kokios lapų ir šaknų forma, kur auga ir pan. Viename pasakojime sakoma, kad „prie balų, ėglių, alksnių

auga tokia žolelė, kurios lapai odzinos (gyvatės – A. N.) galvos formos, o lapely eina tokia gyslelė kaip odzinos geluonys“ (LTR 4232(570)). Paruoštą jos nuovirą reikia išgerti ir juo nuplauti įkandimo vietą arba žolelę suvalgyti su duona.

Kiek labiau intriguoja kitas, kraštotyrininkės Marijonos Čilvinaitės užrašytas pasakojimas apie tą patį augalą:

Nuo kirmėlių (gyvačių) įkandimo A. Sutkienė gydydavusi žmones ir gyvulius trijų rūšių žoliekėmis. Žolikių pavadinimo B. Sutkus nebeatsimenąs, tačiau iš matymo jas pažįstąs. V. Kudirkos laikais ėjęs į daktarus Juozas Jarašius iš Devogalos kaimo, netoli Zapyškio. B. Sutkus pririnkęs nuo kirmėlių įkandimo motinos vartojamų žolikių ir įdavęs J. Jarašiui išbandyti. J. Jarašius nusivežęs žolikes universitetan ir ten jas išbandęs. Viena žolikių tikrai turėjusi ypatybę užmušti gyvačių nuodus, kitos dvi, pagal jų bandymus, pasirodžiusios, kad nieko negelbsti ir jokios vertės neturi. (Čilvinaitė 1937: 85)

Nors žinios, kurio žolyno ieškoti susidūrus su margaja, būdavo perduodamos iš kartos į kartą, iš šio paliudijimo išaiškėja, kad ne visos žolelės, sietos su gyvatėmis, buvusios veiksmingos. Iš šio pasakojimo tęsinio sužinome, kad gyvatės žolė mėgsta augti šlapynėse, o ant jos stiebo išauga lapukas, „iš kurio išsisukanti varpelė, į beržo žirginį panaši“ (Čilvinaitė 1937: 85). Iš esamų apibūdinimų galima daryti išvadą, kad abiejuose pasakojimuose kalbama apie vienalapę driežlielę (lot. *Ophioglossum vulgatum*) – nediduką 5–30 cm aukščio augalą, vienintelį driežlielės genties atstovą Lietuvoje. Išvertus iš graikų kalbos žodis *ophis* reiškia „gyvatė“, o *glossa* – „liežuvis“. Panašumas į gyvatę atsiskleidžia ir liaudiškuose driežlielės pavadinimuose: *gyvatsnapė* (lapas primena gyvatės galvą), *gyvatliežuvis* (sporinė varputė primena gyvatės liežuvį), *angiažolė*, *kirmino žolė*. Įdomu, kad ir anglų kalba vienalapę driežlielę vadina *Adder's-tongue*, t. y. taip pat gyvatliežuve. Didžiojoje Britanijoje iš šio augalo buvo gaminamas gydomasis tepalas, naudotas įvairioms žaizdoms tepti, tarp jų – gyvatės ir pasiutusio šuns įkandimams gydyti. Pagal išlikusį senovinį anglų receptą tepalui pagaminti reikia:

- 1 pintos alyvuogių aliejaus;
- 4 uncijų baltojo vaško;
- 3 uncijų spermacetat¹;
- Pilnos saujos driežlielės žolės.

Į indą supilti alyvuogių aliejų, sudėti vašką, spermacetatą ir viską ištirpinti ant silpnos ugnies. Kai ištirps, suberti nurodytą kiekį vienalapės driežlielės. Maišyti, kol sutirštės, prižiūrint, kad neprisviltų (Barton Castle 1838: 10).

Šį tepalą galima naudoti ne tik žaizdų, sumušimų gydymui, bet ir tepti juo kaklą gerklei suskaudus.

Lietuvių sakmėje „Žolynas nuo gyvatės“ pasakojama, kad Dievas sutvėrė kirmėlę ir davė jai tokią galią, kad nuo įkirtimo miršta žmogus, krenta gyvuliai. Tačiau žmonėms į pagalbą atskubėjęs šventas Petras ir pasodinęs žolyną nuo gyvatės įkandimo. Tuomet gyvatė palindusi po žeme ir nukandusi žolynui šaknį, bet augalas išleidęs šonuose šakneles ir vėl prigijęs. Todėl dabar jo šaknis – stora, trumpa ir atrodo kaip nukirsta (Lietuvių tautosaka 1967: 454). Kitoje panašioje sakmėje „Žolė nuo gyvatės“ šiek tiek detaliau

Anot liaudies pasakojimų, vienalapė driežlielė užmuša gyvačių nuodus. P. Filipovo (P. Filippov) nuotrauka (šaltinis: www.commonswikimedia.org)

aprašoma, kaip atrodo minėtasis žolynas: „Tokie geltoni kvietkučiai ant kelio auga. Žolelės kočiukas yra, o tam kočiuky skylelė“ (LTR 4232 (180)). Esą, kai šuniui įkanda gyvatė, tai šis skuba šios žolės ieškoti, o radęs – ją nukanda. Kitur dar priduriama, kad augalas žydi geltonai ir yra labai kartus (LTR 4232 (179)).

Labai tikėtina, kad pasakojimuose kalbama apie kitą gyvatžolę – gyslotį (lot. *Plantago*), liaudiškai geriau žinomą kaip trauklapį, dėl jo gydomosios savybės užtraukti žaizdą. Tai labai dažnas augalas Lietuvoje, mėgstantis augti prie kelių, pievose, ganyklose, miško aikštelėse. Plačialapio gysločio (lot. *Plantago major*) žiedai yra gelsvai žali, o siauralapio (lot. *Plantago lanceolata*) – šviesiai geltoni. Šaknis – trumpa, stora su daug šaknelių, o sudžiovinta žolė pasižymi kartoku skoniu. Žolynas gydymui naudojamas nuo neatmenamų laikų. Jo sultims būdingas baktericidinis, uždegimą mažinantis ir kraujavimą stabdantis poveikis. Tai pirmoji pagalba gamtoje susižeidus, norint išvengti infekcijos. Ši vaistažolė nuo seno vartojama sergant virškinamojo trakto, kvėpavimo takų ligomis. O šviežiais, suspaustais lapais gydoma dedervinė, votys, įvairios žaizdos, tarp jų – šuns ir gyvatės įkandimas (Birzinas 1939: 23). Įkandus angiai su jos seilėmis į kraują gali patekti stabligės sukėlėjų, aplink įkandimo vietą nekreša kraujas,

1 Pinta = 0,57 l (D. Britanijoje) arba 0,47 l (JAV); uncija = 28,35 g; spermacetatas – triacilglicerolių ir vašku mišinys, naudojamas kaip pagrindas gaminant įvairius tepalus, pasižymi emulsinėmis savybėmis, greitai įsigeria į odą.

Plačialapis gyslotis – nuo seno vartojama vaistažolė įgėlus vabzdžiui ar įkandus angiai. Iliustracija iš: Otto Wilhelm. Thome Flora von Deutschland. Germany Gera, 1885 (šaltinis: www.biolib.de)

gali kilti vidinis kraujavimas, todėl, remiantis liaudies medicinos duomenimis, švarų ir sutraikytą gysločio lapą ne tik reikia dėti ant žaizdos, bet ir suvalgyti keletą jo lapelių. Apie gysločio veiksmingąsias savybes, gydančias vabzdžių įgėlimus ir gyvačių įkandimus, rašoma ir tarpukario botanikos leidinyje: „<...> yra žinoma, būk tai, geras priešnuodis (antiduotas) nuo įgėlimo vabalų ir reptilijų (gyvačių)“ (Jatul-Jatulevičius 1923: 135).

Dar viename pasakojime „Bukavico šaknis“ nurodoma, kad žolynui šaknį nukandęs velniukas:

Dievas paliko tą žolę ir sako:

– Aš dar paliksiu jums vieną vaistą.

Velniukas sako:

– Aš nors šaknikę nukąsiu. Ir nukando. (Lietuvių tautosaka 1967: 454)

Minėtasis žolynas detaliau nėra aprašomas, tačiau vadinamas „bukavico šaknimi“. 1970 m. Knystuškių kaime, Gervėčių apylinkėje,

yra užrašytas augalo „bukvica“ apibūdinimas: „Bukvica – žali lapai, pakarpyti mažais dančiais. Žydi mėlynai. Lapų arbata (jie ne tokie stiprūs) – nuo galvos skaudėjimo“ (LTR 4111 (285)). Rusiškai augalas su „nukąsta šaknimi“ taip pat vadinamas *буквица лекарственная*, ir tai yra vaistinė notra (lot. *Stachys officinalis*). Botanikas Jurgis Ambraziejus Pabrėža, kuris kurdamas lietuvišką augalų terminiją, atsižvelgdavo į liaudyje vyravusius pavadinimus, vaistinę notrą siūlė vadinti „bukvičia aptiekinė“ (Matulionis 1906: 12). Žolyno vainikėlis purpurinis, kartais pasitaiko ir baltas, o įdomiausia, kad jo šaknis – neišvaizdi, t. y. trumpa, lyg kas didžiąją dalį būtų nukandęs. Aptikti galima miškų aikštelėse, pamiškėse, sausose pievose.

Apie šią tautosakoje minimą vaistažolę spaudoje rašė Jonas Dainauskas. Jo nuomone, būtent apie šį gyvačių žolyną kalbama dviejose lietuvių sakmėse: „Žolynas nuo gyvatės“ bei „Bukavico šaknis“ (Dainauskas 1993: 4). Liaudies medicinos duomenimis, vaistinė notra seniau vadinta *sukatine* ir naudota sergant kepenų, kvėpavimo takų ligomis, džiova. Vaistažolė pasižymi raminančiu poveikiu, mažina įtampą, stresą, malšina skausmą ir tinimą, lengvina atsikosėjimą. Europoje šis augalas garsėjo kaip *raganžolė*: žmonės tikėjo, kad notra, nešiojama kaip amuletas, apsaugo nuo blogos akies, o laikoma namuose – atbaido piktas dvasias. Žolyną dėdavo po pagalve, jei kamuodavo košmarai, o viduramžiais manyta, kad ji padedanti išvaryti velnią, todėl klaidžiojant po bažnyčių ir vienuolynų griuvėsius galima pamatyti išlikusius šio augalo sąžalynus (Richardson 2017: 34).

Senieji Didžiosios Britanijos gyventojai vaistinę notrą vartojo nuo akių ir ausų skausmo, trintą žolę dėdavo ant žaizdų ir podagros varginamų kojų. Arbatą gerdavo, kai norėdavo atgauti jėgas po varginančios kelionės, o žolės nuoviru malšino epilepsijos priepuolius. Buvo tikima, kad suvalgius vaistinės notros žolės prieš vartojant alkoholį, žmogus neapgirs. O anglosaksų žolininkai jos suskubdavo ieškoti, jei įkasdavo gyvatė ar pasiutęs šuo. Šiam reikalui žolę pavirdavo raudoname vyne ant silpnos ugnies. Nuoviru plaudavo žaizdą, o likusią dalį išgerdavo. Nesant galimybei paruošti vaisto, žolyną patraiškydavo ir sultis išspausdavo ant įkandimo vietos (Arsdall 2010: 143).

Be tautosakoje paminėtųjų gyvatžolių, įkandus gyvatei gydymui buvo naudojami ir kiti augalai. Vienas jų – rūgtis gyvatžolė (lot. *Polygonum bistorta*). Liaudiškai žolynas vadinamas *angies žole*, *gyvatniku*, *vėžauninku*, *vingirykščiu*, *žalčiažole*. Ji siejama su gyvate dėl šaknies, primenančios

Vaistinė notera – velniuko „nukąsta“ šaknis, Europoje garsėjo kaip raganžolė: išsklaidydavo raganų kerus ir blogus sapnus, išvarydavo velnią. Kęstučio Obelevičiaus nuotrauka

Rūgtis gyvatžolė dar žinoma kaip angies žolė, gyvatnikas, liaudies medicinoje dėl sutraukiamųjų savybių naudota įkandimo vietoms gydyti. K. Obelevičiaus nuotrauka

susirangiusią gyvatę. Šioje šaknyje daug rauginių medžiagų, dėl sutraukiamųjų savybių ji tinka kraujuojant, viduriuojant, o liaudies medicinoje šakniastiebių nuoviru seniau plauta gyvatės įkasta vieta. Šakniastiebių nuoviras taip pat vartojamas apsinuodijus sugedusiu maistu, juo skalaujama burna sergant stomatitu ir gingivitu.

Kita vaistažolė, padedanti susidūrus su nuodingu ropliu, – pelkinė vingiorykštė (lot. *Filipendula ulmaria*). Žolėje esantys salicilatai skystina kraują, mažina skausmą ir karščiavimą, todėl įkandus angiai ji labai praverčia. Senovėje šiam tikslui taip pat naudotas mėlynai žydintis paprastasis ežeinis (lot. *Echium vulgare*). Anglai jį vadina *Viper's Bugloss*, nes jo sėklos panašios į gyvatės galvą, stiebas nusėtas mažais taškeliais, primenančiais gyvatės dantų žymes, o lapai panašūs į jos ilgą ir siaurą liežuvį. Pastebėta, kad jos šaknys ir žolė anksčiau buvo vartojami nuo gyvatės įkandimo (Jankevičienė 1987: 238). O anglosakų žolininkai įkastajam duodavo sukramtyti augalo šaknį užgeriant vynu (Arsdall 2010: 219).

Apibendrinus turimas žinias galima teigti, kad keletas augalų nuo seno buvo naudojami gydymui nuo nuodingos gyvatės įkandimo. Norint

suprasti, kaip gyvatžolės veikia, reikia žinoti angies nuodų poveikį. Remiantis mediciniais duomenimis, nuodai veikia kraują ir kraujagysles (Bulsienė 2006: 69). Nuoduose esantys fermentai ardo raudonuosius kraujo kūnelius eritrocitus, kurie perneša deguonį. Todėl, įkandus gyvatei, ima svaigti galva, pykina, sutrinka širdies ritmas. Labai svarbu napanikuoti ir nusiraminti. Šiam atvejui padeda vaistinė notra, kuri ramina, mažina įtampą ir skausmą. Įkandimo vieta parausta, tinsta, aplink ją nekreša kraujas (tad nuodai greitai išplinta po organizmą), kaip minėta, su angies seilėmis gali patekti į kraują ir stabligės sukėlėjų, todėl senovėje gydymui būdavo pasitelkiamas gyslotis. Ši vaistažolė skatina kraujo krešėjimą, mažina uždegimą, neleidžia kilti infekcijai. Panašų poveikį turi ir vienalapė driežlielė, paprastasis ežeinis bei sutraukiamąjį poveikį turinti rūgtis gyvatžolė. Dėl tolesnio nuodų poveikio gali susidaryti trombai, tad naudinga ir pelkinė vingiorykštė, kuri ne tik skystina kraują, bet ir puikiai atstoja sintetinį aspiriną.

Laikui bėgant gyvačių žolynai buvo pamiršti, gydymą vaistažolėmis pamažu išstūmė cheminiai preparatai. Nedaugelis beprisimena, kokių

Pelkinė vingiorykštė dėl turimų vaistinių savybių palengvina angies nuodų sukeltus simptomus. K. Obelevičiaus nuotrauka

Paprastojo ežeinio stiebas nusėtas mažais taškeliiais, primenančiais gyvatės dantų paliktas žymes. Bobo Gibonso (Bob Gibbons) nuotrauka (šaltinis: www.fineartamerica.com)

augalų ieškoti gamtoje įkandus angiai. Tačiau žinias apie šimtmečiais naudojamus vaistinius augalus, gelbėjusius nuo nuodų, išsaugojo mūsų tautosaka. Tik šios žinios, deja, nėra tokios detalios, kaip norėtūsi, jas reikia gebėti iššifruoti ir palyginti su liaudies medicinos duomenimis.

ŠALTINIAI

LTR – Lietuvių tautosakos rankraštynas. Naudota prieiga per Integruotą lietuvių kalbos ir raštijos išteklių informacinę sistemą (2015–2019). Prieiga per internetą: www.rastija.lt [Žiūrėta 2020 m. balandžio 19 d.]

LITERATŪRA

- Arsdall 2010 = Anne Van Arsdall. *Medieval Herbal Remedies: The Old English Herbarium And Anglo-Saxon Medicine*. New York and London: Routledge.
- Barton, Castle 1838 = Benjamin Barton, Thomas Castle. *The British Flora Medica: Or History of the Medical Plants of Great Britain*. London: Bohn.
- Birzinas 1939 = J. Birzinas. *Gydantieji augalai*. Kaunas: Uola.
- Bulsienė 2006 = Irina Bulsienė. Įkando gyvatė. Ką daryti? Iš: *Farmacija ir laikas*, Nr. 6, p. 69–70.
- Čilvinaitė 1937 = Marijona Čilvinaitė. „Perkūno kolka“ ir kiti gydymo būdai. Iš: *Gimtasai kraštas*, Nr. 13. Šiauliai: Šiaulių kraštotyros draugija, p. 84–85.

- Dainauskas 1993 = Jonas Dainauskas. Vaistažolės senojoje Lietuvoje. Iš: *Draugas*, Nr. 80, balandžio 28, p. 4.
- Jankevičienė 1987 = Ramunėlė Jankevičienė. *Vasarą žydintys augalai*. Vilnius: Mokslas.
- Jatul-Jatulevičius 1923 = Povilas Jatul-Jatulevičius. Augmenys kaip vaistai. Iš: *Želmenija*, Nr. 2. Boston, Mass, p. 135.
- Lietuvių tautosaka 1967 = *Lietuvių tautosaka: pasakos, sakmės, pasakojimai, oracijos*, t. 4. Medžiagą paruošė L. Sauka, A. Seselskytė, N. Vėlius, K. Viščinis. Vilnius: Mintis.
- Matulionis 1906 = Povilas Matulionis. *Žolynas. Lietuvos augalų žodynas ir augalų taisyklės*, II d. Vilnius: M. Kuktos spaustuvė.
- Richardson 2017 = Rosamond Richardson. *Britain's Wild Flowers: A Treasury Of Traditions, Superstitions, Remedies And Literature*. London: National Trust Books.

SNAKE GRASSES: TRADITIONAL HERBS TO COUNTER SNAKEBITES

Aurelija NIKITENKO

In Lithuanian folklore, herbs used for treating a snake bite are referred to as generic words: serpent grass, green snake herb, worm grass, etc. These plants usually stand out in the form of their roots: they may be similar to a snake or very short and thick because it has been “bitten off”. Many plants had such roots, but only a few have medicinal properties. These plants (Lat. *Ophioglossum vulgatum*, *Plantago major* and *Plantago lanceolata*, *Stachys officinalis*, *Polygonum bistorta*, *Filipendula ulmaria*, *Echium vulgare*) are identified on the basis of more general knowledge of traditional medicine in Lithuania and Europe.

KARAJ TOJU

APIE KARAIMŲ VESTUVES

Lietuvos karaimų vestuvių įtraukimas į mūsų šalies Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą pasakino pažvelgti į šią tradiciją įdėmiau. Antrajame šių metų žurnalo numeryje jau skelbėme gana išsamų Lietuvos karaimų vestuvių tradicijų aprašymą. O šį kartą kalbamės apie tradicijos tęstinumą, patirtus sovietmečio ir globalizacijos iššūkius, prisimename karaimų dvasininko Simono Firkovičiaus indėlį saugant karaimų kultūrą ir tikėjimą XX a. Mūsų pašnekovė – Lietuvos karaimų kultūros bendrijos pirmininkė dr. Karina FIRKAVIČIŪTĖ. Kalbino Lina Leparskienė.

- *Smalsu, kodėl karaimų bendruomenė nutarė Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadui teikti paraišką, pristatančią būtent vestuvių tradicijas? Akivaizdu, jog tai, ko gero, įspūdingiausias karaimų etninės kultūros reiškinys. Vis dėlto dėl objektyvių demografinių priežasčių karaimų vestuvės vyksta itin retai, o per XX a. jų papročiai turbūt patyrė įvairių metamorfozių?*

Lietuvos karaimų vestuvės yra išraiškingiausia ir geriausiai tradicinį turinį išlaikiusi mūsų tautos šeimos šventė, kurios apeigos šiandien atliekamos taip pat dėmesingai, kaip tai buvo daroma prieš šimtą metų. Galimybė apie šventės papročius papasakoti platesniam visuomenės ratui ir įpinti šį retą, bet gyvybingą ir aktualų reiškinį į bendrą Lietuvos kultūros lauką tapo paskata rašyti minėtąją paraišką dėl vestuvių tradicijos įtraukimo į šalies nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą. Iš tiesų, bendruomenės narių skaičius nedidėja, mažėja ir besituokiančių karaimų porų. Paskutinės vestuvės vyko 2016 m., o iki tol – 2005, 2000 (dvejų), 1996 m. Gal nuskambės paradoksaliai, tačiau įvykio retumas suteikia jam karaimų kultūroje dar daugiau reikšmės. Šiais laikais karaimų vestuvės yra kur kas daugiau nei liaudiškas paprotys ar religinis ritualas, nes kiekviena dviejų žmonių šventė tampa visos bendruomenės ir sykiu visos mūsų nedidelės tautos įvykiu. Neatsitiktinai į 2016 m. vykusias vestuves susirinko nepaprastai daug svečių, ne tik poros giminaičiai. Karaimai atvažiavo vedini gilaus vidinio troškimo bent netiesiogiai dalyvauti rituale ir per jį išgyventi tradicijos kartotę, patvirtinančią jų vidinį emocinį bendrumą su visais susirinkusiais. Tai buvo labai ryški karaimų etninio bendrumo jausmo demonstracija.

Karaimų inteligentija, mokytojai, dvasininkai daugelį šimtmečių rūpinosi bendruomenės išlikimu: mokė religijos, kalbos, dorovės, pagarbos vyresniesiems, lojalumo šaliai, kurioje gyvena, ir jos gyventojams, t. y. savo kaimynams. Jeigu

mūsų protėviams nebūtų rūpėjęs bendruomenės kultūrinio savitumo išsaugojimas, vargu ar šiaudien galėtume kalbėti apie karaimų tautą. Tačiau reikia pripažinti, kad svarbiausia institucija, dėl kurios karaimų papročiai ir tapatybė išliko, yra karaimų šeima. 1997 m., švenčiant karaimų persikėlimo į Lietuvą 600-ąsias metines, buvo atlikti statistiniai tyrimai, kurių metu apklausta 280 Lietuvoje ir 126 Lenkijoje gyvenantys karaimai. Paaiškėjo, kad net 90 proc. respondentų nurodė, jog svarbiausia jų gyvenimo vertybė yra šeima (Karaimi 2003: 82–83). Tai dar vienas argumentas teikti sąvadui būtent vestuvių tradiciją.

Tikiu, kad į šį sąvadą ilgainiui bus įtraukta ir daugiau Lietuvos karaimų gyvosios kultūros reiškiniių. Kultūrinis Lietuvos karaimų paveldas yra išties turtingas. Kas žino, gal sulauksime ir didesnio UNESCO susidomėjimo.

Kalbėdami apie būtent Lietuvos karaimų vestuvių papročius tarsi pabrėžiame jų geografinį unikalumą. Kuo Lietuvos karaimų vestuvės skiriasi nuo Lenkijos ar Krymo karaimų vestuvių?

Kaip žinia, Lietuvos, Lenkijos, Ukrainos, Rusijos karaimų bendruomenės giminingos, priklauso tai pačiai etninei ir kalbinei grupei. Todėl papročiai šiose bendruomenėse yra panašūs, nors ir turintys lokalių savitumų. Visgi karaimų vestuvių tradicinių apeigų dabar yra laikomasi tik Lietuvos teritorijoje. Iki Antrojo pasaulinio karo panašaus modelio apeigos buvo žinomos ir kitoms karaimų bendruomenėms buvusiose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorijose (Vakarų Ukrainoje, Lenkijoje), o Krymo karaimų apeigos skyrėsi – yra išlikę kitokių jų aprašymų (Бейм 1911: 72–81).

Lietuvos ir Lenkijos karaimai iš esmės yra ta pati bendruomenė, tik atskirta valstybių sienomis. Per paskutinius dešimtmečius susiklostė nerašytas paprotys „tikras“ karaimiškas vestuves rengti Trakuose, net jei vienas iš besituokiančiųjų

Trakų karaimų bendruomenė Keneso kieme, fone matyti mokykla (*midraš*). XX a. 3 deš. Autorius nežinomas. Iš Trakų istorinio nacionalinio parko direktijos archyvo

yra Lenkijos karaimas. Trakuose yra Kenesa, didžiausia bendruomenės koncentracija, ir yra daugiau asmenų, galinčių atlikti reikiamus ritualus.

Aprašant į Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą įtrauktų karaimų vestuvių papročius buvo remiamasi etnografinė medžiaga. Kas ir kada ją rinko? Ar karaimų šeimos papročiai yra akademiškai tyrinėti?

Karaimų vestuvės gyvuoja kaip apeigos, kurių tvarka, eiga, ritualai ir papročiai buvo perduodami iš kartos į kartą. Jos nėra plačiai tyrinėtos, bet aprašytos įvairių dvasininkų, mokslininkų, kraštotyrininkų. Pirmieji vestuvių religinių apeigų ir papročių aprašymai buvo paskelbti XIX a. pabaigoje Lietuvos karaimų maldyne, sudarytame Trakų vyresniojo dvasininko Felikso Maleckio (1854–1928) ir lenkų tiurkologo, profesoriaus Tadeušo Kovalskio (1889–1948) straipsnyje „Apeiginės dainos Trakų karaimų dialektu“ (Kowalski. 1925: 216–254). Abu autoriai nurodo, kad jų pateikti papročiai yra mažiausiai 50–100 metų senumo, bet kai kurios užuominos jų nagrinėtuose rašytiniuose šaltiniuose leidžia kelti prielaidą, kad šie aprašymai buvo nukopijuoti iš dar ankstesnių rankraščių.

Visą karaimų vestuvių apeigų eigą ir tvarką (sužadėtuves ir jungtuves) karaimų kalba 1999

m. aprašė Lietuvos karaimų religinės bendruomenės pirmininkas ir vyresnysis dvasininkas Mykolas Firkovičius (1924–2000) savo knygos „Karaj Dińliliarniń Jalbarmach Jergialiari“ (liet. „Karaimų maldos“) 2-ajame tome. Remdamasis šiuo tekstu, 2011 m. vyriausias dvasininkas Markas Lavrinovičius (1938–2011) knygoje „Avaldan Kieliagisinia“ (liet. „Iš praeities į ateitį“) publikavo vestuvių aprašymą rusų kalba. Etnografiniai Lietuvos karaimų vestuvių aprašymai taip pat buvo ne kartą skelbiami publikacijose lietuvių ir lenkų kalbomis¹.

Kiekviena tradicija svarbi tol, kol ji gyva, o kiekviena gyva tradicija kinta. Vis dėlto sovietmetis dirbtinai skatino kaitą, ypač pakenkta dvasinei kultūrai, religijai. Tam tikra slapta šventove tuo metu tapo vyresniojo dvasininko Simono Firkovičiaus (1897–1982) namai, kur jis tarsis pogrindyje tuokdavo karaimų poras.

Sovietmetis ne tiek skatino kaitą, kiek niveliavo pamatines moralines normas ir jų religinę išraišką. Bet koks sąsajų su religija turėjęs elgesys privalėjo būti ištrintas iš žmonių gyvenimų ir sąmonės. Net jei religija formaliai nebuvo uždrausta, o Trakų

1 Žr.: Traczyk 1987; Kobeckaitė 1997: 94–97; Firkavičiūtė 2016: 97–155; Zakarevičiūtė 2017 ir kt.

Trakų karaimų bendruomenė kenesos kieme, fone matyti mokykla (*midraš*). XX a. 3 deš. Autorius nežinomas. Iš Trakų istorinio nacionalinio parko direktijos archyvo

kenesa sovietmečiu išliko vienintelė visoje Europoje veikianti karaimų šventovė, realybė buvo iš esmės kita. Jei tik kas būtų pamėginęs surengti kenesoje pamaldas ir jose dalyvauti, greičiausiai būtų pašalintas iš mokslo įstaigos ar darbo, o gal išvežtas į tolimus kraštus. Žmonės tikrai bijojo, tad liko du keliai – prisitaikyti arba perkelti religinį gyvenimą ar „įtartinas“ tradicijas į savotišką pogrindį. Bendruomenės gyvenime abi alternatyvos rado savo vietą...

Vyriausiasis dvasininkas S. Firkovičius, stengdamasis kiek įmanoma išlaikyti religinius ritualus, ne vieną šeimą kurti nutarusią porą slapta sutuokė savo namuose. Jis, beje, buvo vienintelis oficialus to meto karaimų dvasininkas Europoje, iki pat mirties neatsisakęs savo bažnytinių pareigų. Būtent S. Firkovičiaus pastangomis daugelis karaimiškų papročių ir kultūros dėmenų išliko iki šių dienų. Jis tvirtai laikėsi tradicinės dvasinės kultūros linijos, kiek galėdamas nesileido į kompromisus.

Savo esme vestuvių tradicija per amžius nekito. Dėl teisinio tikslumo svarbu pažymėti, kad į Lietuvą atėjus sovietų valdžiai, karaimų bendruomenės (kaip ir kitų religinių bendruomenių) metrikacinių įrašų registras nebeteko juridinės galios, šias funkcijas perėmė valstybė. Todėl ir santuokos sutartis, pasirašoma sužadėtuvių metu, nebeteko savo juridinio statuso. Tačiau nepaisant

to, ji visada tebebuvo pasirašoma (sovietiniais laikais – slapta) ir išliko kaip svarbus simbolinis dokumentas, kurį pagal tradiciją saugo žmona. Pastaraisiais dešimtmečiais, gražinus religinėms bendruomenėms juridinę religinės santuokos registravimo galią, administracinis santuokos įregistravimas išlieka valstybės žinioje.

S. Firkovičius nugyveno ilgą gyvenimą; Trakų senamiestyje atminimo lentelė pažymėtas jo namas, jo vardu pavadintas skveras prie pirmojo tilto į Salos pilį. Iš savo pokalbininkų Trakuose esu girdėjusi atsiliepimų, kad viešnage pas S. Firkovičių visuomet palikdavusi neišdildomą įspūdį...

Simonas Firkovičius iš tiesų buvo neeilinė asmenybė. Jis nepaprastai daug padarė karaimų tautai, jos istorijai ir religijai – kelios eilutės nenusakys visos jo darbų apimties. Dabar svarbu kurti ir puoselėti S. Firkovičiaus gyvenimo ir veiklos atminties ženklus. Būtina paminėti, kad 2015 m. išleista jo kūrybos knyga „Bir kiuń ędi...“ (lie. „Buvo tokia diena...“) (Firkovičius 2015: 351), kurioje matyti visas kūrybos spektras: eilėraščiai, poemos, nedidelės pjesės, vertimai. Tai išversta ir į lietuvių kalbą (jis rašė karaimiškai), knygoje taip pat paskelbti keli straipsniai, žmonių prisiminimai apie S. Firkovičių.

Trakų karaimų vyresnysis dvasininkas Simonas Firkovičius (1897–1982) Trakų kenesoje. XX a. 3 deš. Autorius nežinomas. Iš Lenkijos nacionalinio skaitmeninio archyvo.

Tikiu, kad susitikimai su šia neeiline asmenybe palikdavo žmonėms įspūdį. Jis buvo tvirtas ir charizmatiškas žmogus. Kaip prisimena vienas iš jo anūkų Romualdas Kozyrovičius, „visi, kas jį pažinojo, iki šiol mini geru žodžiu. Jis nepraeidavo pro šalį žmogaus neužkalbinęs, nepaklausęs, kaip jam sekasi, kaip gyvena jo šeima. Visada palinkėdavo Dievo palaimos ir sveikatos“ (Firkovičius 2015: 312). Pacituosiu ir savo mamos Halinos Kobeckaitės prisiminimų: „Jis buvo ne šiaip dėdė, jis buvo ypatingas Dėdė. Ir mes visada jo truputį bijodavome. Bendraujant su juo reikėdavo laikytis tam tikrų taisyklių, pavyzdžiui, niekada be leidimo nebuvo galima įeiti į jo kabinetą ir į tą namo dalį, kuri buvo vadinama kanceliarija. O kartais labai knietėdavo ten patekti, nes ten buvo dvi didelės labai gražių drugelių kolekcijos, elegantiški šviesiai gelsvo medžio baldai, kabėjo karaimų herbas ir Vytauto Didžiojo portretas, mažesniame kabinete už rašomojo stalo stovėjo knygų spinta, o ant stalo nuo seniausių laikų gulėjo žąsies plunksna ir stiklinis varpelis. <...> Iš savo kanceliarijos, pro specialų atskirą išėjimą

tiesiai į gatvę, dėdė eidavo į pamaldas, apsirengęs dvasininko sutana. Pro tą įėjimą buvo priimami ir įvairūs garbingi svečiai, kurių niekada netrūko, – tai liudija storoka dabar archyve saugoma svečių knyga“ (Firkovičius 2015: 305–306).

Dar sugrįžkime prie vestuvių papročių kaitos ir tęstinumo aptarimo...

XVI a. Konstantinopolyje gyvenęs karaimų teologas, dvasininkas Elijahus Bašijačis viename seniausių istorinių traktatų apie karaimus² rašė, kad kiekvienoje bendruomenėje vestuvių apeigos gali būti kiek skirtingos. Bėgant laikui keičiasi ir bendruomenė, ir jos poreikiai, o tai daro įtaką ir tradicijų raidai. Antai XX a. pradžioje sužadėtuves (kai pasirašomas teisinis santuokos dokumentas) ir jungtvių ceremonija (santuokos religinis palaiminimas) dažniausiai vykdavo ne tą pačią dieną. Tai aprašyta ir karaimų poezijoje (pvz., Michailo Tinfovičiaus eil. „Tojčoch“ (1912–1974) („Vestuvės“), K. Firkovičiūtės pažodinis vertimas):

*Suklandy bojdach kyzny
Katynba alma any.
Da ki sioñmiagiej bu kliak,
Kyldylar tiež kieliašmiak.*

*Kliakliariñ tiugial' èt ti
Da juvgia kijov kiet' ti,
A kačan tojha bolma
Tutundu bitik jazma.*

*Ančach nie bu kylyndy?
Muna janhyj-de ašty.
Ajtyjyz bitik kajda,
Ol-me tas boldu jolda?*

„Patiko vaikinui mergina,
Jis nusprendė ją vesti.
O kad noras neišgaruotų,
Iš karto ir suruošė sužadėtuves.

Patenkino savo norus
Ir namo jaunas išvažiavo.
O kada vestuves kelti,
Žadėjo laiškelyje parašyti.

Bet kas gi nutiko?
Jau mėnuo praėjo.
Sakykit, kur gi laiškas?
Gal kelyje kur pradingo?“

2

„Adderet Eliyahu“ („Elijaus skraistė“).

Karaimų gatvė Trakuose. 1925 m. Tadeušo Kovalskio nuotrauka.
Iš Lenkijos karaimų sąjungos (*Związek Karaimów Polskich*) archyvo.

Anuomet ši tvarka buvo nulemta gyvenimo sąlygų ar ekonominių aplinkybių: gal, pavyzdžiui, per tą laiką jaunikis užsidirbs daugiau lėšų, o jaunoji spės padidinti kraitį. Tiesa, sužadėtuvių metu sudaryta sutartis juridškai iš karto įsigaliodavo, tad jei pora persigalvodavo, turėdavo prašyti skyrybų. Šiais laikais visos vestuvių apeigų dalys atliekamos tą pačią dieną viena po kitos. Taip pat anksčiau buvo svarbu sužadėtuvių metu pasirašomoje vestuvių sutartyje itin detaliai išvardyti jaunosios kraitį – pasikeitus ekonominiams ir socialiniams visuomenės santykiams, nuo XX a. pradžios, kraitis šioje sutartyje nėra vardijamas.

Tradiciškai prieš pat sužadėtuves bendruomenės moterys vesdavo jaunąją, o vyrai – jaunąjį į pirtį. Dabar šio veiksmo sužadėtuvių rituale nebėra. Prieš sužadėtuves būdavo rengiamas mergvakaris (dalyvaudavo visas jaunimas, ne vien merginos), kurio privalomas patiekalas būdavo šutinti žirniai (neiškliko tokio patiekalo paaiškinimo). Dabar mergvakaris ir bernvakaris (su žirniais ar be jų) rengiami tik jauniems pageidaujant. Į šiuolaikines vestuves įterpiamas dar vienas naujas elementas, greičiausiai pasiskolintas iš kaimyninių tautų, – inscenizuotas jaunosios „pagrobimas“, prašant iš jaunojo išpirkos.

Vedybinė sutartis man asmeniškai yra vienas įdomiausių karaimų vestuvių elementų. Tai rašytinis vedybų liudijimas ir kartu istorinis šaltinis, kuriame galime matyti, kaip per ilgus amžius keitėsi bendruomenės gyvenimas, žmonių santykiai. Minėjote, kad dabar ši sutartis tik simbolinė.

Iki XX a. pradžios vedybinė sutartis buvo juridinis dokumentas, įteisindavęs sudarytą santuoką ir abiejų šalių moralinius ir turtinius įsipareigojimus. Todėl dokumente svarbus buvo jaunosios kraičio aprašymas, jaunojo jos tėvams duodama išpirka. Neišpildžius šių įsipareigojimų santuoka neįsigaliodavo. Sutartyje būdavo nurodomos ir sutuoktinių pareigos, grindžiamos abipuse pagarba ir rūpinimusi vienas kitu. Kaip minėta, tokį pasirašytą ir jungtuvėse palaimintą dokumentą iki pat mirties saugo žmona, prietarai neleidžia jo atsiversti vyrui esant gyvam. Mirus žmonai vedybinė sutartis paprastai dedama jai į karstą. Dėl pačių įvairiausių priežasčių keletas tokių istorinių dokumentų yra išlikę bibliotekų archyvuose, stambiausiuose karaimikos rinkiniuose Rusijoje, Lietuvoje.

Dabar šie dokumentai vertintini kaip svarbūs šaltiniai ne tik teisės, bet ir duomenų apie praėjusių laikų buitį, madas, žmonių gyvenimo sąlygas, kultūrą, socialinius bendruomenės aspektus, šaltinis. Ne veltui vedybinės karaimų sutartys

Vienos iš paskutinių jungtvių kenesoje sovietmečiu. Trakai, 1950 m. Kairėje – vestuvinė eiseną. Dešinėje – jungtvių Trakų kenesoje ritualas. Iš Jevgenijos Kobeckajos asmeninio archyvo

sulaukia mokslininkų dėmesio. Jų pavyzdžiai ir keli apeigų elementai buvo aprašyti minėtame XVI a. Eljahaus Bašijačio veikalė. 1927 m. Simferopolio laikraštyje (Чепурин, Ельяшевич. 1927: 181–195) buvo publikuotos dvi karaimų vedybinės sutartys: viena 1730 m. sudaryta Panevėžyje, o kita – 1764 m. Eupatorijoje. Lietuvos karaimų vedybinėms sutartims dėmesio skyrė amerikiečių mokslininkas Jakobas Manas (Jacob Mann, 1888–1940) (Karaitica. 1931) bei vėlesni autoriai, tarp jų verta išskirti Helsinkio universiteto profesorių emeritą Tapanį Harviaineną (Harviainen 2007).

Šiais laikais sutarties pasirašymas tapo privaloma paprotinio ritualo dalimi. Sutartys gražiai iliustruojamos³, jas, kaip pridera, pasirašo visi (nepaisant amžiaus) sužadėtuovėse dalyvaujantys svečiai, kaip šios santuokos sudarymo liudytojai. Naujosiose vestuvinėse sutartyse apibūdinami ir

3 Dokumentą dailinti gali tą gerai sugebantį žmogus, jam nekeliami jokie ypatingi (pareigų ar statuso) reikalavimai. Jis turi daug meninės laisvės improvizuoti, bet svarbu, kad būtų laikomasi tradicijos apibrėžtų taisyklių taikyti tik augalinius ar geometrinius ornamentus.

giriama jaunieji, jų tėvai, išdėstomi moraliniai jaunųjų įsipareigojimai, rašomi palinkėjimai.

Na, o skyrybų pasitaikydavo, tačiau tai buvo itin retas reiškinys. Sprendimą išskirti porą galėjo priimti tik Religinės bendruomenės valdyba.

Senosios karaimų vedybinės sutartys taip detalai aprašo nuotakos kraitį, kad iš esmės galima atkurti konkretaus meto madą. Jūsų minėtame 1927 m. straipsnyje, lygindami Eupatorijoje ir Panevėžyje sudarytų sutarčių kraičio aprašymus, autoriai pastebi, kad mūsų krašto karaimų apranga artimesnė Europai, pažymima Ispanijos įtaka. O štai Mažosios Azijos, Damasko įtaka išvelgiama Krymo karaimų aprangoje. Nuotraukose iš pokariu vykusių tuoktvių Trakuose matyti, kad jaunieji apsirengę vakarietiškais rūbais. Dabar Lietuvos karaimai dažniausiai tuokiasi su nepriklausomybės metais atkurtu etniniu kostiumu.

Nieko nuostabaus, kad Lietuvos ir Krymo mados skiriasi. Tai iš tiesų yra du gan skirtingi kultūriniai centrai, tad „stiliaus“ skirtumai (karaimų bendruomenių kontekste) egzistavo visada ir

turbūt visose gyvenimo, visuomenės veiklos srityse, taip pat dainose, kalboje, ir, be abejo, tautinėje atributikoje. Yra kelios svarbiausios šiuos skirtumus nulėmusios priežastys: nevienoda bendruomenių turtingumas (Krymo karaimų bendruomenė buvo žymiai turtingesnė nei Lietuvos) bei, žinoma, kitos istorinių kultūrinių ir ekonominių ryšių kryptys (Kryme – su geografiškai artimesniu Rytų pasauliu, o Lietuvoje – su Vakarų Europa).

Daugiau įvairių argumentų galime rasti jau minėto suomių mokslininko T. Harviaineno straipsnyje. Tyrinėjęs nuotakos kraičio aprašymus keliose vedybinėse sutartyse, jis daro tokią išvadą:

„Akivaizdu, kad XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje Lietuvos karaimų, ypač jų moterų, mados ir materialinė kultūra krypo į Vakarus, bet nebūtinai į Ispaniją (jo manymu, 1927 m. mokslininkai klaidingai interpretavo terminiją, todėl akcentavo Ispaniją – K. F. past.). Šia prasme ryšiai su Krymo karaimais nebuvo svarbūs, ir Rusija nebediktavo madų, kuriomis Lietuvos karaimai norėtų sektis. Palyginamoji Europos kraičių sąrašų studija iš įvairių laikotarpių greičiausiai labai įtikinamai parodytų, kad ir praeityje religiniai ar etniniai ryšiai darė žymiai mažesnę poveikį nei mados kryptys tuo konkrečiu metu (Harviainen 2007: 82).

Kalbant apie tautinį kostiumą, reikėtų atkreipti dėmesį, kad Lietuvoje tokio tautinio karaimų kostiumo, kokį atpažįstame Krymo istoriniuose liudijimuose, matome nuotraukose ar Serajos Šapšalo kolekcijoje, nebuvo. Spėju, kad tai galėjo lemti pragmatinės priežastys – nebuvo nei kada jo nešioti (reikėjo dirbti žemę ir kitus ūkio darbus), nei už ką pasisiūti. Tačiau tautinis atgimimas (ne vien Lietuvoje, bet ir Kryme) atgaivino norą turėti tam tikrą tautinę, viešai atpažįstamą atributiką, ypač šventinėmis progomis ar viešuose pasirodymuose, kurių, Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, buvo itin gausu. Taip tautinis kostiumas tapo iškilmingu sceniniu karaimų rūbu. Tokiu rūbu kartais puošiasi ir vestuvių apeigų dalyviai (tik jaunieji ir palyda).

Atkurdami karaimų tautinį kostiumą Lietuvoje, domėjomės jo ypatybėmis, spalvomis, medžiagomis, siuvinėjimo ornamentika bei gan sudėtinga tradicine siuvinėjimo technika, atkreipėme dėmesį ir į esamus negausius karaimų ornamentikos detalių liudijimus, aprašymus.

Įdomu sužinoti, kokie yra religiniai jungtvių papročiai kenesoje? Ar yra priesaika?

Trakų kenesa – karaimų maldos namai. Apie 1930 m. Autorius nežinomas. Iš Trakų istorinio nacionalinio parko direktijos archyvo

Norėčiau atkreipti dėmesį, jog visos karaimų vestuvių apeigos yra gan vientisas darinys, kuriame persipina paprotiniai ir religiniai elementai⁴. Tad jau sužadėtuvių metu, prieš pasirašant vedybinę sutartį, vyksta priesaikos ritualas: jaunasis visų akivaizdoje, atsakydamas į liudininko klausimą, patvirtina savo laisva valia grindžiamą ketinimą imti į žmonas nuotaką ir prisiekia. Liudininkas jam paspaudžia ranką (ši dalis vadinasi *kol vat-mach*), o dvasininkas patvirtina šią priesaiką ir kviečia jaunuosius pasirašyti vedybinę sutartį. Jungtvių ceremonijoje jokių naujų priesaikų nebėra, tik patvirtinama ta pati.

Į kenesą įžengiama iš lėto, sklindant iškilmingai giesmei „Kiorriu kijovliarniń“ („Jaunųjų

4 Vestuvių tradicija susideda iš kelių dalių – susitarimo (*siožgia kojmach*), sužadėtuvių (*kieliašmiak*), jungtvių (*toj alhyšy*), vestuvių puotos (*toj ičkisi*). Aktyvūs vestuvių dalyviai yra jaunikis (*kijov*), nuotaka (*kieliń*), jų tėvai, dvasininkas, vyresnieji bendruomenės vyriškiai (*achskalalai*), svočios ir liudininkės (*jeńgialiar*), liudininkai vyrai (*vakil'liar*), piršlys (*ataman*), pamergės ir pabroliai (*igit'eliań*). Iš jų visų turbūt vienintelei svočiai yra keliamas reikalavimas būti neišsituokusiai.

Vestuvinė eiseną į kenesą. Trakai. 1950 m. Iš Jevgenijos Kobeckajos asmeninio archyvo.

gražumas“), kurią šventovėje solo gieda vaikinai. Procesijos priekyje du penkerių ar šešerių metų berniukai neša žvakes. Paskui juos, vedamas dviejų pamergių, žengia jaunasis, už jo, vedama dviejų pabrolių – jaunoji. Svočia ir atamanas eina greta. Pasibaigus giesmei, jaunieji prieina prie altoriaus ir sustoja greta vienas kito priešais dvasininką. Už jų vienas priešais kitą išsirikiuoja pabroliai ir pamergės.

Sugiedojęs kelias laiminimo maldas, dvasininkas perskaito per sužadėtuves pasirašytą vedybinę sutartį, taip patvirtindamas, kad santuoka teisėta, iš lėto sulanksto dokumentą, svočia įdeda į jo vidų sidabrinę (arba auksinę) monetą ir priima dokumentą. Kaip minėjau, norėdama, kad santuoka neiširtų, žmona (pagal tradiciją sauganti vedybinę sutartį), niekada jo neišlanksto.

Perskaitęs sutartį, dvasininkas užmauna būsimiems sutuoktiniams vestuvinius žiedus, palaimina vyną, kurį jaunieji turi išgerti, barsto jų galvas pelenais ir laimina jaunikį, nuotaką ir visą bendruomenę. Pasibaigus jungtusių ceremonijai, visi stebi, kaip pora pasuka nuo altoriaus išėjimo link: mat tas, kuris pasuks savo pusėn, būsiąs šeimoje svarbiausias. Išėję iš kenesos, jaunieji priima sveikinimus.

Visi kenesoje ištariami palaiminimai (karaimų kalba) yra giedami, jų tekstai ir melodija yra nepaprastai išraiškingi. Tai autoriniai tekstai arba ištraukos iš Biblijos. Kaip pavyzdį galima paminėti dvasininko melodingai skaitomą palaiminimo giesmę jauniesiems „Tabuvču katyn“ (liet. „Tas, kas randa moterį“). Tai Patarlių knygos 31-ojo skyriaus ištrauka. Ji skaitoma ir krikščionių tuoktuvėse:

*Tabuvču katyn tabadyr jachšyny,
Da čyharyp aladyr kliak Tieńridiań.
Tuvušlu katyn kim tabalyr,
Da baharach džiuwhierliardiań jaly anyn.
Ušanadyr anar ūriagi ėriniń
Da malha-de ėksik bolmyjdyr.
Tioliejdir anar jachšyny da jamanny tiuviul'
Bar tirlik kiuńliarińdia.*

*Randantis moterį, randa gėrį
Ir gauna Viešpaties malonę.
Koks retas radinys sumani žmona,
brangesnė už perlus yra jos vertė!
Savo širdį jai patiki jos vyras,
ir turi tikrą lobį.
Ji gerumu atsilygina, o ne piktumu,
per visas savo gyvenimo dienas.*

Ar Lietuvai atgavus nepriklausomybę religinė vestuvių ritualo dalis atgavo savo gilią prasmę? Šis klausimas turbūt susijęs su platesniu reiškiniu – religijos traukimusi iš šiuolaikinių žmonių gyvenimo.

Religiniai jausmai šiandien suvokiami kaip privatus pasirinkimas ir asmeninio gyvenimo dalis. Globalizuotas pasaulis yra nepaprastai patrauklus, tad žmogaus asmeninis pasaulis nebegali tilpti į kokios nors vienos tradicijos rėmus. Tad nieks nebegali tiesiog atverti religinio matmens žmogaus gyvenime arba jį įsakmiai įdiegti. Vidinis supratimas, kas yra tikėjimas, kuo jis yra svarbus, įgyjamas pamažu, dažniausiai individualiai ir jau turbūt antroje gyvenimo pusėje. Karaimai šiuo atžvilgiu niekuo nesiskiria nuo kitų Lietuvoje gyvenančių tautų.

Vis dėlto manyčiau, kad Lietuvos karaimų bendruomenėje religinis matmuo yra gan giliai įsišaknijęs, kaip tradicija, kuria sekama. Nepaisant to, kad gal ne visada ir ne visur esama religinio „gylis“, religijos tradicija yra gyva, ir jai tebegalioja svarbusis kartotės principas.

Ar yra žinoma, kokie vestuvių religiniai ir paprotiniai ritualai gali būti kildinami iš kitų kultūrų, o kurie galbūt yra susiformavę išskirtinai Lietuvoje?

Tokio pobūdžio tyrimai dar nebuvo atlikti. Manau, kad nėra paprasta nustatyti papročio ar jo elemento judėjimą tarp kultūrų. Didesnė dalis karaimų vestuvių apeigų papročių bendrąja prasme yra rytietiškai, pavyzdžiui, griežtas vyrų ir moterų vaidmenų atskyrimas (pabrėžiamas išskirtinis vyro vaidmuo šeimoje, kiekvienos apeigos vyksta atskirai vyrų ir moterų grupėmis), vedybinių sutarčių meninis apipavidalinimas, apsiribojantis geometriniais ar augaliniais ornamentais, būtinas galvos apdangalas ir pan.

Esu girdėjusi karaimų pasakojimų, kad per Nuodėmių atleidimo dieną vaikai eidavo prašyti atleidimo pas vyresnius. Tokia išpažinties forma rodo, kokią svarbų statusą karaimų bendruomenėje turi senoliai. Sužadėtuvių metu senolių dalyvavimas taip pat itin reikšmingas.

Vyresniųjų dalyvavimas vestuvėse yra ne tik svarbus, bet ir būtinas. *Achskalai* (liet. baltabarzdžiai) per sužadėtuves susodinami garbingoje vietoje, ir kartu su dvasininku veda visas apeigas, nusakydami, kas ir kada turi vykti. Jie taip pat atlieka tam tikrą apeiginių veikslių dalį: raiko vestuvinį pyragą, padeda pasirašant vedybinę sutartį, gieda religines giesmes, išsako gyvenimiškus

pamokymus jauniems. Beje, pagarba vyresniems yra taip pat rytietiškų papročių dalis.

Kitai vyresniųjų kategorijai priklauso jaunųjų tėvai. Per sužadėtuves kiekvienas iš jaunųjų dėkoja savo ir būsimojo sutuoktinio tėvams bei prašo jų palaiminimo.

Jūsų minima *Bošatlych* (liet. Nuodėmių atleidimo) šventė yra religinė karaimų šventė, paprastai vykstanti ankstyvą rudenį. Pagal karaimų tikėjimą, dvasininkas neturi įgaliojimo atleisti nuodėmių, nes tai tik Viešpaties galioje, tad *Bošatlych* pasninkaujama, meldžiamasi, kiekvienas asmeniškai savo maldose prašo Viešpaties atleidimo. Tai savotiški karaimų atlidai. Dvasininkas prašo bendruomenės atleidimo. Pagal paprotį, šios šventės išvakarėse šeimos nariai atsiprašo vieni kitų, o vaikai prašo atleidimo tėvų bei kitų šeimos vyresniųjų. Taip yra ir dabar, ši tradicija tebėra gyva.

Santuokos papročiuose, giesmių žodžiuose, santuokos dokumentuose turbūt yra nemažai kultūrinių kodų apie idealų moters ir vyro vaidmenį santuokoje, dorovę.

Visos Lietuvos karaimų vestuvių apeiginės dalys ir atskiri jų dėmenys yra simboliški ir reikšmingi, todėl jų negalima praleisti ar į juos neatsižvelgti. Įvairiais apeiginiais veiksmais rūpinamasi jaunos šeimos ateitimi, jie turi apsaugoti jaunuosius nuo pikto linkinčių bei nesėkmių.

Vestuvės atspindi įprastus vyro ir moters santykius šeimoje. Per amžius susiklosčiusi karaimų šeimos struktūra buvo patriarchalinė, šeimos galva – vyras. Beveik iki pat XX a. vidurio santuokos dažniausiai būdavo sudaromos vadovaujantis turtais kriterijais (su retomis išimtimis), o moters vaidmuo šeimoje būdavo apibrėžtas paprotinių taisyklių. Įdomu, kad sužadėtuvių metu tik vyro klausama apie laisva valia sudaromą šeimą. O moters vietą ir pareigas šeimoje parodo kad ir ši patarlė: „Ne ta žmona, kuri, smuikui užgrojus, šokti puola, o ta, kuri namų ruošą išmano.“ Vedybinę sutartį po santuokos saugo moteris, nes ji vertinama kaip šeimos židinio saugotoja. Merginoms jų vaidmuo šeimoje, darbštumas, kuklumas buvo diejami nuo pat mažens. Būtent tokią moralę propaguoja ir senas eilėraštis „Ei, ei mergele...“ iš XVII a. Anot nežinomo jo autoriaus, tik kukli ir darbšti mergina verta pagarbos ir meilės: „kuklią, tylią pripažinę deramai, atsilieps pagiriami; <...> visada namai, darbai bus brangūs, ne spoksojimas pro langus...“ Šitoks merginos įvaizdis, nepaisant socialinių pokyčių ir modernėjančios visuomenės, karaimų pašamonėje glūdi iki šiol. Senųjų vestuvių apeigų saugojimas suponuoja bent simbolinę jo tąsą.

Akimirka iš pirmųjų karaimų vestuvių atkurtoje Lietuvos Respublikoje. Sužadėtuvių dalis – simbolinis jaunosios plaukų šukavimas. Trakai. 1990 m. Adamo Dubinski nuotrauka.

Daug dėmesio doroviniams (ypač merginos) elgesio aspektams, jos pareigoms ir padėčiai mergystėje bei santuokoje skiriama vestuvinėje raudoje „Muzhul kielin“ („Nuliūdusi nuotaka“). Tai jaunosios rauda, kurią pagal paprotį sužadėtuovėse gieda jaunas vaikinai. Jam gali pritarti smuikas ar triūba, bet iš esmės tai vienbalsė daina. Joje apdainuojamas mergystės grožis, džiaugsmas būti tėvų namuose, jų globoje, su draugėmis. Sykiu išreiškiamas skausmas, kad dabar šiuos namus reikia palikti ir eiti į nežinią, pas vyrą. Mergina nuogaustauja, kodėl ji turi sukti kitu keliu ir klausia išminčių bei artimųjų patarimo. Jų atsakymas kartu yra ir Dievo žodis – kad toks likimas jai buvo sumanytas Viešpaties, ir jo valiai reikia paklusti.

Šiais laikais susiduriama su dar vienu rimtu iššūkiu – mišriomis santuokomis. Ar tuokiantis karaimų tautybės žmogui su kitataučiu viskas vyksta taip pat? Ar patys jaunieji renkasi, ką daryti, o ko ne, ar vis dėlto lemiamą žodį taria šeimos ir bendruomenės vyresnieji?

Iš tiesų, mišrios santuokos yra gana keblus fenomenas. Jei norima sukurti mišrią santuoką, vestuvių negalima atšokti pagal karaimų papročius dėl labai rimtos priežasties, kad į karaimų tikėjimą,

kaip teigia religinė taisyklė, žmogaus „priimti“ negalima, jis turi būti gimęs karaimų šeimoje. Lietuvoje tai svarbu ir tautine prasme.

Mišrių santuokų Lietuvoje ypač pagausėjo nuo XX a. vidurio, kai sovietinė ideologija visokeriopa neigė tautinį savitumą. Bet dar 1935 m. gydytojas, visuomenininkas Konstantinas Lopato (Konstanty Lopatto, 1896–1974) savo straipsnyje įspėjo apie neigiamas mišrių santuokų pasekmes. Pavyzdžiui, iki sovietmečio, norint sudaryti mišrią santuoką, reikėjo atsisakyti karaimų tikėjimo. Tokių atvejų yra buvę, ir tai darė poveikį visai šeimai: antai vienas karaimų dvasininkas, dukrai ištekėjus už kitatikio, turėjo atsisakyti dvasininko pareigų. Po 1940 m., Lietuvoje įsigaliojus naujai sovietinei „internacionalizmo“ ideologijai, religinio barjero nebeliko, todėl mišrių santuokų padaugėjo.

Šiandien karaimų šeimos ir apskritai šeimos idėja išgyvena sunkių išmėginimų laikotarpį. Pirmia, dėl negausių šeimų karaimų bendruomenė mažėja, todėl galimybių rasti tinkamą karaimų kilmės gyvenimo partnerį (jis turi būti ne giminaitis) yra labai nedaug, net jei žvalgomasi Lenkijos, Rusijos ar Ukrainos bendruomenėse. Antra, modernusis pasaulis suteikia jaunuomenei

Akimirka iš pirmųjų karaimų vestuvių atkurtoje Lietuvos Respublikoje. Trakai, 1990 m.
Vestuvių eiseną į kenesą. Adamo Dubinski nuotrauka

sąlygas gyventi kartu oficialiai nekuriant šeimos. Net jei visiems smagu stebėti gražias vestuvių apeigas, ne visi yra linkę jas kelti (ne tiek dėl apeigų, kiek dėl skeptiško požiūrio į santuoką apskritai).

O jei mišrią santuoką sudariusi šeima nori, kad vaikai būtų karaimai, ar bendruomenei tai priimtina?

Šiame klausime slypi trys aspektai, kurie dažnai (sąmoningai ar ne) suplakami į vieną, o tai sukelia nesusipratimų. Pirmia, pagal amžius gyvuojančią tradiciją, dėl kurios karaimų tauta Lietuvoje ligi šiol išliko, karaimu tiek religine, tiek tautine prasme, yra gimstama karaimų šeimoje. Juo negalima tapti net vien religine prasme, nes religijos taisyklės neleidžia ko nors „priimti“ į karaimų tikėjimą. Tokie yra šimtmečių kanonai, kuriais galima piktintis, bet reiktų pirmiausia juos žinoti ir suprasti. Antra, šiandieninis pasaulis yra nepaprastai globalus, ir mišrių (civilinių) santuokų (karaimų su ne karaimais) yra gana nemažai. Šių šeimų vaikai aktyviai dalyvauja bendruomenės veikloje, visi džiaugiasi jų organizuojamais renginiais, niekas neklausia, kas pažymėta žmogaus pase, jokių specialių „tautinių“ ar „religinių“ apribojimų šiuo atveju nėra. Ir trečia, sąmoningas suvokimas, ką reiškia „noras būti karaimu“, iš karto palengvintų situaciją – nes jei kalbame apie aktyvų įsitraukimą į bendruomenės veiklą, pamaldų lankymą, socialinių ryšių bendruomenėje

palaikymą, šito niekas nedraudžia. Tai sveikintini pozityvūs dalykai, nepriklausantys nuo to, kokio tikėjimo ar kokios tautybės yra žmogus.

Galbūt ateityje bendruomenė svarstys galimybę leisti tuoktis pagal karaimų papročius ir mišrioms poroms, taip išplečiant vestuvių rengimo galimybes. Tačiau tai jau konceptualūs pokyčiai, susiję ne vien su apeigomis, bet ir su požiūriu į tai, kas yra karaimai. Tokios kultūrinės metamorfозės nevyksta staiga, reikia pasverti visas galimas pasekmes bendruomenei.

Vis dėlto reikia pastebėti, kad poreikis pažinti konkrečias tradicines vertybes nemažėja, be to, žmonės mąsto gana inertiškai – juo labiau visi kultūriškai panašėja, tuo labiau individai siekia išsiskirti, ir tautinis (ar religinis) išskirtinumas tampa labai patrauklūs. Karaimų tradicijomis domisi ne tik karaimų jaunimas, bet ir kitataučiai, taigi karaimų paveldas, taip pat ir Lietuvos karaimų vestuvių tradicija, jau tampa platesnio pažinimo sritimi. Šitaip interpretuojant globalizacijos įtaką, jai galima priskirti ir tam tikrų teigiamų bruožų.

Pokalbio pabaigai sudėtingesnius klausimus atidėkime ir prisiminkime maistą. Kaip žinia, karaimų moterys puikios kulinarės. Ar tai reiškia, kad kiekviena mokėtų iškepti, tarkim, vestuvių pyragą? Pagal karaimų tradicijas jie būna du – pailgas ir apvalus. Kodėl tokios formos?

Karaimų vestuvėms kepami apeiginiai pyragai: kielinlik (pailgas) ir kijovliuk (apvalus). Nuotraukos iš Ingridos Špakovskajos asmeninio archyvo.

Vestuvėms iš tiesų yra kepami du pyragai. Vienas jų *kielinlik*, pailgos formos, kepamas jaunosios pusėje. Juo, kartu su razinomis, saldainiais, riešutais ir medumi vaišinami sužadėtuvių ceremonijos dalyviai, kad jaunųjų gyvenimas būtų saldus. Antrasis pyragas *kijovliuk* yra apvalios formos ir kepamas jaunikio pusėje, valgomas puotos metu, po jungtusių. Neišlikę jokių pasakojimų ar spėjimų, kodėl tie pyragai yra būtent tokios formos. Abu pyragai yra mielinės tešlos, gražiai papuošiami iš tešlos padarytomis rožytėmis ar kitais ornamentais. Iškepti skanų, gražiai iškilusį pyragą ir išradingai jį papuošti – tai moterų meistrystės įrodymas. Teoriškai, gal ir kiekviena šeimnininkė būtų pajėgi tokį iškepti, tačiau bendruomenėje visada būdavo kelios, kurioms šie kepiniai pavykdavo geriausiai. Žinios apie Lietuvos karaimų vestuvių tradiciją, kaip ir įgūdžiai, visada buvo perduodamos iš kartos į kartą, per šeimą, pasakojant, rodant ir dalyvaujant vestuvių apeigose.

LITERATŪRA:

- Firkavičiūtė 2016 = K. Firkavičiūtė. *Žycie w pieśni karaimekiej*, Karaimska oficyna wydawnicza & Lietuvos muzikos ir teatro akademija.
- Firkovičius 2015 = Simonas Firkovičius. *Bir kiun ēdi... (Buvo tokia diena...)*. Sud. H. Kobeckaitė ir K. Firkavičiūtė. Vilnius. 351 p.
- Harviainen 2007 = Tapani Harviainen. Marriage contracts and items of dowry among the Karaims in Eastern Europe. Iš: *Studia Orientalia*; vol. 101.
- Karaimi 2003* = *Karaimi na Litwie i w Polsce*. Warszawa.
- Karaitica 1931 = *Texts and studies*, vol. II. Karaitica.
- Kobeckaitė 1997 = H. Kobeckaitė. Lietuvos karaimai. Vilnius.

Kowalski 1925 = Tadeusz Kowalski. Pieśni obrzędowe w narzeczu Karaimów z Trok. Iš: *Rocznik Orientalistyczny*, t. III. Nakładem Polskiego Towarzystwa Orientalistycznego z zasiłkiem Min. W. R. i O. P. oraz Ksy im. Mianowskiego, Lwów, 1927.

Traczyk 1987 = A. K. Traczyk. Obrzędowość i obyczaje u Karaimów. Iš: *Karaimi*. III Pieniężnieńskie Spotkania z Religiami, ed. A. Dubiński, E. Śliwka, 1987;

Zakarevičiūtė 2017 = J. Zakarevičiūtė. Karaimų vestuvių tradicijos. Iš: *Trakų žemė*, 2017-10-27.

Бейм 1911 = Соломон Бейм. Свадьба у караимов сто лет тому назад. Iš: *Караимская жизнь*, Кн. 7. Москва.

Чепурина, Ельяшевич 1927 = Полина Я. Чепурина, Бераха С. Ельяшевич. Караимские брачные договоры шетары. Iš: *Известия Таврического общества истории, археологии и этнографии*, 1 (58).

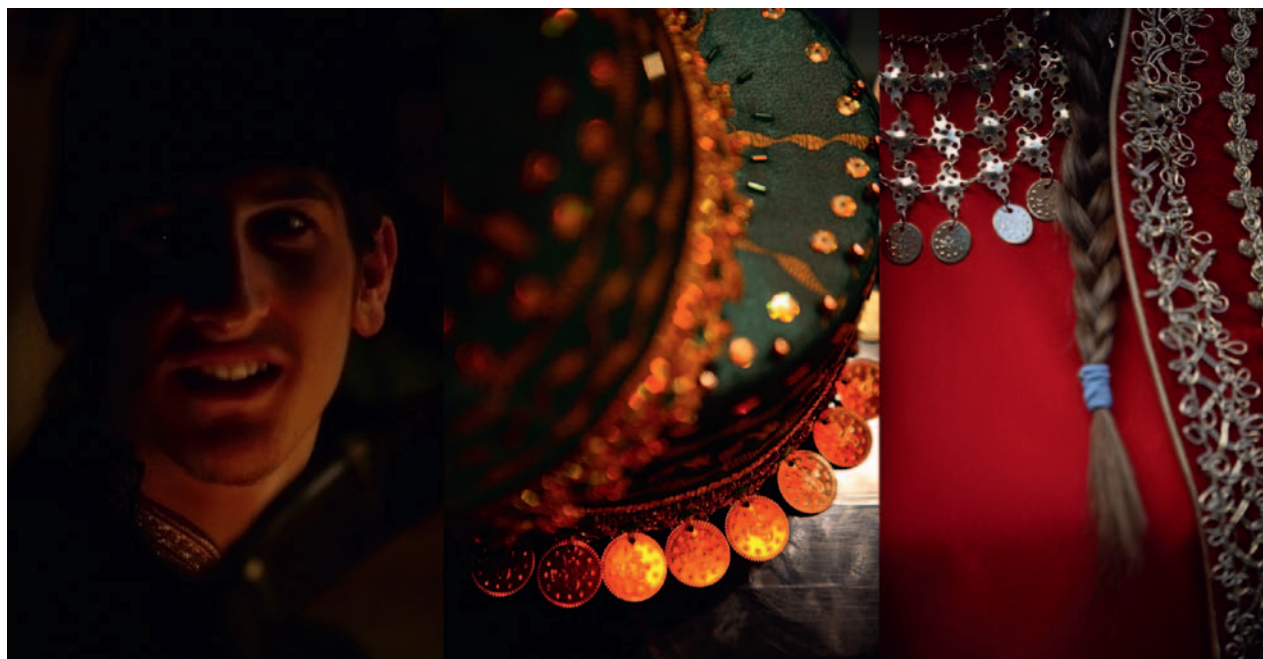
KARAJ TOJU

MORE ON KARAIM WEDDINGS

Lithuanian Karaim wedding traditions in 2019 were inscribed in the Lithuanian Inventory of the Intangible Cultural Heritage. This is a family celebration that has maintained much of its traditional content. Due to demographic reasons, Karaim weddings are rarely held, but they are very solemn because the whole community gathers to celebrate the union of two people. Dr Karina Firkavičiūtė, Chair of the Cultural Association of Lithuanian Karaimes, reminds of this celebration's traditions and rituals. In the Soviet era, fearing religious persecution, the wedding ritual would take place in the home of legendary clergyman Simonas Firkovičius, while in recent decades the Karaimes of Lithuania and Poland, organise "true" Karaim weddings in Trakai, where there is an operating *kenesa* (Karaim house of worship), and most of the Karaim community resides there, along with those who can perform the necessary rituals. This tradition still needs more in-depth ethnological research.

TAPATYBĖ TARP ISTORIJS IR ATEITIES

ARTURO VALIAUGOS FOTOGRAFIJOS

■ 2007 m. fotografas Artūras Valiauga Trakuose sukūrė ciklą „Tapatybė tarp istorijos ir ateities“, kuriame užfiksuoti Lietuvos ir Lenkijos karaimai, priklausantys tai pačiai bendruomenei ir siejami kilmės, kalbos, šeimos ryšių, atminties ir savimoneės. Karaimus jungia ir Trakai: šiame mieste jie ne vieną šimtmetį turėjo išskirtinių privilegijų ir dabar vasaromis atvyksta čia iš įvairių šalių patostogauti pas giminaičius ar į kasmetinę kalbos stovyklą. Tad fotografas turėjo galimybę pamatyti ne tik kasdieninio, bet ir šventinio bendruomenės gyvenimo epizodų.

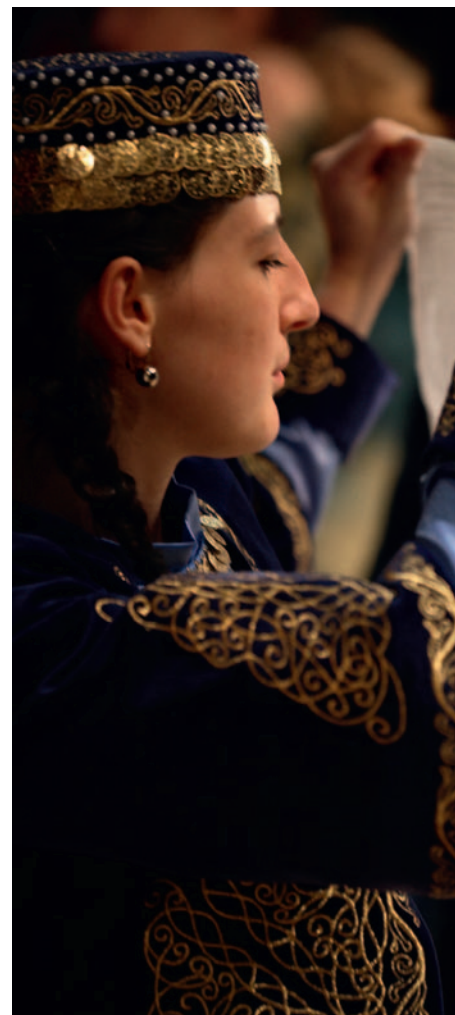
Šiame žurnalo numeryje skelbiamas pokalbis su dr. Karina Firkavičiūte atskleidžia Lietuvos karaimų tapatybės lauką iš vidaus, o štai A. Valiauga smalsiai žvelgia į šios tautos gyvenimą iš šalies, nesistengdamas visko suprasti ir paaiškinti. Autorius empatiškas, bet ne romantiškas, todėl nuotraukose praeities ženklai neatrodo sentimentalūs. Kita vertus, prabėgus vos keliolikai metų, nuotraukos jau kelia ir sentimentų: jose atpažįstami jau suaugę vaikai ar iš šio pasaulio išėję senoliai.

A. Valiauga kūrė portretus ir fotografijų ciklus, kuriuos sudėjo į panoramines nuotraukas, perteikiančias pasirinktą temą – šokį, atmintį, maldą ir kt. Šiais vaizdais pasakojama apie tradicijos pulsavimą: nusistovėjusią tvarką keičia spontaniškai gyvybės proveržiai, o romūs daiktai ir iškalbingi žvilgsniai, rodos, vėl grąžina į laikų pradžią. Sukurti portretai tarsi perteikia istorinę karaimų tautos būseną. Galbūt jos neįmanoma paslėpti? Kita vertus, rasti tinkamų žodžių jai apibūdinti kažin, ar pavyktų net ir bendruomenės išminčiui.

A. Valiauga nuo 1999 m. kuria fotografijų ciklus, kuriuose, pasak menotyrininkės Agnės Narušytės, taiko tam tikrą kūrybinę strategiją „atpažinti žmogaus tapatybę aplinkos ženkluose, juose perskaityti jo būsenas, suprasti jo sąmonę iš daiktų, kurių jis jau nebemato, nes naudoja automatiškai“¹.

Lina LEPARSKIENĖ

■ 1 Agnė Narušytė. Laiko geologija. Kristijono Donelaičio ilgesio žemė pagal Artūrą Valiaugą. Iš: *7 meno dienos*, Nr. 5 (1066), 2014-02-07.

IDENTITY BETWEEN HISTORY AND THE FUTURE

In 2007, Artūras Valiauga created a series of photographs in Trakai, titled "Identity Between History and the Future", which records the Karaimes of Lithuania and Poland – belonging to the same community, linked by origin, language, family ties, memory and self-awareness.

BONAS – SENOVĖS TIBETIEČIŲ GYVENIMO BŪDAS

Čiogjamas TRUNGPA

Čiogjamas Trungpa (*ang.* Chögyam Trungpa, 1940–1987) gimė rytų Tibete ir trylikos metų buvo atpažintas kaip tulkus (*tülku*) – įsikūnijęs mokytojas, vienuoliktas Trungpos vardo tulkų grandinėje. Atpažintas jis vienuolyne 18 metų įtemptai mokėsi budizmo, kol 1959 m. dėl kinų okupacijos buvo priverstas pasitraukti iš Tibeto. Pasitraukimas per Himalajus į Indiją, lydymas persekiojimo, užtruko kelis mėnesius ir pareikalavo ribinių patirčių. Indijoje Čiogjamas tarnavo Dalai Lamos XIV įsteigtoje vienuolių mokykloje dvasiniu patarėju. 1963 m., gavęs paramą, jis išvyko į Oksfordo universitetą ir ten studijavo lyginamąją religijotyją, filosofiją bei menus. Gyvendamas Didžiojoje Britanijoje, Č. Trungpa ėmėsi mokyti budizmo juo besidominčius vakariečius ir 1968 m. Škotijoje įsteigė Samjė Lingo (Samye Ling) meditacijos centrą, angliškai parašė ir išleido dvi knygas. 1969 m. kuriam laikui pasitraukė iš viešojo gyvenimo ir Butane vienuolyje atsidėjo meditacijai, po kurios grįžęs į Vakarų atsakė vienuolystės, vedė ir persikėlė į JAV. Pagrindinis „pasiteisinimas“ dėl tokio žingsnio – kad tikrasis mokymas (*dharma*) neturi būti gožiamas kultūrinių savitumų ir vilioti paviršutine egzotika. Per 17 metų gyvenimo ir kelionių su paskaitomis bei mokymais po Ameriką ir Europą Č. Trungpa su bendraminčiais įkūrė ne vieną meditacijos centrą, aukštąją budizmo studijų mokyklą (Naropos vardo institutą JAV), išvertė ar dalyvavo verčiant iš tibetiečių kalbos ne vieną knygą (kaip „Tibeto mirusiųjų knyga“ bei kiti tradiciniai raštai) ir ištisą virtinę, tarp jų poezijos, parašė pats.

Čia Č. Trungpa pristato senąją, priešbudistinę Tibeto dvasinę tradiciją. Jos pavadinimas Vakaruose pastaruoju metu paprastai rašomas *bön*, lietuviškai – bõnas (tiksliau būtų minkštas *o*). Taip ją vadinsime ir mes, nors pats autorius rašo *põn*. Bono pradininko vardą irgi priimta tarti Šenrabas, nors autorius rašo *Shenrap*.

Vertėjas

■ Bono, priešbudistinės Tibeto prigimtinės religijos, tyrimai – platus ir didžia dalimi neišdirbtas laukas. Deja, tikrų žinių apie aukštesnę dvasinę lavinimą bono tradicijoje rasti itin sunku, šiuo metu prieinami duomenys perdėm migloti, juos dengia liaudiškojo budizmo antsluoksnis. Negana to, šiuolaikiniai bono žyniai klausinėjami dažnai ima kalbėti budizmo terminais, esminius savo doktrinos dalykus gretindami su atitinkamais budizmo mokymais.

Juo labiau bono religijos tyrimus apsunkina tai, kad Tibete dar yra vadinamasis baltasis bonas. Tai iš esmės adaptuotas budizmas, tačiau Buda jame vadinamas Šenrabu, budizmo vadžrą (skr. *vajra*) atstoja prieš laikrodžio rodyklę pasukta svastika, o bodhisatva (skr. *bodhisattva*) vadinamas tib. *yungdrung sempa*, tai yra „svastikasatva“. Svastika bone reiškia nekintamumą, nenykstumą. Kaip tik tuo ji ir sutampa su budistiniu vadžra, o skiriasi tuo, kad papildomai dar mena priteklių ir gausą. Užtat ji dažnai naudojama kaip turto simbolis ir paprastai nupiešiama ant asmeninio lagaminėlio, vadinamo čiułgha (*Chulgha*), kuriame laikomi turto dievybei pašvęsti daiktai.

Budizmo *dharma* tekstuose tiesiog keičiama į *bõn*. Esama bonišku atitikmenų visiems

budizmo budoms bei bodhisatvoms ir visoms dešimčiai bodhisatvos kelio pakopų (sanskritiškai *bhumi*). Tad šiuolaikiniai bono sekėjai nėra patikimas žinių šaltinis apie tikrąją jų tradiciją.

Šiaip jau didžiuma originaliųjų bono tekstų buvo arba sunaikinti, arba budistų neatitaisomai perredaguoti. Nesant išlikusių bono filosofijos šaltinių, kosmologines bono pažiūras tenka rekonstruoti iš ritualų, išsaugotų juos perėmusio budizmo. Vis dėlto vienas kitas bono tekstas išliko, tad esminius bono tikėjimo pagrindus įmanoma išgauti iš jų.

Bõn, tibetietiškai „(gyvenimo) būdas“, paprastai suprantamas paprotinės teisės prasme. Pats Tibeto pavadinimas tibetietiškai yra *Bõ*, o tai iš esmės tas pats žodis. Juolab kad iki maždaug VII a. Tibetas pačių jo gyventojų vadintas tiesiog *Bõn*, tik vėliau iš jo išriedėjo *Bõ*. Tai liudija senieji rankraščių ritinėliai, atrasti olose Afganistane XX a. pradžioje, taip pat senieji Chotano ritinėliai, kalbantys apie mokesčius, sumokėtus „Bono didžiajam karaliui“. Taigi Tibeto religijos pavadinimas, bent jau senovėje, reiškė ir pačią tautą.

Aukštesnieji bono mokymai tibetiečiams buvo perduoti išminčiaus Šenrabo Mivo (*ang.* *Shenrab Miwo*). *Šen* reiškia „dangaus, dangiškasis“,

rab – „aukščiausiasis“, o *mivo* – „didis žmogus, didvyris“. Šenrabas gyvenęs gerokai prieš Budą. Šenrabo mitas mini ir išminties mokytoją Budą, ir karybos mokytoją Geserą, ir Taksiko valdovą, mokiusį pasiturėjimo dėsnių, ir t. t.¹ Visi jie laikomi Šenrabo įsikūnijimais. Tibete esama išlikusių ir paties Šenrabo veikalų, apie keturi šimtai riltinelių, tik jie budistų neatitaisomai perredaguoti. Vis dėlto iš kelių knygų, nepatekusių budistams į rankas, galima numanyti, kaip turėjo būti einama bono keliu.

Bono religijai visatos sukūrimas svarbus kaip Tibeto šalies, papročių, įpročių ir gyventojų pašventinimas. Tai ryškus kontrastas su budistiniu dvasingumu, iškilusiu daug abstraktesniame psichologinės evoliucijos kontekste.

Bono dvasingumas remiasi kosmologija: devyni dievai sukūrė pasaulį – pasaulį, kuriame gimstama, mirštama, tuokiamasi ir sergama. Jei garbintojui įvairiomis ritualinėmis apeigomis pavyksta pasiekti darną su dievais ir suvokti tų apeigų prasmę, tuomet jis gali išpildyti viską, ko iš jo reikalauja pasaulio tvarka.

Dvasinis išmanymas pagal boną remiasi sąvoka *tendrel*, kuri reiškia kosminį dėsni. Ji primena budizmo terminą *nidana*. Abi sąvokos mena priešastinę įvykių grandinę. Tačiau budizme tai paties likimo savybė, o *tendrel* daugiau susijusi su įtakomis. Pagal boną, kiekvienas, kuris atitinkamai ritualais bei praktikomis pasiekia darną su vienas kitą lemiančių įvykių raida, gali išvengti pavojaus, kad bus jos pašalintas. Tinkamu būdu kreipiantis į aukščiausiąją bono dievybę ir nepamirštant ištarti savo paties vardo, dievus galima padaryti savo sąjungininkais bei gynėjais.

Aukščiausiasis bono dievas vadinamas Ješenu (ang. *Yeshen*). Ši aukščiausioji dievybė yra taip pat visa apimanti, kaip ir daugelyje kitų teistinių religijų. *Je* reiškia „pirmapradis, praamžis“, o *šen* – „dieviškasis“, „dangiškasis“ ar „dvasinis“ ir kartu turi antropomorfinį atspalvį. Savotiškas dieviškojo protėvio įvaizdis. *Šen* dar reiškia ir „draugą“ ar „sąjungininką“, tad prisideda palankumo savybė. Pirmapradžio protėvio prasmė šiam dievui kartu suteikia garbaus amžiaus, praamžiaus požymį. Ješeną suvokiamas kaip ramus ir taikus, palankus garbintojo vilčiai į amžiną atilsį.

Energingajai dievybės pusei atstovauja kitas pradas, *Se*. Kerštingo būdo *Se* su žmogumi

1 Geseras – mongolų, buriatų, tibetiečių epo herojus; Taksikas – senovės Tadžikistanas. (*Vert. past.*)

bendruoja tiesiogiai. Jis nutiesia ryšį tarp abso-
liutaus dieviškojo būties lygmens ir reliatyvaus
žmogiškojo. Esmė, kad bono sekėjas turi išmokti
atpažinti Ješeną bet kokioje gyvenimo padėtyje.
Jeigu jam tai pavyksta, toliau jį dvasiškai veda ir
teisingą kryptį nurodo *Se*.

Se yra galingas karys, bono sekėjai vadina jį
dievu *lha*. Tibeto tautos karalius į savo titulą irgi
buvo įtraukęs *lha*, taip prisiskirdamas sau galingo
kario, karžygio įvaizdį. Ir pati senoji Tibeto sos-
tinė pavadinta *Lhasa* (*sa* reiškia „vieta“), šitaip ka-
raliaus buveinę sutapatinant su šio dievo buveine.

Čia veikiausiai būtų naudinga susidaryti
šioji tokį vaizdą apie tuos būdus, kuriais siekta
užmegzti santykį su *Se*, kad šis išsipildytų vieny-
be su Ješenu. Bonui – priešingai nei arijų kultūros
atžaloms, ypač hinduizmui, budizmui ir džainiz-
mui jų kvaziliaudiškuoju pavidalu – mažai terūpi
išsigelbėjimas, kurio siekiama asketinėmis prie-
monėmis. Bono filosofija teigia Ješeną pasireiš-
kiant per dangaus ir žemės sąveiką. Užtat bono
sekėjo magines galias lemia vienybė su Ješenu,
pasiekiamą per kalnus, medžius, ežerus, upes –
visa, kuo įspūdinga Tibeto gamta, per kurią jis
pasireiškia. Ypač tuo pasižymi kriokliai, pūgos,
debesys ir iš gilių tarpeklių kylančios miglos, nes
visa tai laikoma Ješeno veiklos padariniais. Vy-
rauja tikėjimas visų šių gamtos reiškinių magiška
prigimtimi.

Siekdamas užmegzti ryšį su Ješenu tikinty-
sis privalo rasti aukščiausią vietovėje viršukalnę.
Tada jis pašaukia Ješeną vardu per apeigą, vadinamą
lhasang. Tai apsivalymo apeiga, Tibete dažnai
atliekama (netgi budistų) įvairiomis palankiomis
aplinkybėmis.

Ruošiantis *lhasangui*, užkuriama kedro
spyglių ugnis. Aukojami „treji balti“ (varškė,
pienas bei sviestas) ir „treji saldūs“ (rudas cuk-
rus, baltas cukrus bei medus), taip pat *tsampa*,
sutrintas su sviestu bei spragintais miežiais, ir po
taurę miežių alaus, arbatos ir pieno. Tikima, kad
Ješeną, *Se* ir jo aštuoni šaukliai dėgję (*dėgyé*) nu-
sileidžia iš dangaus į ugniakuro dūmus. Kedras –
Se medis, jo mediena ir dūmai laikomi ritualiai
skaisčiais. Apeiga skirta priešaukti dievybes iš
aukštybių į žmonių lygmenį ir tuo pat metu jį patį
tam kartui pakylėti į dieviškąjį lygmenį. Kedro
spyglių deginimas – viena iš pagrindinių bend-
ravimo su Ješenu priemonių. Pasišventėlis visas
paskęsta ritualinės ugnies dūmuose. Iš kylančio
dūmo pavidalo skaitoma atitinkama žinia: pavyz-
džiui, ramiai, lygiai kylantis dūmas reiškia apeigą

esant priimtą, o tamsus, kaskart vis išblaškomas vėjo – kad esama kliūčių.

Esama devynių dievų kūrėjų, kartu su Se išreiškiančių jo pradą. Tik per Se arba kitas jo pradą išreiškiančias dievybes galima bendrauti su Ješenu. Tikima, kad deramai atlikus apeigą, Se gali paveikti Ješeną taip, kad šis pakreiptų aukščiausias visatos galias maldininkui palankiu būdu. Kitos aštuonios dievybės yra Se šaukliai dėgję. Dėgję suprastini veikiau ne kaip asmenys, o kaip tam tikros padermės, ar pradai, nes kiekvienas iš jų gali turėti įvairių vietinių apraiškų. Kiekvieną iš dėgję dar lydi būrys įgalotinių, tarnautojų, ar pagalbininkų, kurie vėlgi gali veikti savo nuožiūra.

Šių bono dievybių prigimtį galima numanyti iš joms priskiriamų funkcijų ir ikonografijos. Bendras Se ir dėgję ikonografinis bruožas yra peras (*per*) – kimono primenantis drabužis plačiomis trikampėmis rankovėmis, klostėmis pridenantis abi šlaunis ir apačioje siekiantis kulksnis. Peras buvo senųjų Tibeto valdovų apdaras. Karingieji dėgję po juo dėvi šarvus, o ant galvos – šalną su atitinkamos spalvos gairele. Gairėlės skiriasi, priklausomai nuo statuso. Se dėvi baltą perą, kristolinius šarvus ir šalną. Balta spalva apskritai siejama su dieviškumu, ji skaisti ir turi savyje visas kitas spalvas. Se joja baltu žirgu su žydrais sparnais.

Vienintelė dėgję moteris Lu yra susijusi su vandeni. Siųsdama lietų ji kartu teikia vaisingumą. Tad ji – moteris, ypač jaunas merginas, globojanti deivė. Jai priklauso ežerai bei versmės ir prie jų įrengtos šventvietės. Lu baudžia raupsais, reumatizmu ir odos ligomis. Ją siekiama numaldyti aukojant „trejus baltus“ ir „trejus saldžius“. Lu siejama su gyvatėmis ir šyvais žirgais bei šyvais mulais. Ji dėvi suknią be siūlių, iš plunksnų ir šilko, kuri mena miglą. Joja ant šėmo, baltais dryžiais keršo žirgo, primenančio vandens paviršių, ir rankoje laiko kristolinę vazą, pilną brangakmenių.

Cenas (*Tsen*) – ugnies dievas. Jo galia ūmi ir naikinanti. Jis siejamas su greitumu ir veiksnumu, ypač naikinamojo pobūdžio. Jis nežudo savo priešų iš išorės, bet jo žirgas toks smarkus, ir jis pats taip lengvai užsiplieskia pykčiu, kad akimirksniu įsiskverbia į priešų kūną pro burną arba išeinamąją angą. Cenas – plėšikus ir karius globojantis dievas. Jam priskiriamos mirtys dėl širdies smūgio ir nelaimingo atsitikimo. Jį įžeidžia netinkamoje vietoje sukurta ugnis, kepama mėsa ir apskritai aplinkoje drumsčiama rimtis bei trikdama darna. Cenui aukojamas ožio kraujas ir ožiena. Jis

siejamas su bėrais, sarta žirgais ir šakalais. Po savo raudonu peru Cenas dėvi vario šarvus ir joja raudonai keršu žirgu. Bendras įvaizdžio keliamas jausmas – kraujas ir ugnis. Jo itin mėgstamas laikas smogti – saulėleidis. Rankose jis laiko riestą kardą ir lasą.

Kitas dėgję – Terangas (*Therang*), esą mėgstantis įsikūnyti į didelius riedulius, pelenus ir žaidimo kauliukus. Jis neša sėkmę lošiant, ypač kauliukais, ir žaidžiant kitus stalo žaidimus. Senovės karyboje jį manyta nukreipiant katapulta paleistus riedulius. Su Terangu siejami karščiaivimas ir svaigulys. Tinkama jam auka – skrudinti miežiai su pienu. Jis yra vaikų ir kalvių globėjas, iš dalies susijęs ir su lietumi. Terangas joja ožiu ir ant juodo pero dėvi oženą. Rankose laiko dummies ir kūjį.

Diu (*Dü*) atstovauja tamsai. Nenumaldžius jo aukomis ar nepalikus jam nieko iš maisto, jis gali sukelti nelaimę. Siejamas su varnomis ir juodomis kiaulėmis. Diu joja juodu žirgu su balta žyme kaktoje. Dėvi geležies šarvus bei šalną ir juodą perą. Rankose laiko kalaviją ir ietį su juoda vėliavėle. Prie jo balno prižišta nuodų pilna pūslė, ilga juoda lenta su rankena, kurioje surašyti jo aukų vardai, ir į kamuolį suvyta margaspalvė gija, kuri gali veikti savaime – šokti iš vietos ir kankinamai supančioti auką.

Kugla (*Cuglha*) – turto dievas. Už taupumą jis atlygina gerove, o už švaistymą baudžia skurdu. Taip pat gali primesti reumatizmą, piktžaidę ar sutinimą. Tai pirklių ir ūkininkų dievas globėjas, kuriam aukojama sviestas ir grūdai. Susijęs su žeme, taip pat su avimis, jakais bei arkliais. Kugla vaizduojamas raitas ant palvo žirgo arba liūto. Dėvi aukso spalvos perą ant auksinių šarvų ir iš keturių stilizuotų žiedlapių sudarytą aukso kepurę. Dešinėje rankoje laiko margaspalvę cilindro pavidalo pergalės gairę, kairėje – raštų ritinėlį ir spjaudo brangakmenius.

Njenas (*Nyen*) – Tibeto liaudies dievas ir valdovų bei visų patriotų globėjas. Jis siejamas su kalnais. Jam aukojamas sūris, „treji balti“, „treji saldūs“ ir grūdinių augalų varpos. Didžiausias jam įžeidimas – nukirsti medį, toje vietovėje laikomą šventu, ir kasinėti šventąją žemę. Dar jį įžeidžia sudeginto maisto kvapas ir lempų bei prožektorių spinduliai, nukreipti į jam pašvęstų kalvų ar kalnų viršūnes. Jis baudžia paūmindamas kūniškus negalavimus ir sukeldamas chaosą namuose. Žirgas ir elnias (ypač mažas beragis elnias kabarga) – jo šventi gyvūnai, nors šiaip jam priklauso visi keturkojai ir paukščiai. Jo moteriškoji

pora atsakinga už orą bei audras. Njeno šarvų ir pero spalva, nors iš vietos į vietą įvairuoja, dažniausiai yra balta. Jis laiko iškėlęs gairę su balta vėliavėle. Dar jis turi pilną brangakmenių dubenį ar vazą. Jo žirgo plaukas irgi įvairuoja, priklauso- mai nuo vietos.

Dza (*Za*) – dievas, atsakingas už psichinę energiją, žaibą, krušą, o nuo nesenu laikų – ir už elektrą. Sutrikdytas jis susuka galvą ir gali sukelti epilepsijos priepuolį arba pamišimą. Jį įžeidžia, kai nutraukiama kas nors ištisa, pavyzdžiui, nupjaunama virvė arba sugadinama kas nors šviežiai nudažyta ar nupiešta. Numaldomas jis ožio mėsa bei krauju. Tai burtininkų globėjas, susijęs su drakonais. Dza joja įsiutusiu krokodilu. Visus aštuoniolika jo veidų – kiekvienas iš jų mena atitinkamą žaibus svaidentį drakoną – viršuoja žaibus šaudanti varno galva. Šešiose savo rankose jis laiko: pergales vėliavą, gyvatę-lasą, užnuodyto vandens pūsle, lanką ir kuokštą strėlių. Dza pilve žioji didžiulė burna, o visą jo kūną dengia akys.

Drala (*Drala*) – karo dievas ir karių bei karvedžių globėjas. Iš dalies jis įkūnija audrą ir audros debesį. Jį įžeidžia lengvabūdiškas elgesys su ginklais. Drala baudžia pažeminimu ir apkalbomis, nemiga ir košmarais, ir netgi sielos (*la*) praradimu. Jam aukojamas miežių alus, arbata, taip pat „treji balti“ ir „treji saldūs“. Baltas jakas, žirgas, erelis ir varnas – jo šventi gyvūnai. Joja Drala paprastai sartu žirgu. Dėvi poliruoto metalo šarvus bei šalmą ir raudoną perą. Ant jo šalmo plevėsuoja aštuoniolika kaspinių. Rankoje jis laiko ilgą, aukštai iškilusį vėliavos stiebą irgi su aštuoniolika kaspinių, plevėsuojančių nuo smaigalio, o prie diržo jam kabo lankas su strėlėmis, lasas, kirvis, ietis, durklas, kardas ir kiti karo reikmenys. Drala iš savo kūno gali išspinduliuoti tigrą, iš kojos – juodą lokį balta krūtine, iš abiejų akių – po šakalą, o iš galvos – vanagą ir erelį.

Susidarius šiokių tokių vaizdą apie bono dievybes ir jų galias, toliau pažintį su bonu pratęstų papročiai bei veiklos, kurių bono sekėjas imasi vienokiomis ar kitokiomis gyvenimo aplinkybėmis. Bono tradicijoje, iškilus reikalui pastatyti namą, vietą jam turi parinkti išmintimi bei protu garsėjantis žmogus. Turi būti atsižvelgiama į keturis dalykus. Namas turi stovėti taip, kad Njeno kalnas būtų užnugaryje, taigi – vakaruose. Tai vadinamasis „dievo kalnas“, *lhari*. Jis turi būti uolin- gas, pageidautina – apžėlęs raudonomis kerpėmis, primenantis milžinišką raudoną paukštį. Tuo būdu namas gauna globą, kaip vaikas motinos glėby.

Iš priekio turėtų būti kitas kalnas, tik ne toks didelis kaip užnugaryje. Labai tiktų klin- tis, primenanti baltą tigrą. Dešinėje erdvium turėtų vingiuoti upė, savo vaga primenanti drakoną. Iš kairės, šiaurinės pusės, turėtų supti ištisa kalnų grandinė, primenanti vėžlio kiautą, kad viršūnės bei keteros būtų ne aštriai dantytos, bet sudarytų vientisą kalnagūbrį. Nes sakoma, jog ryškiai tarpekliais atskirtos uolos – tai mirties dantys, jie gali šeimai atnešti mirtį. Bet kokie nudžiūvę ar supuvę medžiai aplinkoje pranašauja nelaimę, todėl nukertami, nebent pasirodytų esą kokio nors vietinio dievo buveinė.

Pagal tradiciją, pirmasis žingsnis įsisavinant vietą – *lhari* viršūnėje pastatytas bokštas *sekhar*, kaip šventykla Se, vietiniam Njenui arba bet kuriam kitam dėgję, kurį manoma šiose apylinkėse turint galios. Bokštas prišaukia namams jo palaimą. Per bokšto pašventinimo apeigas keturiomis pasaulio kryptimis nutiesiama vilnonė gija. Ji veikia kaip laidininkas, iš dangaus nusileidžiant Se. Tam tikros vietos aplink bokštą paskelbiamos šventomis, ir į jas nevalia nė kojos kelti, nebent aukojimo tikslu.

Gimimas bono sekėjui yra itin šventas, tačiau moterys, nepaisant to, laikytos nešvariomis, nes sukelia pagundas ir aistras. Užtat būsimajai motinai visą nėštumą ligi pat gimdymo tekdamo gyventi atskiroje klėtyje. Taip pat didžiai gerbiami senoliai, jų šventumas bei išmintis. Todėl gimdyvei su kūdikiu vandens iš šaltinio pasemti ir atnešti turėjo senelė. Tai padaryti ji turėjo pirmąsyk po gimdymo patekęjus Aušrinei. (Aušrinė laikyta „kaktos žvaigžde“, žyminčia išmintį bei mokytumą, taip pat visa ką nauja. Bono kalendoriuje datos keičiasi su patekančia Aušrine, skelbiančia naują rytą.) Vaikui gimus, jis susaistomas su šeimos paveldu ir pristatomas šeimos kalnui, šeimos ežerui, šeimos medžiui. Taip pat jam įteikiamas brangakmenis turkis, kokį šeimoje turi kiekvienas jos narys.

Gimimą lydintis ritualas vadinamas *lalu*, o tai reiškia „išpirkti *la*“. Žodžio *la* reikšmė yra artima „sielai“. Visi žmonės turi sielą (*la*), sąmonę (*sem*) ir gyvatą (*sok*). O gyvūnai bono tradicijoje *la* neturi. *La* priklauso asmeniui, tačiau nėra protinga, todėl ją galima pagrobti, konfiskuoti ir susigrąžinti, taip pat įkrauti dvasios galia. Tai padaryti galima šiluma ir paskatinimu. Vaiko *la* gimsta tuomet, kai jam, jau palikusiam iščias, nukerpa- ma bambagyslė. Kadangi *la* yra baltos spalvos (o ši, kaip sakyta, reiškia gėrį bei dieviškumą), su ja

siejamas pienas ir sviestas. *Lalu* apeigose, atliekamose iki šiol, iš sviesto nulipdoma avelė, o pats naujagimis nuprausiamas pienu, šitaip kviečiant *la* jame pasilikti.

Lalu apeigos taip pat atliekamos ligos atveju. Bono požiūriu, ligą tiesiogiai ar netiesiogiai sukelia kuris nors dėgję arba tam tikros piktos jėgos. Ji prasideda pasilpus gyvatai, o dėl to gali būti kaltas vadinamasis donas (*dön*). Donai vogčia tyko anapus Ješeno valdų ir yra panašūs į alkanas dvasias ar vagiliaujančius šunis – baikščius, bet ir sunkiai paleidžiančius kąsnį. Donas gali įsiskverbti į asmenį šiam pažeidus dieviškąją darną, apėmus depresijai ar šiaip silpnumo akimirką. Žmogų apsėdus donui, atsiveria skylė, pro kurią vieno ar kito dėgję įgaliotinis gali pagrobti jo *la*. Jei taip nutinka, *sok* (gyvata) per visokias ligas pasidaro prieinama pasikėsinimui bei nusavinimui. Jei toks pasikėsinimas pavyksta, žmogus miršta. Tuo atveju, kai liga yra tiesioginė vieno iš aštuonerių dėgję bausmė, gyvybė gali būti atimta iškart, peršokant minėtas pakopas. Dėgję gali užvaldyti gyvatą tiesiogiai. O donas arba kurio nors dėgję įgaliotinis į *la* arba *sok* yra linkę pasikėsinti todėl, kad šitokiu būdu pastiprina savo būtį ir gyvybingumą.

Atitinkamai skirtingas gali būti gydymas, nelygu, kokia nustatyta ligos priežastis. Kai kada gali būti atliekama apeiga prieš doną. Tokiu atveju padaromas ligonio atvaizdas ir kartu su gabalėliu jo kūno audinio, kuokšteliu plaukų ar drabužio skiaute paaukojamas donui kaip atpirkimas. Arba, jei esama pakankamai aukštos kvalifikacijos žynio, jis gali atlikti tokią apeigą, kuria sušauktų visus apylinkės donus ir prigąsdintų juos, pasirodęs jiems įnirtusio Se pavidalu. Jeigu tai pasiseka, liga liaujasi. Jeigu ne, atliekamos minėtosios *lalu* apeigos.

Šiuo atveju *lalu* apeigos atliekamos iš dalies siekiant duoti išpirką *la* grobikui, o iš dalies – tiesiog „perkrauti“ ligonio *la*. Dėl to iš naujo persventinami tam tikri daiktai: asmens brangakmenis turkis, jo *la* puodelis (kiekvienas tam tikslui turi savo ypatingą puodelį) ir avies šlaunikaulis su išraižytu asmens vardu bei astrograma, apvyniotas spalvotais siūlais, simbolizuojančiais penkis elementus (su asmens gimimo metus atitinkančiuoju per vidurį). Jeigu tai suveikia, liga išgydyta.

Jeigu ir tai nepadeda, vadinasi, liga labai rimta – gyvybės ar mirties klausimas. Tuomet būtina šauktis pagalbon itin patyrusį žynį, kuris atliktų apeigą *to* ir iškvieštų paties Se bei aštuoneto

dėgję galias. Tuo tikslu žynys pasinaudoja iš gijų pagamintais mažais nameliais, tarsi būstais jiems.

Kita, dar svaresnė apeiga vadinasi *dö*. Budistai dažnai jos griebiasi siekdami iškviešti gynėją *gönpo* (sanskritiškai *mahakala*). Bono apeigoje taip iškviečiamas ligą manomai sukėlęs dėgję. Apeigos metu jam dovanojama nauja pilis – nepaprastai smulkmeniškai pagamintas pilies modelis, vadinamas *dö*. Apeigos tikslas – išvilioti dėgję ne tik iš ligonio kūno, bet ir iš jo paties buveinės. Tam tikrą laiką kasdien aukojamos aukos, o pabaigoje atliekamas ypatingas ritualas, kurio metu tam dėgję galutinai paaukojamas *dö* – su sąlyga, jog tasai paliks ligonį ramybėje.

Esama ir daugiau tokio pobūdžio apeigų, kurias gali atlikti tik aukščiausios kvalifikacijos žyniai. Vienoje iš jų žynys grasina sugriauti *dö*, jeigu dėgję nepaliks ligonio ramybėje. Dar aršesnėje, žūtubūtinėje apeigoje žynys tiesiog susitapatina su Se bei visais dėgję ir, šitaip prišaukęs, įkalina juos tam tikruose šventuose daiktuose, kuriuos tada palaidoja. Manoma, jog šiai apeigai nepavykus grėstų katastrofa, nes įsiutę dėgję griebtųsi keršto. Galimas daiktas, susirgtų ar net žūtų pats žynys.

Dar viena svarbi bono apeiga yra Se bei visiems dėgję pašvęsto kalno apėjimas prieš laikrodžio rodyklę, pakeliui tam tikrose vietose atliekant *lhasang* ritualus.

Esama duomenų ir apie tam tikrus užkalbėjimus senovine šangšung kalba, kurią yra pagrindo laikyti tibetiečių kalbos prokalbe. Manoma, jog tie užkalbėjimai išugdo ypatingą dvasinę galią, ypač jeigu sakomi atliekant tam tikrus šokį primenančius kūno judesius. Sakant užkalbėjimus bei atliekant tuos šokio judesius, kartu dar lyg buvo kažkaip vizualizuojamos bono dievybės, bet apie tai nebežinoma nieko tikro. Pabaigus įtemptą šių praktikų mokymąsi, reikėjo pademonstruoti savo įgytą galią: mesti į verdantį vandenį tam tikrus lipdinius iš sviesto ir ištraukti juos nepakeitusius pavidalo arba palaižyti įkaitintą geležį.

Dar daug ką būtų galima papasakoti apie bono religiją, tik tokia užduotis, deja, gerokai peržengtų šio trumpo pristatymo ribas. Vis dėlto tikimės, kad mums pavyko nupiešti bent eskizą tikrojo šios religijos paveikslą ir suteikti užuominų apie jos esminę prigimtį.

Versta iš: Trungpa, Chögyam. *The Heart of Buddha*. Edited by Judith L. Lief. Boston & London: Shambhala, 1991, priedas: The Pön Way of Life, p. 219–230.

Iš anglų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

Ona Pusvaškytė. Dievo Motina. 2013 m. Medžio raižinys, 64,5 x 34 cm

PAVELDAS IR JO TĄSA: ONUTĖS PUSVAŠKYTĖS KŪRYBA

Alė POČIULPAITĖ

■ Iš karantino „pogrindžio“ išėjusių muziejų salėse – naujos parodos. Nacionaliniame muziejuje keramika ir grafika, atstovaujamos dviejų neeilinių talentų – Vytauto Valiušio ir Onutės Pusvaškytės. Iš pirmo žvilgsnio keistokas duetas. Nuo nedarnos juos gelbsti santykis su liaudies dailės tradicijomis. Abu šie menininkai Lietuvoje gerai žinomi ir pagarsėję, tik tas garsas nevienodo stiprumo. Klausiant kodėl, peršasi ne vienas atsakymas. Greičiausiai dėl žanrų specifikos ir funkcijų, gyvenimo ir kūrybinio kelio, žmogiškų charakterių, temperamentų skirtumų.

Neramus Vytauto Valiušio temperamentas, aktyvumas, anksti suvokta misija tęsti iš tėvo ir senelio paveldėtą meistrystę ir, žinoma, talentas kėlė jį viešumon: per parodas, įvairius renginius, prestižines muges Lietuvoje ir užsienyje. Svarbus ir Leliūnuose jo įkurtas keramikos muziejus bei jame vykstančios parodos, edukacijos, tarptautiniai seminarai. Tokios veiklos negalėjo aplenkti ir apdovanojimai, titulai, tarp kurių garsiausias – Lietuvos Puodžių karaliaus vardas.

Onutė Pusvaškytė ir jos darbai taip pat gerai pažįstami kiekvienam besidominčiam dabartinės

liaudies dailės procesais – iš didžiųjų respublikinių parodų, daugybės personalinių ekspozicijų, konkursų. Neatsitiktiniai ir apdovanojimai, tarp jų – Pauliaus Galaunės premija ir Aukso vainikas. Tačiau tai nelyginant *piano* šalia Vytauto Valiušio *forte*. Kitaip nei V. Valiušio, jos darbai nežinomi užsienyje – jie keliavo po parodas tik Lietuvoje, nebent sovietmečiu koks darbas buvo patekęs į sąjunginėje parodoje pristatomą lietuvišką kolekciją.

Vis dėlto, padėjus abiejų meistrų kūrybą ant meistriškumo ir tradiciškumo svarstyklių, vargu ar jos nusvirtų į kurią nors pusę. Tai tarsi du paukščiai, giedantys tą pačią tradicinę melodiją, tik skirtingomis tonacijomis.

Keramika, liaudiškai kalbant, puodininkystė, neabejotinai buvo ir tebėra gyvas bei gyvybingas liaudies dailės reiškiny. Galima kalbėti apie jos paveldą, tęstinumą, raidos niuansus, kūrėjus. Deja, liaudies grafikos situacija kitokia. Kad ir kaip arti tradicijų būtų V. Valiušio bei O. Pusvaškytės kūryba, skiriasi ir kūrėjų santykis su šaltiniais. Kaip minėta, Vytautas Valiušis puodininkystės tradicijas paveldėjo iš šeimos, tereikėjo

Iš Tautodailės metams skirtos Onos Pusvaškytės grafikos ir Vytauto Valiušio keramikos parodos „Tradicionys sąskambiai“ Lietuvos nacionaliniame muziejuje. 2020 m.

Onos Pusvaškytės grafikos darbai, eksponuojami Lietuvos nacionalinio muziejaus parodoje „Tradicijos sąskambiai“. 2020 m.

jas perimti ir tęsti. Ir jis tęsė, tyrinėdamas senąsias formas, žiedimo, glazūrų ypatybes ir čia pat jas atkartodamas ir pritaikydamas savo darbuose. Virtuosiškai įvaldęs žiedimo techniką, jis suko ir improvizacijos keliu, kurį pats įvardija muzikiniu džiaz terminu. Ir šioje ekspozicijoje sugyvena abi kryptys: tradicijos ir džiazas...

Onutės Pusvaškytės kelias ir santykis su tradicijomis kitoks. Raižinių, kaip liaudies dailės žanro, tradicijų ji tiesiogiai nepaveldėjo. Jos pasaulėjauta, dvasines ir, iš dalies, estetines vertybes suformavo patriarchalinio kaimo gyvenimo atmosfera. Juolab kad tradicinės liaudies grafikos pavyzdžių viešumoje nebebuvo, jie saugomi tik negausiose muziejų kolekcijose, iš kurių tiesiogiai mokėsi jau atgimimo metų meistrai. Tad O. Pusvaškytės kūrybinis kelias akivaizdžiai atspindi liaudies grafikos, kuri tradiciškai buvo sakralinio turinio, padėtį pokario metais, okupacijos sąlygomis.

Liaudies grafikos paveldą reprezentuoja medžio raižiniai. Jie funkcionavo kaimo aplinkoje kaip šventi paveikslai, kurie buvo kabinami trobose, net klėtyse. Daugiausia mus pasiekusių raižinių yra iš XIX amžiaus. Beje, lyginant su medžio skulptūromis, jų išliko nedaug, nes nepatvarūs popieriniai atspaudai buvo neilgaamžiai. O XX a. pradžioje jie, kaip, beje, ir tapyti paveikslai, nebebuvo kuriami ir platinami. Manoma, kad kaimuose šiuos

atspaudus pakeitė spausdinti paveikslai, daugiausia oleografijos, atrodę įspūdingiau ir buvę patvaresni. Tradiciniai raižiniai buvo paplitę tik viename areale – Žemaitijoje, todėl jie dažnai vadinami tiesiog žemaitiškais raižiniais. O plito jie daugiausia iš kelių centrų – Darbėnų, Kretingos. Tad dabar negausūs medžio raižinių rinkiniai yra saugomi tik didžiuosiuose Lietuvos muziejuose¹.

Tradicingų raižinių likimui didelę reikšmę turėjo lenkų spaustuvininko Zigmunto Lazarskio veikla. Po I pasaulinio karo iš Aleksandro Vinkaus ir kitų raižytojų jis supirko didelę dalį medžio lentų (raižinių klišių), išvežė jas į Varšuvą, ten atspaudė, savaip nuspalvino ir 1921 m. išleido atskiru aplanku „Teka drzeworytów ludowych dawnych“². Naujai šių raižinių atspausdinti ar atkurti tradicinį jų spalvinimą, deja, jau neįmanoma, nes, kaip žinia, šios lentos pražuvo gaisre. Lietuvoje jų likę vos keletas.

- 1 Medžio raižinius daugiausia rinko to meto dailininkai. Paulius Galaunė 1927 m. surengė jų parodą, išleido katalogą ir kt.
- 2 Aplanku „Teka drzeworytów ludowych dawnych“ („Senųjų liaudies medžio raižinių rinkinys“) buvo 66 raižiniai, iš kurių 42 – žemaitiški. Specialistų vertinimai skiriasi: vieni šiuos atspaudus laiko tradicijų iškraipymu, nes jų koloritas ir spalvinimo būdas skiriasi nuo autentiško, kiti mano, kad tai labai vertingas šaltinis tradiciniams medžio raižiniams pažinti.

Po karo liaudies grafikos tradicija natūraliai nebeatgimė, kitaip nei tradicinė tapyba ir skulptūra. Nors, tarkim, tapybos savaiminė raida nutrūko maždaug tuo pat metu, kaip ir grafikos, bet 7–8-ajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje ji tarsi vulkanas išsiveržė primityvizmo srove. Spalvingumu žaižaruojančiuose patriarchalinio kaimo gyvenimo vaizduose galėjai jausti žmogiškosios būties harmonijos ilgesį. Neatsitiktinai netrukus lietuvių primityvistinė tapyba buvo pripažinta Lietuvoje ir užsienyje³. Skulptūra, priversta apsiriboti „leistina“ buitine, humoristine, folklorine, net ir sovietine tematika, savotiškai gindamasi nuo dvasinės tuštumos ir beprasmybės, išsivystė iki pasaulietinio turinio medžio paminklų⁴. O liaudies grafikos gyvybės giją tepalaikė kelių meistrų jau pasaulietinio turinio kūryba, vyravo lino raižiniai⁵. O medžio raižinius nuosekliai kūrė bene vienintelis Romanas Krasninkevičius, šios technikos išraiškos galimybes ir grožį atradęs, beje, profesionalaus grafiko Leono Lagausko dėka.

Deja, grafika iki šiol plėtojasi vangiai, galima sakyti, yra likusi kitų vaizduojamosios liaudies dailės šakų šešėlyje (populiarumu ją stelbia klijuotieji popieriaus karpiniai).

Medžio raižinių likimu susirūpinta dar sovietmečiu. XX a. 8-ajame dešimtmetyje buvo surengti trys praktiniai seminarai, skirti šios technikos gaivinimui. Galimybę giliau pažinti šią tradicinę liaudies meno šaką suteikė ir 1988 m. Mykolo Žilinsko galerijoje Kaune surengta retrospektyvinė liaudies grafikos paroda, kurios didelę dalį sudarė iš įvairių respublikos muziejų fondų surinkti medžio raižiniai, bet ji netapo rimtesniu postūmiu šio žanro atgimimui.

Atgavus nepriklausomybę buvo susirūpinta ne tik raižymo technikos, bet ir esminių tradicinių vertybių gaivinimu ir tąsa. Buvo surengti bent trys seminarai⁶, iš kurių du vyko Kretingoje,

3 Verta priminti, kad autentiška tradicinės tapybos, kaip ir grafikos bei skulptūros, tąsa okupacijos metais nebuvo įmanoma dėl sakralinio turinio. O lietuvių primityvistinės tapybos pripažinimą liudija ir tai, kad apie 10 žymiausių to meto tapytojų buvo pristatyti 1984 m. išleistoje pasaulinėje primityviosios tapybos enciklopedijoje.

4 Tai nevienareikšmiškai vertinamas reiškinys. Pasaulietinio turinio paminklai, pavadinti liaudies monumentalistika, suformavo naujas medinių statinių formas, neturinčias sąsajų su tradicijomis, tačiau išsaugojo meistrų potencialą, savotiškai parengė Atgimimui ir grįžimui prie tradicijų.

5 Tai, beje, ir tuo metu vykusių meistrų mokymų, seminarų, iš dalies, meno mokyklų, kurias ne vienas meistras yra lankęs, rezultatas.

6 Vienas surengtas Lietuvos liaudies buities muziejaus, du – Lietuvos liaudies kultūros centro.

viename iš istorinių tradicinių raižinių židinių, su viltimi, kad ilgainiui ten vėl galėtų rasti šios liaudies dailės šakos centras. Tačiau tikro proveržio nebuvo. Lietuvoje, be abejo, yra talentingų meistrų, dirbančių ir medžio, ir lino raižinių technika (kai kuriems jų grafika, vis dėlto, nėra pagrindinis kūrybos žanras), tačiau jų per mažai, kad grafiką būtų galima vadinti dabartinės liaudies dailės reiškiniu⁷.

* * *

Onutės Pusvaškytės gyvenimo ir kūrybos kelias ryškiai atspindi dvi epochas, kurios negalėjo nepaveikti darbų turinio, santykio su šaltiniais bei darbų paskirties. Tad O. Pusvaškytės gyvenimą ir kūrybą, jos tematiką, o, iš dalies, ir pasirenkamą techniką laikas dalija į du klodus – folklorinį ir sakralinį⁸.

Kiekvieno menininko, juolab liaudies meistro, kūryba ir gyvenimas neabejotinai sudaro dinamišką, kartais prieštarinę vienybę: gyvenimo aplinkybės (šeima, mokykla, liga, įvairūs gyvenimo įvykiai, kūrybos ištakos ir pan.) lemia spontanišką ar sąmoningai siektą kūrybos proveržį, o kūryba ir talentas – gyvenimo būdą. Norint susivokti menininko kūrybos prigimtyje, neretai bandoma sukonkretinti tai, kas sunkiai sukonkretinama, t. y. ieškoti talento versmių ir šaltinių. Dažniausiai esminiai dalykai išlukštenami iš paties menininko prisiminimų, įspūdžių ir pasipasakojimų, bet O. Pusvaškytės gyvenimo kontūrai, meninės nuostatos labiau apčiuopiamos darbuose, o ne biografijos faktuose. Net privačiuose pokalbiuose ji nelinkusi bent kiek atviriau atskleisti savo vidaus pasaulio gelmių.

Toks santūrumas, sakytum, net paslaptinumas, be abejo, yra būdo bruožas. Įgimtas ir diegtas gyvenimo, ypač sovietmečio epochos. Katalikei, ištikimai iš namų atsineštam tikėjimui, vienaip ar kitaip atvirauti apie savo pažiūras buvo pražūtinga: mažų mažiausiai tai užvertų parodų duris. Viešai nekalbėta ir apie virėjos darbą Kauno kunigų seminarijoje. Parodų kataloguose ji buvo pristatoma kaip studentų valgyklos darbuotoja.

7 Galbūt paskata atsigręžti į šią perspektyvą ir techniškai palyginti nesudėtingą, didelių resursų nereikalaujančią liaudies meno šaką bus Marijampolės „Mūzos“ klubo 2020 m. rudenį rengiamas respublikinis R. Krasninkevičiaus vardo raižinių ir piešinių konkursas.

8 Dauguma O. Pusvaškytės sovietinio laikotarpio folklorinio ir etnografinio turinio kūrinių yra lino raižiniai, o didelė dalis Atgimimo metais sukurtų tradicinių sakralinių siužetų – medžio raižiniai.

Suprantama, menininkas, norėdamas sovietmečiu išsaugoti nepažeistą vidinę laisvę, o kūriniais rodyti parodose, turėjo savo nuostatas ir giliąsias kūrybos aspiracijas slėpti potekstėse, užšifruoti meniniais vaizdais. Pusvaškytės sovietinio laiko raižinių potekstė akivaizdi: folkloriniai, etnografiniai siužetai, išoriškai tarsi neutralūs, kalbėjo apie esmines tautos vertybes. Įprotis gyventi savame pasaulyje, neįsileisti į jį prašalaičių ir net pažįstamų, o į viešumą prabilti tik meniniais vaizdais, išliko ir Lietuvai atgavus nepriklausomybę. Tai nereiškia, kad Onutė Pusvaškytė vengia bet kokio bendravimo. Atvirksčiai – su ja malonu kalbėtis, diskutuoti apie meną, įvykius, darbus, tik ne apie individualius išgyvenimus.

Tikroji O. Pusvaškytės žemė – Molėtų rajono Petrikiškių kaimas, kur 1940 m. rugpjūčio 29 d. ji gimė ūkininkų šeimoje. Čia, kaip ir visoje Lietuvoje, gyvenimas tekėjo beveik nekintančiu darbų ir, žinoma, švenčių ritmu. Toji būtis, kai, pasak Prano Vaičiūčio, „prakaitas aplieja žmones po vasaros sunkių darbų“, nuo lopšio įsirižė į jos sąmonę, anksti suformavo vertybinę orientaciją. Deja, toji sunki, bet tam tikra prasme ir palaiminga būtis abiejų okupacijų ir karo buvo sudaryta dar vaikystėje. Net ir nutrūkus tiesioginiams ryšiams su buvusiu gyvenimu, o laikui bėgant, netekus tėvų, brolių, gimtosios sodybos – tėviškės, tie tradicijomis persmelkto gyvenimo vaizdai neištrinamai liko atmintyje visam gyvenimui. Vaizdas po vaizdo, epizodas po epizodo jie kilo iš atminties ir persikėlė į folklorinius, etnografinius raižinių siužetus. Juk sovietmetis gyvenimą buvo padalijęs į du pasaulius: paslėptąjį, neoficialų, išugdytą šeimos ir vaikystės patirčių, kuriame slypėjo tradicijos, Tėvynės meilė ir tikėjimas, bei viešąjį, kur tie dalykai nebuvo toleruojami.

Beje, renkantis gyvenimo kelią, būta minčių ir apie medikės profesiją, teikiančią galimybę padėti bei tarnauti žmonėms. Tačiau didžioji svajonė nuo mažens buvo meno pasaulis, kurio kraštelis prasivėrė piešimo pamokose Balninkų pradinėje mokykloje. Tačiau gyvenimas kolūkiniame kaime jaunam žmogui nepaliko jokių perspektyvų, vertė palikti gimtinę ir ieškotis darbo mieste, miglotai viliantis ten atrasti ir takelį į meno pasaulį. Išvažiavo į Kauną ir, jos pačios žodžiais tariant, „gerų žmonių rekomenduota“, pradėjo dirbti virėja Kauno kunigų seminarijoje. Manė – laikinai, tačiau liko visam gyvenimui. Sunkaus virtuvės darbo monotoniją prablaškydavo specifinė seminarijos atmosfera ir žmonės – dėstytojai kunigai, klierikai, visa bendruomenė, ypač jos tradicijos ir šventės, į kurias Onutė

įsijungdavo savo sukurtais kupletais ir proginiais piešinėliais.

Svajonės apie meno pasaulį atvedė į Kauno vakarinę meno mokyklą, kurioje mokėsi tapybos, skulptūros, grafikos ir kitų dailės dalykų. Ten dėstė žinomi dailininkai: Antanas Martinaitis, Ričardas Vaitekūnas, Sofija Juknienė ir kiti. Alina Meškauskaitė-Kvedarauskienė, pastebėjusi Onutės kruopštumą, kantrybę, dėmesį detalei ir išraiškingą piešinį, kreipė į grafiką, tačiau ją labiausiai traukė skulptūra. Deja, galutinį pasirinkimą, kaip ir daugelį kitų dalykų O. Pusvaškytės gyvenime, nulėmė aplinkybės. 1974 m., artėjant baigiamiesiems egzaminams, mirė mama. Onutei teko laikinai sugrįžti į namus, o namų sąlygomis diplominiam darbui pasirinktos skulptūros sukurti buvo neįmanoma. Teko imtis grafikos – taip atsirado lino raižinių ciklas „Rugio kelias“, kuris ne tik pelnė mokyklos baigimo diplomą, bet ir atvėrė kelią į parodas. Jau 1975 m. šio ciklo darbai buvo eksponuojami Respublikinėje liaudies meno parodoje Vilniuje.

Tokia buvo pradžia.

* * *

Jau pirmuosiuose darbuose išryškėjusi kūrybos teminė kryptis, komponavimo ypatumai, savitas raižymo būdas nekito visą gyvenimą, tik turtėjo naujais niuansais, vėrėsi naujais variantais. O. Pusvaškytė nesiblašė, ieškodama siužetų ir stiliaus naujovių, bet gilino tai, ką atradusi, kas slypėjo jos prigimtyje. Todėl ir darbai išsiskiria vientisumu, menine branda, itin stipriu ryšiu su tradicijomis – folkloriniais, etnografiniais (sovietmečiu) ir sakraliniais (Tėvynei atgavus laisvę) siužetais bei išraiškos būdu.

Raižinių folklorinių ir etnografinių siužetų šaltiniai yra žinomos liaudies dainos, senojo kaimo gyvenimo epizodai ir darbai. O. Pusvaškytė tarsi nieko neišranda, remiasi tipiniais vaizdiniais⁹, galima sakyti, net savotiškomis klišėmis. Lengvai atpažįstami personažai (mergelė, bernelis, verpėja, artojas ir kt.) jos traktuotėje įgauna savotišką simbolinę prasmę.

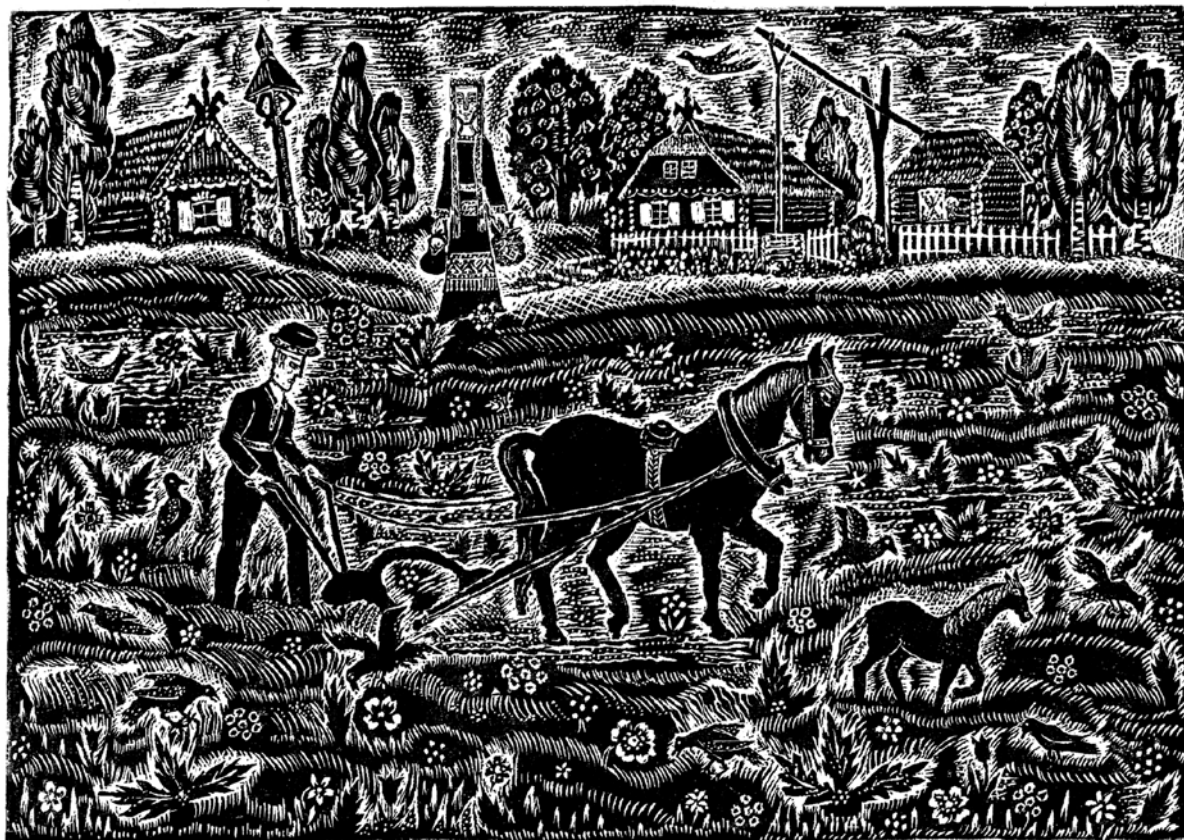
Grafikos lakštuose figūrų nedaug, tik reikalingiausios siužetui – viena, dvi, daugiausia – trys. Statiškos, apibendrintų formų, pakilios rimties veidais jos, rodos, iškilmingai švenčia gyvenimą, net jei vaizduojamos dirbant. Šventės nuotaiką pabrėžia ir apranga, beveik visada tai – tautinis kostiumas. Tikslios, lakoniškos, galima sakyti, net sausokos linijos suteikia personažų figūroms

■

9 Jų susiformavimo aplinkybėms, tam tikrai raidai atskleisti reikėtų atskiros apžvalgos ir analizės.

O. Pusvaškytė. Išjojo į Trakus. 1988 m. Linoraižinys, 49 x 65 cm

O. Pusvaškytė. Ariau lygiuosius laukelius. 1993 m. Linoraižinys, 42,5 x 60,5 cm

O Pusvaškytė. Motina. 1990 m. Linoraižinys, 514 x 41 cm

monumentalumo, tam tikro laikui nepavaldaus tvarumo.

Personažų figūros dažniausiai komponuojamos lakšto centre, nemažai erdvės paliekant dekoratyviniam fonui, kuris – tarsi iš stilizuotų rugiagėlių, ramunių žiedų, kviečių varpų, medžių lapų nuaustas kilimas – suminkština kontūrų griežtumą. Iš pirmo žvilgsnio pabirai pasklidusį augalijos margumyną stipriai sieja racionalus formų santykis, galima sakyti, vidinis ryšys. Tai nėra tik priemonė lakštui užpildyti, fono dekoras tarsi akompanuoja vaizduojamai scenai. Neretai tokių dekorą (ir visą lakštą) iš šonų uždaro vertikalios girliandos, kurių (beje, kaip ir kai kurių lakštų) viršuje įkomponuoti paukščio siluetai. Paukščio, kaip ir drugelio, motyvai subtiliai papildo lakšto kompoziciją, suteikia savotiško virpesio.

Toks figūrų ir fono santykis dalyje raižinių liaudies dainų motyvais subtiliai dera su dainų

vaizdiniais ir metaforomis. Beje, savo darbams O. Pusvaškytė renka gerai žinomas, dar XX a. II pusėje skambėjusias dainas. Kai siužetas reikalauja kitokio fono (pvz., „Ir atplaukia laivelis“, „Ėjau vandenėlio“), raižinyje atsiranda peizažas, kurį galima laikyti ir savotišku tradicinio kaimo simboliu. Toks peizažas būtinas ir darbus (arimą, verpimą, skalbimą ir kt.) vaizduojantiems darbams. Jis irgi paprastas – laukas, medžiai, kartais vandens telkinys ir beveik visada senojo gatvinio kaimo fragmentas. Peizažai, kuriuose įkomponuoti ir namai puošniomis langinėmis, stogastulpis kieme, žmonių siluetai, atrodo tarsi jau nebeegzistuojančio tradicinio kaimo ikona¹⁰.

Esama temų ir siužetų, kurių vienu raižiniu

10 Beje, sovietmečiu būta nemažai panašios tematikos tapybos ir skulptūros, tai kūrėjų ir žiurovų buvo suvokiama kaip idealaus prarasto pasaulio atspindžiai.

neišsėmsi. Taip gimsta keli tos pačios temos variantai (kartais su ilgokomis pertraukomis), primenantys ciklą. Tarkim, „Rugio kelias“, pradėtas kaip diplominis darbas, laikui bėgant vis būdavo papildomas naujomis kompozicijomis.

Personažams charakterizuoti ar vaizdiniui sukonkretinti grafikė pasitelkia ne tik specifinį augalinį foną ar gamtos vaizdą, bet ir būdingus atributus. Dažniausiai tai kaime įprasti darbo įrankiai (grėblys, pjautuvas, kultuvė, arklas, dalgis, kalvio kūjis ir kt.)¹¹, kai kurie jų (verpimo ratelis, sviestmušė, garnos, kraičio skrynja ir pan.) atrodo kaip interjero elementas. O, sakykim, rugių pėdas, linų sauja ir pan., organiškai siejasi su peizažu („Rugiai“, „Rugių rišėja“, „Linų rovėja“ ir pan.). Kai kuriuose siužetuose atsiranda ir žirgas („Ir atjojo bernelis“, „Oi, lekia lekia gulbių pulkelis“, „Išjojo į Trakus“, „Kęstutis susitinka Birutę“¹² ir kt.), dinamiškas, grakštus, net žaismingas jis primena liaudies dainų ristą žirgelį. Kai kuriuose lakštuose, panašiai kaip senuosiuose raižiniuose, įkomponuotas tekstas, paprastai dainos frazė: „Be drobelių, be baltų martele nebūsi“; „Ar aš tau, sese, nesakiau“ „Tas vakaras kaip krištolas“¹³...

Tradicinė tematika, logiška kompozicija, meistriška raižyba ir kokybiški atspaudai, kuriems grafikė itin reikli, jos raižinius jau sovietmečiu išskyrė panašios tematikos kūrinių kontekste. Kaip minėta, ir patys pirmieji, ir vėlesnieji raižiniai stilistiškai vieningi, galima įžvelgti tik nežymią evoliuciją: ankstyvuosiuose juntamas tam tikras linijų trapumas, virpėjimas, o vėlesniuose (matyt, kaupiantis patirčiai) jos tvirtesnės, dekoratyvesnės, netgi monumentalesnės.

* * *

Sakraliniai siužetai Onutės Pusvaškytės kūryboje, kaip minėta, atsirado Atgimimui sugražinus kūrybos ir minties laisvę. Tai buvo tarsi nebylių lūkesčių išsipildymas. Dar iki Nepriklausomybės paskelbimo,¹⁴ kaip išgyventų kančių ir netekčių atminimas, buvo sukurti raižiniai „Pieta“ ir „Sopulingoji“. Sakralinių atvaizdų šaltinis – tradicinė

11 Beje, tai irgi galima susieti su tradicijomis. Senajame vaizduojamajame mene sakraliniai šventųjų atvaizdai dažniau atpažįstami būtent iš specifinės atributikos.

12 Pastarieji du raižiniai bene vieninteliai sukurti remiantis istorinėmis legendomis.

13 Beje, tai vienintelis raižinys, sukurtas ne liaudies dainos, bet poeto Vinco Mykoliaičio-Putino eilėraščio motyvais; jis artimas Pusvaškytės raižiniams Motinystės tema.

14 Sovietmečiu jos įvairioms katalikiškoms šventėms sukurti sveikinimai ir atvirukai, suprantama, funkcionavo tik privačioje ar darbo (Kauno kunigų seminarijoje) aplinkoje.

krikščioniškoji ikonografija. Iš jos paimta tai, kas gerai pažįstama, brangu ir paplitę tiek tradicinėje, tiek dabartinėje liaudies dailėje: Jėzus („Nukryžiuotasis“, „Nazarietis“, „Rūpintojėlis“, „Prisikėlusysis“), Švč. Mergelė Marija („Sopulingoji“, „Pieta“, „Madona su Kūdikiu“), lietuvių pamėgti šventieji („Jurgis“, „Stanislovas“, „Kazimieras“, „Laurynas“, „Antanas“).

Jų, kaip ir folklorinių kompozicijų, centre – figūra: paprastai viena, išskyrus Pietą ir Madoną su kūdikiu. Fonas taip pat komponuojamas iš augalinių elementų, jo struktūra labiausiai nulemta raižybos technikos. Lino raižiniuose dekoru daugiau, jis tirštesnis, nors ne toks intensyvus, kaip folkloriniuose kūriniuose. Medžio raižiniuose jis, galima sakyti, minimalus, o kai kuriuose („Rūpintojėlis“ ir iš dalies „Sopulingoji“ bei „Nazarietis“) jo beveik nėra. Fono struktūroje akivaizdžios pauzės, kurios išryškina esminę – šventojo – figūrą. Pusvaškytei, kaip ir seniesiems liaudies meistrams, svetimi išoriniai efektai. Netgi kančią vaizduojančiuose raižiniuose („Pieta“, „Nukryžiuotasis“ ir kt.) emocinė įtampa ir vidinė ekspresija perteikiama vienu kitu subtiliu štrichu, ikonografijos padiktuota kūno poza.

Lyginant abiejų – folklorinio ir sakralinio – klodų kūrinius, akivaizdu, kad Pusvaškytė intuityviai jaučia esminį jų skirtumą. Etnografiniai (ypač folkloriniai) siužetai yra tarsi iš vizijų ar tolimų vaikystės prisiminimų išplaukę vaizdiniai, neturintys arba jau praradę šaknis realybėje. Jie atpažįstami kaip tam tikri universalios prasmės simboliai. Šventieji yra realūs žmonės, istorinės asmenybės. Tiesa, jų charizma neišsėmiama konkretaus laikotarpio realijomis, šia prasme jų reikšmė taip pat universali. Didele dalimi dėl to kanoniniai atvaizdai, nors jais ir remiamasi, nevaržo, pakanka erdvės individualiam santykiui ir interpretacijai. Tačiau interpretacijos laisvė neeliminuoja ypatingos pagarbos vaizduojamam personažui, kuri akivaizdi kiekviename O. Pusvaškytės lakšte.

* * *

Be siužetinių darbų, O. Pusvaškytės kūryboje esama ir šiek tiek peizažų. Parodose jie retai matomi. Tai lino raižiniai ir piešiniai tušu bei pieštuku. Lino raižiniuose – tėviškės ir Kauno senosios architektūros vaizdai: Kauno pilis, Rotušė, Pažaislis. O tušu pieštuose – vien tėviškė. Palyginus su raižiniais jų linijos švelnesnės, minkštesnės, tarsi emocionalesnės, nors siekiama atkurti kuo tikroviškesnį vaizdą.

Tušu pieštas autoportretas – bene vienintelis tokio pobūdžio kūrinys. Vaizduodama save

O. Pusvaškytė. Šv. Jurgis. 2005 m. Linoraižinys, 69,5 x 50,5 cm

kaimo pirkioje (turbūt gimtojoje) ir į pirmą planą iškeldama raštuotą kraičio skrynią, O. Pusvaškytė tarsi atskleidžia savo santykį su tradicinėmis vertybėmis. Galbūt tai ir subtili užuomina – iš kur gi daugiau, jeigu ne iš simbolinės kraičio skrynios, semtis tradicijų lobių...

Pieštuku pieštuose peizažuose – paskiri tėviškės sodybos statiniai (klėtis, pirtis, klojimas, pirkia, kai kurie jau paliesti visa naikinančio laiko), augalijos fragmentai. Tai lyg poetiški etiudai. Piešta jautriai, keliais štrichais, tarsi vos prisiliečiant prie popieriaus. Tačiau piešinys priverčia stabtelėti, pajutus meistriškai perteikto grožio ir visa keičiančio laiko dvelksmą.

Kitokie sakralinio turinio piešiniai – jie racionalesni, labiau primena eskizus. Iš esmės jie tokie ir yra: tai kūrinio užuomazga ir pagrindas plėtoti kompoziciją, kuriant natūralaus dydžio piešinį, kurį jau galima perkelti ant linoleumo lakšto ar medžio lentos ir raižyti.

* * *

Visą kūrybinį kelią aprėpianti paroda, šių metų birželį atverta Lietuvos nacionaliniame muziejuje, savotiškai vainikuoja O. Pusvaškytės parodinių gyvenimą. Ji verčia kalbėti ne tik apie jos darbus, liudijančius išskirtinę meistrystę bei nuoseklią ištikimybę tradicijoms, bet ir apie jos asmenybę. Svarbu, kad parodoje „sukasi“ ir Zitos Kelmickaitės laidų (viešnagės pas kūrėjus) įrašai, papildantys tiek jos, tiek V. Valiušo ekspozicijas.

Gana uždara darbo kunigų seminarijoje aplinka, tylios vienumos gaubiamas kūrybinis procesas, santūrus būdas neuždarė nei jos, nei darbų individualiame pasaulėlyje. O. Pusvaškytė nevengia parodų, konkursų, seminarų, priešingai – aktyviai juose dalyvauja. Neatverdama savęs žodžiais, ji noriai, sakytumei, dosniai dalijasi savo sukurtais meniniais vaizdais ir įžvalgomis, – tuo, kuo iš tikrųjų gyvena. Tai, matyt, bus nulėmę ir gausybę asmeninių parodų, eksponuotų rajonų kultūros centruose, muziejuose,

O. Pusvaškytė. Marija su Kūdikėliu. 2016 m. Linoraižinys, 70,5 x 51,5 cm

bažnyčiose, parodų salėse... Pati menininkė jų suskaičiuoja daugiau nei 40, ir tai nėra galutinis skaičius. Išskirtinė sakralinio turinio darbų asmeninė paroda, skirta Lietuvos 100-mečiui, 2018 m. apkeliavo dalį Aukštaitijos (Obelius, Rokiškį, Vabalninką, Pasvalį ir kt.). Molėtų krašto muziejui padovanota didelė 40 darbų kolekcija, eksponuota Balninkų stiklo ir meno galerijoje. Tai ir dovana gimtinei, ir siekis pasidalinti savo sukurtomis vertybėmis. Vienas raižinys – „Šv. Laurynas“ – puošia Balninkų bažnyčią.

Menininkė pakviesta mielai dalyvauja ir kūrybiniuose seminaruose, nors tokios patirties ir meistriškumo autorei grafikos seminaruose lyg ir nebėra ko mokytis. Seminarai – tai ypatingi įvykiai liaudies meistrų gyvenime, nes čia yra galimybė giliau pažinti liaudies meno paveldą, išmokyti ir patobulinti techniką¹⁵, pasikonsultuoti su

dailininkais profesionalais, pasidalinti patirtimi ir įžvalgomis su kitais dalyviais. Ko gero, dar svarbesnis yra skirtingo talento, skirtingos patirties kūrėjų buvimas ir darbas drauge bei iš to buvimo kylanti ypatinga bendrystė. O. Pusvaškytės vaidmuo tuose seminaruose ypatingas: akivaizdus meistriškumas, stipri asmenybė, nuoširdus, nors ir neatlapaširdis bendravimas natūraliai traukia ir kelia pagarbą. Pati savo išskirtinumo niekuo nepabrėžia (nors galbūt ir jaučia), tik diena iš dienos ramiai ir kantriai dirba, realizuodama dažniausiai jau atsivežtą sumanymą: piešia, raižo, taiso pastebėtas klaidas, spausdina... Yra ir pati surengusi grafikos seminarą vaikams Balninkuose.

* * *

O. Pusvaškytei svarbus tradicinių meninių ir dvasinių vertybių liudijimas. Visi kūriniai gimę Kaune, nedideliame daugiabutyje, ten saugomi jų atspaudai, linoleumo ir medžio klišės. Tai žiemos buveinė. Bet laikui bėgant ir gimtųjų apylinkių

15 Seminarai, atrodo, bus įtakoję ir medžio raižinių atsiradimą jos kūryboje: 1987 m. seminare sukūrė „Natiurmortą“.

O. Pusvaškytė. Pietà. 1995 m. Linoraižinys, 66 x 49,5 cm

trauka nemažėja. Vos tik nušvinta pavasaris, susyla orai, Onutė traukia į Balninkus, namus, kur daugelį metų gyveno kunigas profesorius Stanislovas Gruodis SJ. Čia ji įkūrė memorialinį kampeį, kuriame saugomi baldai, knygos, visa, kas išlikę ir susiję su profesoriumi. Dar daugiau – prie namo profesoriui atminti pastatydino kryždirbio Adolfo Teresiaus sukurtą stogastulpį su Rūpintojėlio skulptūra. Ir tai ne vienintelis O. Pusvaškytės inicijuotas tradicinis medžio paminklas Balninkuose. 2018 m. bažnyčios šventoriuje atsirado Lietuvos šimtmečiui ir ilgamečiam Balninkų klebonui Juozapui Susniui dedikuotas Rimanto ir Stanislovo Zinkevičių darbo koplytstulpis su Pietos skulptūra. O mylimos tėviškės sodybos vietoje Petrikiškių kaime 2014 m. iškilo Alvydo Mikšio darbo kryžius. Iš šios vietos atsiveria minkšti, lyg akvarele nulieti kalvėlių gūbriai.. Supranti, kad būtent ši žemė teikė stiprybės gyvenimo pervartosę, įkvėpė vaizdinius, kuriuose įkūnyti jos asmeniniai ir visuotiniai tautos idealai ir tradicijos.

FROM THE SPRINGS OF THE HOMELAND: HERITAGE AND ITS CONTINUATION

Alė POČIULPAITĖ

The article presents folk graphic art – wood carvings created by folk artist Onutė Pusvaškytė (b. 1940). Traditionally, folk graphic art was sacral in nature – carvings depicted sacred imagery and were hung in village homes. Unfortunately, this folk art tradition, thriving in the second half of the 19th c., was cut short in the early 20th c. Bringing back of this technique was revived already in the Soviet era, but the topics of the carvings changed. On the other hand, both the folkloric and ethnographic imagery of O. Pusvaškytė's carvings in the Soviet era (images of old village life or illustrating folk songs) talked about the fundamental values of the nation. After the Rebirth, the artist's traditional, sacral-themed art was also being exhibited. O. Pusvaškytė's work is defined by its logical composition, artistic carvings and high-quality imprints, which the graphic artist was very demanding about. In 2020, an anniversary exhibition of her work had been set up at the National Museum of Lithuania together with the ceramic work of another folk artist – the potter Vidmantas Valiušis.

LIEŽUVIS VIS DAR KLEBA

Niūrių ankstyvo 2009 m. pavasario dieną Šaltų Šaltinių kaime (Kalvarijos sav.) atsitiktinai susitikau su Ona Stasioniene. Kalbėjomės apie Velykų savaitės papročius, kiaušinių marginimą, pyragų kepimą... Negalėjau atsistebėti jos žvalumu, puikia atmintimi, pasakojimo vaizdingumu. Pokalbio tada neįrašiau, bet kai kurios pasakojimo nuotrupos išliko atmintyje. Labiausiai įstrigo jausmingas Onos pasakojimas apie broliuko, negavusio iš podės taip laukto margučio, nuotaiką. Tuomet Onutė iš mamelės nuvogusi didžiausią žąsies kiaušinį ir nevirtą, nemargintą padėjusi prie tako į stubelę. Nežinia, ar brolis tą kiaušinį palaikė podės ar Velykų bobutės dovana, bet buvo labai laimingas. Tą kiaušinį buvo pasiryžęs ilgai nešioti kišenėje, bet sesutė prikalbėjo jį dovaną pakišti po perekšle višta. Išsiperejo puikus žąsiukas... Dar kartą Oną susiradau 2012 m. gegužę. Šviečiant skaisčiai saulei, čiulbant paukščiams kalbėjomės jos žydinčiame sodelyje. Ši kartą užvedžiau kalbą apie jos gyvenimą. Pasakojimas išėjo liūdnokas, nors dramatinio jos balse ir nejaučiau, tik supratau, kokie prasmingi buvo pokalbio pradžioje jos pasakyti žodžiai: „Ir platu su kraštu, ir gilu su dugnu“.

Nijolė MARCINKEVIČIENĖ

■ Aš gimiau 1924 metais Liubavo valsčiuje, Aguonio kaime, ūkininkų šeimoje. Visi tada ūkininkavo ir visi sunkiai žemę dirbo, juodą vargą vargo. Aplinkui galėjai rasti tik du ar tris kiek paprususius ūkininkus. Ūkininko Kajoko duktė mokėsi Klapėdoje, bet į jos butą naktį atėjo tie fašistai su deglais. Ji šoko iš antro aukšto, susitrenkė ir sunkiai susirgo. Grįžo pas tėvus ir dirbo netoli Aguonio, arti šeimos. Ji pamokinta, tai mes į ją žiūrėjome kaip į laimės žvaigždę. Daugiausia vargo vaikai. Mano tėvo gimė trylika vaikų. Vieni vaikai vargo, kiti mirė. Mano viena sesutė jau buvo dviejų su puse metų, o tokia graži, garbanota... Jau nueidavo į darželį gėlių pasiskint. Atsigulė ir neatsikėlė. Vienas broliukas mirė penkių metų, paskui kitas broliukas devynių mėnesių... Gailiausia broliuko, kur penkių metų mirė per Tris Karalius: *naujas grabelis – brolio dvarėlis, o duobelė – tėviškėlė...* Mama sakė: „Drauge su Karaliais išėjo, mažu tiesiai pas Dievulį?“ Jam, matyt, vidurių uždegimas buvo – vis viduriavo. O koks gydymas buvo – kimėlių ir šaltmėčių arbata. Vienas Kalvarijoje visų rūšių gydytojas Tekorius buvo. Kad į jį ir nesikreipė. Daugiavaikės visai į daktarus nesikreipė. Sakė: „Dievas už šito, aš už kito“, ir vėl toliau gyveno.

Vaikus, kai miršta, tai tik vieną naktį namuose laikė, bet pagieda vis tiek... Anryt nešė ant rankšluosčių (o kitą mažą karstelį tai tėvas deda po pažasčia ir nuneša) ir užkasa ant amžių amžinųjų. Nebuvo kada verkt, nebuvo kada gailaut... Mano brolienės teta turėjo dvi mergaites ir tris berniukus, nu, ir žinokite, viena buvo trylikos metų, kita – vienuolikos, kai numirė. Seniau vaikai labai turėjo kirmėlių. Ateina metas, kai kirmėlės pakyla, ir vaikas dūsta. Buvo rugiapjūtė, visi nusitriūšę, pervargę sumigo, o mergelę kirmėlės smaugia. Iš po nakties rado negyvą lovoj. Nu, tai

ką – darbymetė, tai ar ilgai čia laikysi? Padarė namie karstelį (paprąšo, kas sugeba ir padaro), niekas karstelių nepirko... Nu, ir žinokit, in vakarą nuvežė į kapines ir užkasė. Labai greitai ir kita mergaitė mirė. Ale ta pirmoji mergaitė kai numirė, tai motina sapnavo: „Mama, tu mane gyvą užkasei.“ Ir žinokit, in Brazavo kapinaites nuvežė tą antrą mergaitę, atkasė kapą pirmosios mergaitės... Motina vis prašė – atkaskit ir atkaskit... Laidojo antrąją ir atkasė pirmosios kapelį, kad motina nenustojų prašiusi. Ji buvo su balta suknelyte, su velionuku palaidota. Žinot, jau trylikos metų, jau ne maža mergaitė, ją kaip jaunamartę pakasė. Ir kai atkasė, atidarė karstelį, tai rado ją kniūbsčią, apsikramčiusią visus pirštukus ir jau negyvą... Ją buvo kirmėlės padusinę, užkišę kvėpavimą, ją kai vežė į kapinaites vežimu per laukus, kai pakratė, ir atšoko tas kirmėlių gumulas. Ją sukrėtė ir kai į duobę karstelį nuleido. Užkasė, o ji jau atgavusi kvapą... O kiek tokių tragedijų buvo? Seniau gi niekas nedarė jokių skrodimų, nei kas domėjosi – užkasė, ir viskas.

Dar pasakojo, kad (čia jau toliau buvo) mergina duoną minkė, ir buvo žiedas ant jos rankos. Ji nusiėmė, kai duoną minkė, ir įsidėjo tą žiedą į burną ir nurijo. Numirė atseit, ir ją užkasė. Greitai vėl kažkas mirė, važiavo į kapines ir išgirdo, kad kažkas rėkia... O bus buvę taip, kad kai karstą į duobę nuleido, trinktelėjo, žiedas atšoko, ir ji atgijo. Jau ji buvo prasikasusi. Vyrai atkasė ir paleido namo, ji pati parėjo namo. Kalbėjo, kad namiškiai vos iš proto neišėjo, kai pamatė – *nebaščikė* pareina... O kas žino, kiek dar gyvų žemėje palaidotų ten galutinai nusikankino? Buvo didelių šeimų, bet būtų dar didesnių, jei [būtų] neišmirę vaikai. Vaikų mirimas buvo tais laikais normalu. Aš paskaičiavau vidurkį: mūsų kaime buvo dvylika gyventojų ir buvo tokių šeimų, kad

Pasakotoja Ona Stasionienė savo sodelyje. 2012 m.

tik po keturis vaikus turėjo, bet vidurkis išėjo kiekvienai šeimai – septyni ar aštuoni vaikai. Tai kiek užkasta?

Kapų neprižiūrėjo. Vaikų kapučių net nežinau, nei tų paminklų statė, nei antkapių... Pabuvo kiek kapelis ir užžėlė, ir tuoj kitą laidėjo... Dievas už šito, aš už kito... Nebuvo kada bėdavot. Kai vaikai vienas prie kito, vienas prie kito, tai niekas labai ir nežiūrėjo... Čia, va, mano kaimynka šešiolikos metų ištekėjo ir turėjo šešiolika vaikų, bet tik keli užaugo. Kiek reikėjo jų į žemę paguldyt? Ji per daug tų vaikų nesigailėjo, nors ir pamaldi buvo, meldėsi už juos, bet gailėsčio jos akyse nepastebėjau. Ji jų nesigailėjo, nes vaikų pirkt nereikėjo – ne paršiukas. Mano vyro šeimoj gimė šešiolika vaikų, o užaugo tik penki. Tai jūs sudėkit karstelius vienoj vietoj, tai kokis bus vaizdas!? Ir visi mirė maži, tik viena mergaitė mirė dvidešimt vienerių metų, bet ji keturis metus nematė, buvo galvos auglys. Dar ją vežė gydyt į Vokietiją, bet nieko nepadarė... Kitam iš gailėsčio širdis užkepa, bet ir iš kur tiek ašarų paimt, kada gedėt? Vieną apkasė, kito laukia... O gyviems palikusiems didelį vargą vargti teko.

Aš penkių metų jau sau duoną užsidirbau – ganiau. Dvidešimt penki hektarai buvo žemės, o gyvulių – daugybė. Tų karvių būna mažiausia

keturios ir keturi veršiai, dar jautis... Viso – devyni galvijai. Kiaulių – dvi motininės ir kokių trylika penimų, o dar avys. Į rudenį taip nugrauzia pievas, kad utelę matytum bėgant. Ganyt duoda vieną didesnę, vyresnę, kad pavadovaut. Pirmiausia tai ganai žąsiukus – saugai nuo varnų, šarkų... Vasarą augindavo daug žąsiukų. Sau valgyti pasilikdavo dešimt ir daugiau, o kitus žydai nupirkdavo. Prieš pjovimą dvi savaites žąsis laikydavo ankštam narve ir lesino tik bulvėm, avižom ir morkom. Nuo morkų pasidaro geltoni riebalai, tai tiko pyragams, kropeliams. Iš žąsų gerklų darydavo barškučius mažiems vaikams arba moterys ant jų vydavo mezginio siūlus – girdisi, kur kamuolys nurieda... Vasaros prie žąsiukų prailgdavo, ne kartą jos mane ir į dūdas įvarę. Vieną vasarą ganiau antukus, *priperyta* buvo gal penkiasdešimt. Ten buvo tokia kupstuota pieva, o už jos kelias, ir ten buvo karklų krūmas. O aš nežinojau, nesupratau, kad tam karklų krūme peri šarka. Tie antukai sau vaikšto pievoje, tarp kupstų. Vienas antukas buvo toks šlubas, atsilieka nuo kitų, tai aš jį prižiūrėjau – randu kokią varlytę mažą, tai jam atiduodu... Girdžiu, kad antukai rėkia, bet galvojau, [kad] gal jie pasiklydę. Ateinu aš prie jų – viešpatie, du antukai papjauta, vienas šalia kito. Vieno tik galva, kito šonas išestas. Kap

dabar namo pareit? Vieną antuką iš vakaro buvau praganius, jau man buvo prigrasinę, kad jei dar vieną praganysiu, tai tau atsakys užpakalis, o čia – dviejų nėra. Poteriovau, poteriovau iki vakaro, vis kartočiau, ką man dabar daryt, ką man dabar daryt? Kad ir nelauktas, atėjo vakaras. Surinkau tų antukų žlibinas ir einu namo. Tokia didelė priemenė mūsų buvo, kad ten ir žiurkėms vietos užteko... Tai dabar mes prie tos priemenės su seseria skaitom antukus, ir aš užskaitau du viršaus. Gerai. O tas liekanas sumetu į tą garduką, kur antukai nakvojo, ir vis galvoju, kas bus ryte, jau man dabar tai parodys, kur blezdingos žiemoja... Mama ryte paleido tuos antukus ir rado tas mano įmestas šarkos sudraskytų antukų žlibinas. O pas mus kaip tik buvo atėjęs kaimynų katinas. Jis kopėčiom palypėjęs ir guli. „Nu, va, – sako mama, – šėtonas šildosi prieš saulutę antukus papjovęs!“ Tai ne be reikalo aš poteriovau, kad man tokią gerą mintį davė – sumesti liekanas į garduką. Mama tas antukų žlibinas į sterblę ir tiesiu taku pas kaimynus. Sako kaimynei: „Va, ką padarė jūs katinas, šitas šėtono išpera su raudona uodega.“ Katinas, kaip tik parėjęs namo, apie kaimynės kojas trinasi. Ta moteris paėmė kirvį ir taukšt! – ir nukirto katinui uodegą – daugiau nelipsi tom svetimom kopėčiom. Aš tuokart nusisukau nuo pančių. Labai buvau baili, labai bijojau pančių, bet labai buvau greita, mano kojos per ausis lipo, aš ne kartą pabėgdavau nuo pančių. Bėda daug gali. Kiek teko miegot daržinė! Pamat, kokią iškadą padarė gyvulys, ir gatava. Mano tėvui daug nereikėjo. Pareisi namo – plieks kaip reikiant. Ne taip, kad ten kiek suduos, ale kad būna egzekucijos kaip reikalas. Jei kas sakytų, va, rinkis – tu šiandien mirsi arba vėl gyvensi iš naujo. Aš geriau pasirinksiu mirtį. Iš naujo viso vargo jau nenoriu vargt...

Paaugai, ir ūkio darbai paaugo. Sunkiausia prie rugių. Rugiapjūtę pradėdavom daugiausia apie Šv. Oną, dvidešimt šeštą liepos. Sakydavo: *Šv. Ona su uoga, šviežia duona ir šikna nuoga*. Paprotys toks buvo pasakyt. Jei išėmę grūdą suspaudžia nagais ir jisai neišspaudžia, tai reiškia jau pribrendęs. Arba paima varpą ir duoda per rankos delną, ir jei išbyra nors grūdas – kirsk rugius. Buvo kruvinas darbas. Stengiasi per savaitę sudorot rugius, tai atsidust nėra kada. Vaikai rikes statydavo, o to grėbimo be krašto, be galo! Atsikeli grėbus rugius, tai rankos ištinę. Pamatęs, kad neapsigaliu su tais rugiais, mane tėvas pamokė, kaip imti rugius ir pėdus surišti „bambuke“, kai man buvo vienuolika metų. Vadinosi „bambuke“, tą ryšį susuki, susuki ir pakiši. „Bambuke“

lengviau ir greičiau užkišt. Jei visą mazgą pakišai, tai reikia daug sveikatos. Tais metais, kai sesuo apsiženijo, man buvo dvylika metų, tai aš kaip jau gera ėmėja ėjau prie rugių kirtimo. Jei vyras geras pjovėjas ir nukerta rugius iki galo, tai grėbi ir suriši tvarkingai. Jei kirtėjas menkas ir pridaro „kamaraičių“, tai nežinai, už ko griebtis. Atsimenu, kartą pas dėdę kirtom rugius, tai buvo dar tokia drėgmė, rugiai sunkūs kaip švinas, tai tokios skaudančios rankos, kad gyvent nesinori. Kada pirmą vežimą rugių parveža į kluoną, ir jei yra tuose namuose marti atėjus nauja, tai toji turi savo gražiausią drobulę patiest prie kluono durų, kad per ją pervažiuotų vežimas, tai tuose namuose bus labai balta duona. Viena atitekėjus mūsų kaimynka labai gailėjosi savo drobulės, tai nepatiesė. Anyta labai išizeidė – kokią mes duoną valgysim, kad gaili savo drobulės!?

Rugių auginom, kaip man atrodė, marių marias. Mūsų šeimynai vienam duonos kepimui buvo paskirtas centneris, tai valgydavom dvi savaites, o kai vasarą, kai reikia daugiau dirbt, daugiau valgyt, tai suvalgom tą centnerį per savaitę. Tėvas, kai sėjai ar pardavimui rugius atsekėja, tai penkiasdešimt du centnerius atskiria, supila ant svirno duonai. Jų jau niekam kitam nebuvo galima liest. Jei atliks, tai atliks.

Duoną kepiu, ką tik duonkepe praaugus. Kai pirmą kartą minkiau, tai mamos paklausiau, kada užteks minkyt. Sako, kai sienos bus šlapios, tada ir užteks. Su prakaitu, reiškia. Mūs šeima buvo didelė – kiekvieną dieną už stalo sėsdavom dvylika žmonių, tai jūs įsivaizduokit, kiek tos duonos iškepta... Kepėm keturis kepalus duonos tokio dydžio, kaip vežimo ratas, ir dar vieną nedidelį. Kepalai apvalūs. Žiemą kepa ant kopūstų lapų, o vasarą – ant kelmės lapų. Užmaišant duoną pirmiausia sudeda miltus į didelį duonkubilį – du vaikai į jį gali susėst vienas iš kito. Dažniausiai duonkubilį darė iš liepos medžio, ir koštuviai, ir kibirai buvo liepiniai... Miltai ir vasarošiltis vanduo. Reikia plakt, kolei gaunasi tyrė. Rankom plakam. Iš vakaro užmaišo, išlygina tą masę, užpila sausų miltų, uždengia gerai duonkubilio drobe... Ryte minkai, duodiesi rankom, padarai tą masę tirštą ir paskiau verti iš visų pusių, kad būtų ta masė glitni... Ant ližės dedi lapų, suglostai kepalą, ir duonelę šust į pečių. Ten, kur atsiemia pečiadangstė, tai lieka tokia sterblė, ir tą mažiausią kepaluką prie pečiadangstės ir padėdavo. Įspaudžia į tą sterblę. Jį ištraukia pirmutinį ir dar šiltą vaikams išdalija – pagrandukas. Krosnys buvo molinės, aukštos, ant liukto būdavo... Ant pirmo kepalio dėdavo kryžių, kad šventa duonelė.

Jei vaikas valgo duoną ir nukrito, tai reikia paimt ir pabučiuot. Iškepusią duoną sudeda ant uslano, o pravėsusią neša į priemenę. Būdavo priemenė didelė, o viršuj lentos uždėtos, tai ten padėdavo duoną, kad ji stovėtų vėsiau. Žiemą duoną laikydavo kamaraitėj. Ant uslano sudedam.

Visi vaikai ne tik nuo darbų vargom, kiek nuo tėvo sunkios rankos. Mano brolis vienuolikos metų jau arė, už ragočių nebuvo didesnis, o jau arė. Tos kumelės dvejios buvo, tai birželį pūdymus aria. Jau ir vyrui sunkus arimas, o čia vaikas. Pas mus žemės buvo šilainės, bet buvo ir sunkios – molio... Tos kumelės susideda galvas viena ant kitos ir net nejuda. Brolis net tų apynasrių nepasiekia, tai verkia, rėkia per visus laukus. Net, neiškentęs graudaus brolio verkimo, atėjo kaimynas pas mūsų tėvą. Sako: „Zdany, nu, ką tu galvoji, tokį vaiką išleidai art!“ Tėvas padrausmino – išskalbė gerai broliukui skudurus, tai daugiau nereikėjo rėkt.

Mano toks tėvas buvo – mus engė, o save labai tausoj. Jis pas mamą vienas [sūnus] buvo, jo mama buvo žentinė, namuose jos ten visa valdžia buvo, bet sūnų labai lepino. Tik, ačiū Dievui, kad mano mama, jos marti, buvo dar tik trijų vaikų sulaukusi, kai ji per Žolinę numirė. Jei ilgiau būtų gyvensi, tai mamą būtų gyvą sugrauzusi. Ji išsiprausė galvą ir vienplaukė išėjo į darželį prisiskint gėlių atlaidui. Liubavo bažnyčios buvo medinės grindys, tai žmonės sako, kai jiėjo per bažnyčią su tuo Žolinių buketu, tai net grindys dundėjo. Ji labai buvo energinga ir valdinga, rodės, kad nemirtinga. Gal ir tas tėvas buvo pripratęs nuo jos valdžią turėt, jis nei vieno vaiko neužjautė. Tėvo mama užaugino keturis vaikus. Broliai emigravo į Ameriką, sesuo ištekėjo – į ūkė didelę nuėjo. Ji visai buvo netoli nutekėjus nuo ūkės, jos vyras buvo labai gražus, ir jina graži, ir abu draugavo, va, jie nesupiršti, bet patys per meilę suėję... Man kaimo moterys sakydavo: „Vaikeli, tu neatsigimus į tetą, jau kokia graži tavo teta buvo!“ Graži pora buvo, trylika mėnesių gražiai išgyveno. Nu, ir gimė tas vaikelis, ir mano mama gal į antrą, gal į trečią dieną nuėjo jos lankyti, ir atnešė du antinius kiaušinius. Sako, taip skaniai suvalgė tuos kiaušinius, o į vakarą davė žinią, kad mirė, ir vaikelis paskui ją... Motinai vienas sūnus, mano tėvas, paliko ir lepino jį kaip galėjo, o marčią ujo... Mano mama nuėjo pas tokią anytą, kur ji buvo mergos vietoj. Ji vis sakė savo sūnui: „Imk, Antanukai, tu ją, ji našlaitė, tai tave šėnavos.“ Šėnavos! Duosis ujama!

Aš nebaigiau [sakyti], kaip buvo, kai mamos anyta tada parvažiavo per Žolines iš bažnyčios.

Mano mama sako: „Mama, ateikit valgyt.“ O ji atsakė: „Marč, nesveika man...“ Nuėjo gult, matau, kad veidai užraudę. Atsigulė ir po dvejų dienų numirė – matyt, jai miningitas buvo. Galvą išsiprausė ir išvažiavo į bažnyčią, sveika moteris buvo. Gal Dievas mano mamos pasigailėjo – labai bistri ta anyta buvo, mano mamai žodžio nesuteikė, dar vyras jos neužstojo. Gero žodžio ji negavo. Koks jos gyvenimas, jei ji ištekėjo ir iš pirmos dienos ne tik visus moteriškus darbus nudirbo, bet ir turėjo pati pjaut, darinėt kiaulę ar avi... Tėvas niekada nieko nepjovė. Būdavo, ir audė, ir verpė, ir visus ūkio darbus darė. Tėvas mano buvo geras dainininkas, šokėjas, giesmininkas, o mano mama tik „Karunką“ mokėjo. Jai prišneka, kad tu ir šokt nemoki, o kaip ji mokės, jei ji nė vieno karto jaunime nebuvo, šešiolikos metų už vyro išvarė. Mano mamos tėveliai jaunystėj gyveno netoliese, į tą pačią bažnyčią Liubave eidavo visą laiką, tai mažu ir koku žvilgsniu viens su kitu persimesdavo. O dar ir mano tėvo sesuo gražuolė su mano mama buvo pažįstamos, tai nebuvo aklos vedybos, bet piršlys jį pas mamos tėvą atvedė. O kaip seniau kitaip susipažins? Jei mergaitė nueis į šokius kitam kaime, tai, skaitos, nerimta. Dar jei pakrašty, arčiau kito kaimo gyvendavo, tai dar kartais į tą kitą kaimą, į šokius nuslinkdavo. Vyras į šokius eidavo kelis kilometrus, gal ir nusižiūrėdavo sau pačią, bet dažniausiai tėvai nusprendžia. Apie merginas nė kalbos kitos nebuvo. Piršliai atvažiavo, nuvažiavo į peržiūras – ūkės geros, ir eik iš namų. Pirmiausia žiūri ne vyro, o kokie laukai, kokie arkliai. Tėvai liepia, ir eik. Apie tokius laikus ir šitoks pasakojimas.

Vienas žmogus tarnavo pas ūkininką už berną. Ūkininkas turėjo dukterį. Tas bernas buvo labai darbštus, labai klusnus, ir jiedu susibendravo, ale ar už berno ūkininkas gi leis savo dukterį? Seniau per rubežių (į Vokietiją ir kitur) labai eidavo prekeiviai. Bernas pagalvojo, kaip tai reikia prasimanyt pinigų, nes iš tos algelės nesutau-pysi, jam reikia savo dalią turėt, o niekaip kitaip ji nenukris, kaip tik eit *rabavot*. Ten, netoli dvaro, buvo tiltelis ir tokie kūgiai, tai įlindo į kūgį netoli tiltelio ir laukia, gal važiuos prekeivis. Galvojo, [kad] prisiplėš pinigų, pakiš panosėj ūkininkui, ir dukra bus jo, ūkininkas išleis už jo tą merginą. Tupi kūgy ir girdi, kad važiuoja. Jis išlindo ir norėjo apiplėšti, bet tas nepasiduoda. Užmušė. Ir kur dabar jį dėsi? Jis pritempė jį prie to kūgio, nukasė šiaudus, įkišo į tą kūgį, vėl šiaudais pridengė. Rado jis tų pinigų, parsinešė ir ūkininkui sako: aš gavau iš dėdės amerikono pinigų, kaip tik dabar gavau žinią, ir man reikia nueit į banką jų

atsiimt. Ūkininkas jį paleido. Jis parodo tuos pinigus. Ūkininkas jau ir nesipriešina, išleido už jo dukterį – jis gi darbštus, tvarkingas ir dar pinigų turi. Nu, ir jie gyvena laimingai, tik kai važiuoja pro kūgį kur nors su žmona, tai jis susijuokia. Ir ko ten su reikalu, išeina, jie vėl važiuoja pro tą tiltuką, pro kūgį, ir jis susijuokia. Žmona sako: „Ko gi tu vis juokies, ko čia drignes sėji?“ Neatsilaikė. „Mane juokas ima, kad vieną naktį buvo toks nutikimas, kad per mane toks pirklys kojas pakratė. Tu manai, kad man amerikonas pinigų davė? Ne. Aš apiplėšiau pirklių. Kai jau aš jį plėšiau, tai jis rėkė: ‘Kūgiai, būkite man liudininkais! Kūgiai, būkite mano liudininkais!’ Tai aš dabar, kai važiuoju pro šią vietą, tai ir juokiuosi. Jo jau ir kaulai supuvę, o liudininkų ir nėra.“ Žmona sakė, [kad] negyvens su žmogžudžiu ir davė žinią caro žandarams. Jam uždėjo antrankius, liepė parodyti, kur jis tą pirklių paslėpė. Parodė, rado tik kaulus, o jį išvežė ir išvežė... Svetimais pinigais laimingas nebūsi.

Mano mama vargo prie savo tėvo ir anytos, nors iš namų gavo neblogą dalią – penkis šimtus caro rubliais (tada į apyvertą ėjo auksas). Ji greičiau in vyrą ėjo nuo patėvio. Ji su seseria liko našlaite trijų metų, o sesuo – pusantrų. Tėvas nuvažiavo į mišką medžių (norėjo pasistatyt namą), tai kai kėlė medžius, patrūko, per burną pasipylė kraujas, ir jį iš miško parvežė negyvą. Prie patėvio mama užaugo. Mama buvo vyriausia, tai ją išleido šešiolikos metų už trisdešimt vienerių metų vyro. Išleido į marčias, tai tas patėvis išmokėjo jai penkis šimtus caro rublių. Kai sumokėjo, mamai tekant, penkis šimtus rublių (už keturiasdešimt rublių tarnaudavo pas ūkininkus visus metus), tai jau buvo geri pinigai. O dėl ko tuos pinigus davė? Ogi, kad greičiau atsikratytų podukra. Mamos sesers patėvis atsikratė bonais (kai nutekėjo, tai jau gavo dalią bonais), tai galėjo tik vištą už tuos bonus nusipirkt... Nutekėjus mano teta vyro namuose rado anytą, proanytą ir keturias mošas. Septynios moterys buvo prie pečiaus. Prie pečiaus buvo taip – jei ateina bistri marti ir turi gerą užvėją iš vyro, tai ji paima viršų ir nugyvena lengviau. Jai taip ir buvo, nors už vištą nupirkta. Mano mama – auksu apmokėta, o nuėjo pas tokią anytą, kur ji buvo mergos vietoj. Ir nuo tėvo mama, ir mes, vaikai, kentėjom, bet ir jo dalia ne auksu mušta. Jis tarnavo caro kariuomenėn, caro apsaugon, tai matė visas mergaites (caraites) ir sūnų Aleksandrą. Negalėjo atsigerėti jų gražumu, išsiauklėjimu. Tėvas dažnai pasakojo apie tarnystę carui. Kai atvažiavo caras apdovanoji mano tėvo vadą, tai visus kareivius išstatė

tokiu trikampiu, ir caras paklausė, gal kas žinot, ką šitas karininkas kam padarė ką nors blogo? Tai buvo tokis Birgelukas (an viso pulko buvo du lietuviai), tai tas Birgelukas sako: „Sakyk, Zdany, sakyk, ką jis išdarinėjo.“ Buvo, kad valdžia duoda naują mandiruotę, tai vadas ją paima ir prageria, o mums duoda jau tą, kur nurašyta... Išėini ant treniruočių, tai tas iširo, tai ten suplyšo. Sako, aš neiškenčiau ir pasiskundžiau. Kap paskundė tėvas vadą už pragertą aprangą, tai jam davė penkias paras daboklės. Tai tada per tą apdovanojimo rikiuotę Birgelukas sako: „Tu jam nenusleisk, pagal įstatymą pasakei, tu teisybę sakei.“ Tėvas ir pasakė. Vėliau tėvo tarnyba buvo katorgininkus į Sibirą lydėt...

Va, mano tėvo pasaka. Ėmė rekrūtus. Lietuvius daugiausia siuntė į Sibirą. Vienas lietuvys atitarnavo dvidešimt penkis metus. Jį paleido, davė kepaliuką duonos, ir eik. Jis pėsčias ėjo ir ėjo, o ten miškai baisiausi. Kur nakvot, jei vilkų pilni miškai buvo. Ant žemės neatsigulsi. In medį užlips, tai nukris. Eina takučiu ir mato, kad dūmai rūksta. Prieina arčiau – kad anga ir kopėčios pastatytos. Nu, reikia lipt, jei žmogus po žeme įsitaisęs, tai vis kaip nors susikalbės, turės priimt. Nulipa kopėčiom žemyn, tokia ertmė, o pasieniais katilai sustatyti – verda kažkas, šilta. Prisistato velniūkštis: „Tai kadu tu mirei?“ Sako: „Aš nemiriau, aš rekrūtininkas.“ „Tai ko čia tau?“ „Aš neturiu kur miegot.“ „Gerai, – sako velnias, – aš tik paklausiu savo viršininko, ką su tavim daryt?“ Išėjo ir ateina su Liuciperiu. Ir Liuciperis klausia: „Tai kada mirei?“ „Aš nemiriau, ponuli, aš einu iš rekrūtų.“ Sako: „Duok tu jam vakarienę ir duok guolį.“ Gerą vakarienę jam davė, paklojo gerai, paklodė šilta, prikūrenta gerai... Katiluose marma kas tai. Ryte jam paduoda pusryčius, ateina Liuciperis. Sako: „Tu senas kareivis, pareigingas, tai tu pas mane nors metus patarnauk.“ „O kas man reiks daryt? Gal labai sunkus darbas?“ „Ne, sako, matai, katilai, tai reikės iš eilės pakūrent. Tau reikia prižiūrėt, kad po katilais neužgestų ugnis, bet nevalnia pažiūrėt, kas yra tuose katiluose, nevalnia joku būdu.“ Nu, gerai. Jis sutinka: čia gerai maitina, tiktai metams, gerai užmokės... Tarnavo, tarnavo ir vieną dieną jam kažkas užėjo galvoj, kad reikia pažiūrėt, kas gi tuose katiluose marma. Taip užėjo noras pasižiūrėt, kad netveria, nors tu ką. Atsidaro jis vieną katilą, o ten smaloj mankosi jo buvęs viršila. „O, – sako, – paukšteli, kadaise aš buvau tavo rankose, o dabar tu mano rankose.“ Uždarė dangtį, užmetė malkos – sėdėk. Velnias suprato, kad pažiūrėta, bet dovanajo. Sako: „Tu geras vyras, tiek to, bet žiūrėk man,

kad daugiau taip nedarytum!“ Tarnauja, ale labai rūpi pažiūrėt, kas gi dar tuose katiluose. Nuslinko vieno katilo dangtį, kad ten smaloj jo pulko vadas maudos. „O, – sako, – paukšteli, pirma aš tavo rankose buvau, dabar tu mano.“ Užvertė dangtį, dar labiau pakūrė ugnį, ir tupėk toliau. Trečią dieną rado generolą, kuris jį labiausiai skriaudė. Visi pekloj. Ateina Liuciperis ir sako: „Aš tavęs nebausiu. Jei tu būtum užgesinęs ugnį, tai tau būtų blogai buvę, bet tu nė vieno neužgesinai, tavo dienos baigiasi, tai ir eik.“ „O kaip bus su užmokesčiu?“ „Koks čia užmokestis – va, matai, kampas sąšlavų, tai prisidėk kuprinę ir eik.“ Kam jam tos sąšlavos, ale pabijoj Liuciperio, prisisėmė kuprinę sąšlavų ir eina galvodamas, kad jau velnias mane apgavo. Kuprinę užkopia į viršų, ir jau pats kopia iš tos angos. Galvoja, sąšlavas išpilsiu, o kuprinėje kokį grybą įsidėsiu. Jis taip lengvai išmetė tą kuprinę, o dabar nori pakelt, – kad vos pakelia. Prasadaro – kad ten aukso pilna. Oho!

Mano trijų vyresniųjų seserų vyrai žuvo visai jauni, tai aš, tiek vargo prisižiūrėjusi, nė tekėti nenorėjau. Vienas dieveris žuvo per karus, kitas, va, čia, kaime, nuskendo. Iš malūno važiavo, kaip tik kolūkio karvės veršiavos, tai jis jas prižiūrėjo ir buvo visą naktį nemiegojęs... Reikėjo javą vežt į Kalvarijos malūną. Jis nuvežė, ir paskui jo laukia ir nesulaukia. Toks Stasionis naktį beldžias pas seserį – atidarykite, nelaimė. Jis kaip ten važiavo,

ir prie kelio griovys, ir su vandeniu... Kai skrodimą darė, tai sako, kai jis į tą griovį įkrito, gyveno tik kokias penkias minutes. Buvo adventai, labai trumpos dienos ir ilgos naktys. Labai tamsu navet buvo... Sako, arkliai peršokę per griovį, vežimas pastatytas visai ant krašto, žemyn nuėjęs, ir griovy matos tik žmogaus kojos. Jis stačia galva kritęs į griovį, ir vežimo ratas prispaudęs jo galvą.

Kitos sesers vyras virė šnapsą, ir jį užtiko. Buvo vokiečių okupacijos metai, ir gal jis daug būtų negavęs, bet ten netoliese, kur jis virė šnapsą, iš Brazelių kaimo ganė žmogus, tai jis įtarė, kad tas jį paskundė policijai. Jis nuėjo jam keršyt. Palaukė vakaro ir, kai jis atvarė arklius ganyt, tai jį už skundimą apkūlė. Tai jam reikėjo slapstytis. Jis pasiėmė šautuvą ir slapstės netoli namų, bet pamatė, kad jo paimt atvažiavo dvylika policininkų, tai jis nusileido į tokią Šešupės senvagę. Jis iš tos senvagės vis kaišiojo galvą. Kai jis tik iškiša galvą, tai jie šauna. Jis turėjo nupjautavamzdį šautuvą ir atsišaudė. Policija pamatė, kad prie jo lengvai neprieis, kad nieko nebus, tai jie padarė žiužį ir užmetė degantį ant trobelės, o patys išvažiavo. Tai mano sesuo spėjo iš tos trobelės su vaiku išbėgt... Kad ji būtų ant tos mergaitės kokį dekutį užmetus... Atsivežė ant ratukų pas mamą tą mergaitę, tai ji vis verkė – man tamsu, man tamsu... Ir į plaučius buvo patekę dūmų, tai gal už pusvalandžio numirė. Kitą ji dar tik nešiojo...

O. Stasionienė iš Šaltų Šaltinių kaimo. 2012 m. Arūno Baltėno nuotraukos.

Jis gegužę žuvo, o birželio mėnesį pagimdė kitą mergaitę.

Kiek tragedijų mūsų šeimoje, tai aš ir ženytis nenorėjau, bet man jau buvo dvidešimt devyneri metai, ir aš nepageidaujama buvau namuose. Žentų mumi nereikėjo, o marčiose irgi nebuvo kur eit... Bet taip išėjo, kad su savo vyru pati susipažinau – jis buvo mano sesers dieveris. Jis parėjo iš kariuomenės rudenį, o mes balandžio mėnesį ženijomės. Ale, kad nereikėjo nė susipažint – aš pas seserį nueidavau, o jis ten gyveno. Jis už mane trim metais jaunesnis buvo. Meilės nebuvo. Žinojau, kad jis darbštus vaikinai, ir už joėjau iš gailėsčio. Penkiasdešimt vienerius metus drauge pragyvenom, vienas kitam blogo žodžio

nepasakėm... O dabar kiek čia iš manęs žmogaus, ale liežuvis dar kleba.

Pasakojo Ona Stasionienė-Zdanytė, g. 1924 m. Aguonio kaime, Liubavo valsčiuje, gyvena Šaltų Šaltinių kaime (Kalvarijos sav.).

Parengė Nijolė MARCINKEVIČIENĖ

THE TONGUE IS STILL WAGGING

Presented are the life stories of Ona Zdanytė-Stasionienė (b. 1924), living in southern Lithuania. These stories bring together childhood experiences and things she heard from her neighbours, personal and collective cultural memory. Recorded and prepared for publication in 2012 by Nijolė Marcinkevičienė.

ANTROJI „JUODARAGIO“ VAIKŲ STOVYKLA: APIE TAI, KAS SVARBIAUSIA

IŠTRAUKOS IŠ DIENORAŠČIO

Godą ZOVAITĖ

■ *Liepos 21 d. (antradienis)*

Stovykla po šešių dienų. Anksti kėliau, reikėjo susidėti daiktus keturiolikai dienų, be to, pabaigti programos reikalus – patikslinti dėl dalyvių, nupirkti maisto, atsispausdinti dokumentų.

Jaudinuos.

Į Dūburio salą turėjome išvažiuoti apie 16 valandą, bet iš miesto išsikapstėm tik šeštą. Daiktų prisikrovėme iki pat stogo. Netilpo tik mano senovinė gelda, kuri anais metais labai pravertė Juodaragio lobio žaidimui. Niekis, Ugnius ją atvežė po poros dienų. Važiuodami klausėme „Lai-bach“ „Whistleblowers“. Ryto mankštos daina.

Pirmą vakarą pastatėme didelę baltą salos šeimininkės Onutės palapinę. Pasirodo, pirktą anūko krikštynomis. Didelė jos šeimyna. Statėm apie 3 valandas. Pavakarojom prie lauželio. Jausmas it sugrįžus namo.

Liepos 22 d. (trečiadienis)

Ryte turėjome pirmąjį darbinį susirinkimą. Truputį lynojo ir buvo vėsu. Turim dvi lentas: viena – su kasdieniais darbais, o kita – bendrų didelių darbų. Jėgų turim, norisi susitvarkyti salą. Visgi gyvensime čia, net jei ir laikinai. Reikia išvalyti ežerą, sutvarkyti dalį miško, paruošti aukurą, įrengti molinį namuką, pastatyti dar kelias palapines, įrengti medicinos punktą, „priklausomybių centrą“, Tėvų kiemą, nepamiršti pavalgyti ir paskambinti bent penkiems žmonėms. Lėtai, bet viskas vyko. Po pietų atvažiavo dvi naujos savanorės. Užduotis – sugalvoti joms darbų, nors kartais atrodo, kad greičiau pasidaryčiau juos pati. Klaidingas mąstymas. Visada yra ko mokytis.

Pietums valgėme ant ugnies troškintų daržovių, dešrelių. Matau, kad maisto, kurį taip kruopščiai pirkau, neužteks. Ir jaučiu, kad nespėju gaminti, nes dar reikia baigti ruošti paskaitai apie pasakas. O šeštadienį atvažiuos Tomas, užkurs „Skanvalgos“ katilus ir naujai pastatytą krosnį, kurioje keps picas, kugelį ir kt.

Vėl pavakarojome, Vaclovas užkūrė pirtį, bet į ją ėjome ne visi. Turiu pailsėti, nes rytoj laukia ilga diena ir darbai su visa savanorių komanda. Penktadienį prasidės „Mėnesio Juodaragio“ (toliau – MJR, red. past.) sąskrydis, ten – kiti reikalai.

Liepos 23 d. (ketvirtadienis)

Vėl truputį lynoja. Gerai, kad ne taip, kaip praeitais metais – ne įžambiai. Tad dar nereikia džiovinis drabužių. Atvažiavo Petras, atliko molinio namelio reviziją. Kai susirinks tėvų, reikės jį dar nudažyti. Užėjo labai stiprus vėjas ir viską stovyklavietėje išvartė, sulaužė ir MJR sienelę, kurią dar vasarį sukūrėme Knygų mugei. Prisdėjo dar vienas darbas – iš naujo it *puzlę* sudėlioti pušies žievę – tam prireiks nemažai laiko. Šiandien susitvarkėme štabą (vadavietę). Teko išnešti sofą, apsikuopti, susikurti darbinę aplinką. Įvyko stebuklas: Julius su Elena ir Augustu atrado kažkada, prieš dešimtmetį, Onutės šaltinėlyje įkastą rentinį. Pasirodo, žemė buvo turtinga baltojo molio. Visi trys paniro į šaltinėlio aukuro kūrimą. Nepaprastai gražu.

Labai kanda bimbalai.

Atvežė baltąjį paviljoną. Trys vyrai jį pastatė gana greitai. Įgudę ir labai darbštūs žmonės. Rytoj atvažiuoja sąskrydžio dalyviai. Bus iki sekmdienio.

Liepos 24 d. (penktadienis)

Kaip gerai, kad yra Tadas. Praeitais metais atvažiavo kaip stovyklautojas su žmona ir dukra, o šiemet jau perėmęs visą stovyklos ir festivalio daiktų tvarkymą, rūpinasi ir bendra tvarka. Švara, aiškumas ir atsakymai į visus iškilusius klausimus.

Šiandien saloje padaugėjo žmonių. Sunku suprasti, kur stovykla, o kur jau MJR festivalis. Sunkiai sekasi baigti paskaitą apie pasakas. Blaškausi, yra ką veikti.

Liepos 25 d. (šeštadienis)

Šiandien klausėme paskaitos apie festivalio naujienas, darbo grupes ir kt. panašius dalykus. Paskui visi išėjo tvarkyti miško ir tako link aukuro. Popiet atėjau pažiūrėti – viskas sutvarkyta! Štai ką reiškia daug darbščių rankų. Visą dieną veikė kaukių dirbtuvės. Vakare ant kalno kūrėme didžiulį laužą ir kalbėjomės apie gyvenimą. Reikšmingi pokalbiai, kurie kuria bendruomenę. Rytas išaušo netikėtai.

Liepos 26 d. (sekmadienis)

Sąskrydis baigiasi, stovykla grįžta.

Susirinkome prie aukuro. Stovyklos vadai traukė burtą, kuriai priklausys genčiai. Iškrito taip, kaip ir turėjo: kad išmoktume tai, ko dar nežinojome. Aplink tiršta rimtis ir susikaupimas.

Liepos 27 d. 2020 (pirmadienis)

Šiandien jau apsivilkau Juodaragio stovyklos marškinėlius. Nekantru.

Pirmoji šeima atvažiavo jau apie pirmą valandą dienos, paprašėme grįžti trečiai valandai, kai prasidės registracija. Su Sandra budėjome nuo 15 iki 20 valandos. Atvažiavusieji traukė genties burtą. Buvo labai įdomu stebėti, kaip reaguoja vaikai. Žalčių gentis naujai sukurta, bet visi norėjo į ją pakliūti. Šiomet kiekvienas vaikas traukė burtą, nebuvo jokių keitimųsi ir derybų. Kartais sveika ir vienos šeimos vaikams arba geriausiems draugams pabūti atskirai. Juk stovyklos prasmė – įsilieti į kiek kitokį buvimą kartu. Dar pažygiavome po Dūburio salą ir vos suspėjome pavalgyti. Pirmas bendrystės laužas jaukus, bet dar nekalbus. Po vienuoliktos valandos turėjome susirinkimą. Užsitęsė, bet pirmos dienos išpūdžius aptarti buvo svarbu.

Rytoj vaikai pradės rinkti giles – už parodytą sumanumą, išsvermę, vienybę, ryžtą ir vienas kito palaikymą.

Liepos 28 d. (antradienis)

Pirma visiškai pilna diena. Rytą pradėjome nuo

„Laibach“ „Whistleblowers“ ir genčių mankštos. Gal kiek tingokai, kiek nedrąsiai, bet ko norėti – tokie jau tie pirmieji rytai po miego gamtoje. Ši diena buvo skirta genties formavimui: iš ryto susipažinimas genčių būstinėse, vardinių amuletų gamyba, žaidimai. Tuo pat metu tėvų gentis rinkosi į pokalbį. Stengiausi klausti ne apie lūkesčius, o apie tai, kuo mes visi galime prisidėti, kad stovyklauti būtų gera ir vaikams, ir mums patiems. Po pokalbio rate atmosfera pasidarė minkšta. Kelios akimirkos, ir tėvai jau nešini hamakais, pjūklais ir kirvukais – visi prie darbo! „Vikingų kaimas“ nuo vienuoliktos valandos perėmė estafetę ir pristatė vaikams istorinę baltų virtuvę bei senovinius lauko ir stalo žaidimus. Prie molinuko Tomas vedė karybos pradžiamokslį. Pasivaikščiojau. Gražu buvo žiūrėti, kaip vaikai, virtę mažytėmis grupuotėmis, dalijasi savo patyrimais ir naujai išmoktais dalykais. Absoliuti darna. Ir dar tas ažuolas Amatų kieme. Viskas savo vietose. Stabteliu ir darsyk pagalvoju: tai jau vyksta.

Pietūs buvo gardūs. „Skanvalga“ labai stengiasi.

Popiet gentys susibūrė piešti savo vėliavų ir kurti šaukinių. Visos gentys tokios skirtingos. Atrodo, lyg kažkas būtų iš anksto sugalvojęs jų čia pat kuriamas konstitucijas.

Šiomet net vėliavų stiebais pasirūpinome.

Vakare, po Saulės Matulevičienės paskaitos apie kaukus (beje, nepaprastai įdomu, kad Lietuvoje tiek daug vietovardžių ir upėvardžių

su šaknimi *kauk-*!), Juodaragio stovyklautojai prisiekė gentainio priesaika, išsventino savo vėliavas ir pagaliau užsirišo skareles: aitvarai – mėlynas, giraičiai – žalias, kaukai – oranžinės, žalčiai – geltonas.

Prie laužo – senelio Algirdo Breidoko pasakos, o Aistė ir Rokas (Radzevičiai iš grupės „Skylė“ – red. past.) išmokė tokių dainų!.. Užteks visai stovyklai.

Liepos 29 d. (trečiadienis)

Estafetės diena. Eglyne, kiek tolėliau nuo aukuro, genčių vadai jau antra diena rengė estafetės rungtis. Išties nepaprastas, kiek kinematografiškas vaizdas: gentys, susibūrusios savo būstinėse, dažėsi veidus – ruošėsi kaip į mūšį, o paskui pulkais keliavo per pievą, pāskui savo iš vakaro pašventintas vėliavas. Vienybė! Gražu buvo žiūrėti, kaip, atrodo, vos vakar susirinkę, tik pradėję megzti draugystės saitus, jie vieni kitus palaikė, ragino ir vienas kitam padėjo – didieji tiesė ranką mažiesiems. Kai kam tikrai išriedėjo gražaus graudulio ašara... Tėvai taip pat atkakliai įveikinėjo visas estafetės kliūtis. Atrodo, kad jiems buvo dar smagiau, nei vaikams. Na, ne vienas sakė, kad šioje stovykloje išlaisvina savo vidinį vaiką...

Beje, šiandien dar vyko ir Irenos Jonkuvienės augalų antspaudavimas. Ir maži, ir dideli guviai trankė akmenukais ant lentelių padėtas drobeles. Tokia ta augalų piešimo technika. Tuo pat metu aš bandžiau vesti paskaitą apie pasakų

svarbą vaikams. Tiesa, paskaita buvo tik tėvams. Ji baigėsi atsakymais į klausimus ir diskusija. Štai ko žmonėms reikia! Kalbėtis!

Vakarop atvažiavo Laurita (Peleniūtė – red. past.). Gaila, kad tik vienam vakarui. Prie aukuro mokėmės sutartinių magijos. Ji nepaprastai gerai sujungia žmones į ratą.

Šiandien prie bendrystės laužo pasakas sekė ne tik Algirdas, bet ir du mūsų naujieji savanoriai – Timo ir Anna. Timo pasakojimo suomių liaudies pasaką, o Anna – vokiečių. Gaila, kad ne viską girdėjau, bet vaikai sakė, kad buvo nepamirštama.

Tiek!

Liepos 30 d. (ketvirtadienis)

Didžiojo žygio diena. Pasitaikė geras oras – truputį apniukę, truputį saulėta, kiek krapnojo. Gytiš Gruzdas buvo minėjęs apie 13 kilometrų žygį apylinkėmis, bet maršrutas išsiplėtė iki 18 km, kuriuos visi įveikė. Aitvarų gentis net vėliavą nešėsi. Ištvėrėms reikalaujanti diena. Stovyklavietėje likę tėvai ruošė spektaklį vaikams, jau buvo atvažiavęs ir Maksas su trimis raketomis. Prieš spektaklį jas leidom nuo kalno – dieną vainikuojanti akimirka. Tėvų spektaklis – taip pat. Per dieną gimęs scenarijus, dainos, kostiumai. Visa tai buvo taip nuoširdu ir tikra, kad sunku žodžiais apsaityti. Bendruomenė ir tai, ką darom vieni dėl kitų – nepaprasta galybė! O ypač vaikams. Po visko dar spėjome padainuoti su Roku ir Aiste.

Tokiam bendrystės svaiguly „Sudainuokime Lietuvą“ skambėjo labai stipriai.

Liepos 31 d. (penktadienis)

Paskutinė liepos diena. Rytoj – rugpjūtis, paskutinis vasaros mėnuo.

Visą dieną įvairiuose salos kampeliuose vyko užsiėmimai. Gentys kūrė kaukes iš gamtos rastų medžiagų, o Kaukų saloje kiekvienas lipdė savo kauką, davė jam vardą ir prašė santarvės, skalsos, meilės ir taikos... Ugnius pasakojo apie runų magiją, atvažiavo futbolo treneris Rimas Vaitukaitis, nes reikėjo pasitreniruoti prieš didįjį šeštadienio turnyrą, Mantas Maziliauskas pasiūlė kosminių kaukių tapybos programą, o Karolis Valiukevičius išsitraukė instrumentus marškinėlių gamybai. Nuolatinis smagus ir žaismingas klegesys...

Beje, mamos ir tėčiai šiandien taip pat turėjo veiklos. Ievos klausiau, kaip jai sekasi Tibeto dubenų terapija, sakė, kad kasdien po kelis žmones priima „Juodaragio“ namelin. Labai verta pamėginti, garsų vibracijos gydo. Norėtuši, kad kitąsyk daugiau tėvų tai patirtų. Su Jurga sutarėme, kad ji parodys, kaip distiliuojami augalai, o Judita iš „Vikingų kaimo“ užkūrė pirtį moterims. Žiemai saugosiu buteliuką Dūburio salos augalų esencijos – kai ilgesys užplūs...

Vakare nuo septintos valandos berniukai ir mergaitės išsiskirstė savais keliais į naktigones. Jas sukūrėme su laužais, išdaigomis, dainomis ir pojūčiu, kad esame mes, mergaitės, ir mes, berniukai. Subtilu ir gražu.

Rugpjūčio 1 d. (šeštadienis)

Priešpaskutinė stovyklos diena. Nejaugi tai jau viskas? Nejaugi viskas jau ritasi į prisiminimų pusę?

Atvažiavo Libertas Klimka. Išsamiai papasakojo apie baltų dievus ir deives. Vaikai ilgai nesėdėjo, nes laukė futbolo turnyras, reikėjo pasiruošti, bet tėvai dar liko valandos diskusijai. Aki vaizdu – tai svarbu. Maginės tapatybės, kilmės, ištakų klausimai. Sužaidžiau vieną kėlinį su savanoriais prieš Žalčių gentį. Pralošėme. Rungtynės buvo labai rimtos, su tribūnų ovacijomis, laimėjimo džiaugsmiais ir pralaimėjimo kauksmais. Futbolas visad buvo MJR stiprioji pusė. O čia, žiūrėk, – ir jaunoji karta jau tame kelyje.

Penki amatininkai – kalvis, keramikė, drožėjas, juvelyras ir sodų pynėja – jau buvo atvykę į Amatų kiemelį. Popiet vaikai jau ten dūzgė. Gera buvo žiūrėti. Ir vėl pagalvojau: visa tai vyksta.

O tuo metu genčių vadai repetavo paskutines „Juodaragio“ lobio žaidimo scenas. Vadvietė atrodė kaip teatro užkulisiai, kur vieni rengiasi, matuojasi, kiti šnekasi, kartojami eilutes, veiksmus, apgalvoja netikėtas situacijas, jaudinasi ir vis dar kuria. Amžinas kūrybos procesas šią stovyklą daro tokią gyvą.

„Juodaragio“ lobio paieškos užtruko apie tris valandas. Menkas juokas apeiti tokią didelę salą ir susikalbėti su visomis sutiktomis mitinėmis būtybėmis. Gaila, kad nemačiau viso žaidimo, nes pati sėdėjau vienoje iš stotelių – Saulės stotelėje. Su hamakėliu ir horizonte stūksančiais ažuolais. Užsikūriau lauželį. Paaiškinau vaikams, kad aš, Saulė, esu pavargusi ir, kai einu miegoti, metas kurti

Laumės Lunarios nuotraukos

ugnelę. Vaikų užduotis buvo mane užmigdyti: padainuoti lopšinę, supinti kasas ir keliauti toliau. Pas Laimą... O Laima, likimo lėmėjėlė, nukreipė tiesiai link lobio, kurį saugojo pats Kaukas. O lobis ne šiaip sau – gintaro dulkės! Galės įberti į ugnį, kai labai reikės, kad ugnis sustiprintų.

Kai iš pasakiškosios kelionės sugrįžo paskutinė gentis, tėvai jau buvo išvirę karšto šokolado ir ištaisę tokią puotą, kokios nė sapne nesapnavome!

Šiomet vakaro koncertą surengė Aurelijus Sirgedas. Su kuriuo, beje, prieš atvažiuojant įrašėme stovyklos himną.

Tvirtas labanakt už prasmingą dieną.

Rugpjūčio 2 d. (sekmadienis)

Kiekviena pradžia juk turi ir pabaigą. Kiekvienas sakinytis turi tašką, bet prieš tai – kableliai ir visa kita. Taip ir dabar. Pabaigos jausmas, bet juk tik tuosyk! Uždarymo ceremonija prie aukuro buvo pasūdyta ašaromis, praturtina gražiais žodžiais, linkėjimais, viltimis. Kiekviena gentis aplinkui Didįjį ažuolą pasodino po ažuoliuką (iš stovyklos metu surinktų gilučių). Kiekvienas gentainis gavo pažymėjimą apie stovykloje įveiktus išbandymus.

Nuleidome stovyklos vėliavą. Ir visa virto prisiminimais.

Gėrio grūdas širdyje pradėjo dygti.

Rugpjūčio 3 d. (pirmadienis)

Saloje tuščia. Tik ausyse tebeskamba toks malonus alisas. Visą dieną tvarkėmės, rūšiuavome daiktus, vežėme pas Onutę, salos šeimininkę, į garažą. Laukia kitas alisas – „Kaukynės“.

Rugpjūčio 4 d. (antradienis)

Visada keista būna sugrįžti namo po kelių savaičių, praleistų palapinėje. Kamuoja ilgesys, mintys – dar saloje, grįžęs tik kūnas. Sėdžiu ant laiptų prie savo trobesio ir galvoju, kad vargiai, tikrai vargiai be visų šitų žmonių stovykla būtų įvykusi. Tiek kūrybingų, darbščių ir gerų žmonių ją kuria. Ir kaip kiekvienam padėkoti? Kaip kiekvieną apsikabinti ir pasakyti: kaip gera, kad mes susitikome? Veikiausiai tas dėkingumas kiekvieno širdyje pasės naujus darbus.

Būti įsipareigojusiam Lietuvos ateičiai – tai, tikriausiai, gražiausias kada nors patirtas jausmas. Vardan Tos!

SECOND "JUODARAGIS" CHILDREN'S SUMMER CAMP: ABOUT THAT WHICH IS MOST IMPORTANT

Goda ZOVAITĖ

On 27 July–2 August 2020, the independent festival of unique music and contemporary Baltic culture, "Mėnuo Juodaragis", organised the "Juodaragis" summer camp for children ages 6–13. Here, children and their parents, on the spectacular island of Lake Duburis, deepened their knowledge of Baltic culture: listened to fairy tales and lectures, played and traveled, tried various crafts and eco-art, learned to respect nature and each other. Extracts from one of the camp organisers' diaries about preparations for the camp and its course, creative joy and inspiring communion.

Būdas. 2020 Nr. 4 (193)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas „Liaudies kultūra“.

REDAKCIJOS ADRESAS:

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

SKYRIŲ REDAKTORIAI:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61,
e. p. budas@lnkc.lt

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61,
e. p. jsorys9@gmail.com

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, istorija, tel. 261 31 61,
e. p. linute.arch@gmail.com

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia
Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Asta ŽŪKAITĖ

REDAKCIJINĖ KOLEGIJA:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Kazimieras GARŠVA, Lietuvių kalbos institutas, P. Viliešio g. 5, LT-2055 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyriminkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vyktintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия

TURINYS:

Prigimtinės kultūros seminaras

Viktorija DAUJOTYTĖ.

Džiaugsmas lietuvių prigimtyje ir kultūroje | 1

Supratimai

Austė NAKIENĖ. Istorijos pakartojimai: Vasario

16-osios šimtmetis ir Baltijos kelio trisdešimtmetis | 12

Moksliniai tyrimai

Dainius RAZAUSKAS. „Aū, neturiu namų“.

Benamystės išgyvenimas ir jo dvasinė prasmė | 22

Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas

Kur bitės žiemoja. Pokalbis su Romu NORKŪNU | 32

Tradicinė medicina

Aurelija NIKITENKO. Gyvačių žolynai | 44

Nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadas

Karaj Toju. Apie karaimų vestuves.

Pokalbis su Karina FIRKAVIČIŪTE | 49

Tapatybė tarp istorijos ir dabarties.

Arturo Valiaugos fotografijos | 61

Skaitymai

Čiogjamas TRUNGPA.

Bonas – senovės tibetiečių gyvenimo būdas | 68

Tautodailės metams

Alė POČIULPAITĖ. Paveldas ir jo tąsa:

Onutės PUSVAŠKYTĖS kūryba | 73

Žmonės pasakoja

Ona ZDANYTĖ-STASIONIENĖ. Liežuvis vis dar kleba | 83

Pažintys

Goda ZOVAITĖ. Antroji Juodaragio vaikų stovykla:

apie tai, kas svarbiausia | 91

Viršelyje: Laimės slėnis prie Narkūnų piliakalnio (Utenos r.). 2010 m. Daivos Vaitkevičienės nuotrauka

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

Projektą „Kultūros istorija, atmintis, tradicijos – XXI amžiuje“ remia Spaudos rėmimo fondas. Skirta 12 000 eurų.

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

Lietuvos kultūros taryba remia projektą „Etninės kultūros paveldas ir gyvoji tradicija: problemos, tyrimai, interpretacijos V“. Skirta 12 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2020

Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2020 08 19

Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l. | Tiražas 900 egz.

Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų švenčių fondas.

Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | <http://www.zurnalasbudas.lt>

Spausdino UAB „Standartų spaustuvė“, Dariaus ir Girėno g. 39, Vilnius